

У Црној Гори
и Санцаку

НА МОЈКОВАЧКИМ ПОАОЖАЈИМА

Почетком 1944. године територија Црне Горе и Санцака, сем појединих већих градова, била је слободна, и од иуном контролом јединица НОВ и са погупо организованом влашћу народноослободилачких одбора.

Такво стање неирријатељу је изузетно отежавало снабдевање гарнизона у градовима и саобраћај на комуникацијама које воде ка југоистоку наше земље, и даље, за Грчку. Четничке онаге биле су са Немцима, по градовима. Арукчије се нису ни могле одржати. Да би макар колико изменио ту ситуацију у своју корист, непријатељ је почетком априла предузео велику (седму) офанзиву.

Већ почетком године било је очигледно да непријатељ групише своје онаге на ширем простору. Покрети и чешћи мањи напади на наше снаге предузимани су од Горажда, Вишеграда, Пријепоља, Сјенице, Подгорице, Никшића. Обавештајни подаци су потврђивали да непријатељ припрема офанзиву јачих размера, с циљем да ликвидира Народноослободилачку војску и заузме територију Црне Горе и Санцака.

Првих дана после формирања бригада је била лоцирана у ширем рејону Берана. Међутим, због настале ситуације и непријатељевих припрема за офанзиву, бригада је упутила два своја батаљона (прво 1. а затим и 4.) у рејон Бијелог Поља и Гостуна, да затворе правце који од Пријепоља и Ојенице воде ка Бијелом Пољу.

Већ 11. априла непријатељ је почео напад јачим онагама од Бродарева, и то концентрично: лопном Лима, са тенковским јединицама, и преко Гостуна и Лисе ка Бијелом Пољу. 4. батаљон води огорчене борбе са непријатељем, али је, под јаким притиском, морао да се повуче. Ради ојачања одбране на тај сектор је одмах пребачен и 1. батаљон. Нарочито јаке борбе су вођене на положајима око Бијелог Поља—Модри До—Бандера. У тим борбама батаљони су имали велике губитке: око 50 мртвих, рањених и несталих. Борбе су често вођене ирса у прса. Батаљони су се нашли у окружењу, па су се ноћу извукли из обруча и прешли на десну обалу ријеке

Љубовиће и поселе положаје: Слијепач мост—Тустово. У тим борбама рањен је и начелник штаба бригаде, Војин Иоровић.

Ни код других јединица 37. дивизије ситуација није била боља, нарочито на правцу од Пљеваља ка Шаховићима.

Због општег стања на том делу фронта одмах су на сектор Мојковца пребачене и остале јединице бригаде (2. и 3. батаљон, штаб бригаде и остале бригадне јединице), па се тако цела бригада, оредином априла, нашла на сектору Мојковца, затварајући правце од Бијелог Поља и Шаховића.

Пошто је заузео Бијело Поље, непријатељ је на том дијелу фронта главним онагама наступао ка Мојковцу, с намором да иродужи и даље, ка Колашну, а из Пљеваља је кренуо ка Жабљаку и Никшићу. На читавом фронту од Бијелааице до Глибаћа бранила се 37. дивизија. Према обавештајним подацима непријатељ је имао око 10.000 војника,* био је добро наоружан, а располагао је и моторизованим јединицама.

Друге непријатељске онаге наступале оу ка Беранама с циљем да заузму аеродром на који су слетали савезнички авиони, доносили разну опрему, а, у повратку, пребацивали у савезничке болнице тешке рањенике Народноослободилачке војоке. Иначе, тај је аеродром организовао и за слетање авиона прииремио штаб 8. бригаде још у првој половини марта.

Неиријатељске онаге су вршиле нападе и од Подшрице и Никшића.

Наредних дана, почев од 15. аирила, бригада је водила веома јаке одбрамбене борбе на ширем подручју Мојковца. Нарочито су оштре борбе биле на положајима: Улошевина—Развршје—Бојна њива—Лепенац—Цер. У тим борбама обе стране су имале знатне губитке. Непријатељ је привлачио и у борбу уводио свеже снаге, тако да је бригада морала да се иребаци на лијеву обалу Таре, где се и утврдила. Деоно од бригаде биле су једнице 5. и 7. црногороке бригаде, а лијево остале јединице 37. санџачке дивизије. У тим борбама учествовала је и једна италијанска партизанска бригада дивизије »Гарибалди«.

Земљиште на коме оу се водиле те и наредне борбе (мојковачки положаји) је изразито плашгнско, врло испресецано рекама и већим и мањим потоцима, вододеринама и јаругама; већином је пошумљено, али листонадне шуме су тада још биле голе, без лишћа. На тим положајима воћена је и чувена мојковачка битка, 1915. године, када је црногорска војска штитила повлачење орпске војоке и постигла једну од својих највећих и најславнијих победа, којом је обезбедила несметано повлачење српске војске ка Албавији.

Преласком јединица 37. дивизије на лијеву обалу Таре и доласком делова 5. и 7. црногорске бригаде на Тару, непријатељски напад је заустављен, а наша одбрана стабилизована. Предузете су мере да се јединице среде и попуне материјалним оредствима.

Наше снаге су се приремале за општи противнапад, с Циљем да разбију и униште непријатељске снаге и ослободе територију коју су оне заузеле. Вршена оу честа насилна извићања на свим деловима фронта. Мање снаге су у том циљу прелазиле преко Таре. И непријатељ је више пута покушавао да је форсира, што му није успело.

У оквиру задатка 37. дивизије 8. црногорска бригада је добила наређење да преће у општи противнапад ооовним правцем: Мојковац—Улошевина—Лепенац—Цер—Шаховићи—Миоче, са задатком да уништи непријатеља на том правцу. Десно од бригаде еу нападали делови 5. и 7. црногорске бригаде, а лево — 3. санџачка бригада.

У вези с тим задатком, штаб бригаде издао је штабовима батаљона прецизна наређења; утаначено је, такоће, и садејство између батаљона

* Непријатељске снаге су сачињавале разноврсне формације: један брандсбургски моторизовани пук, један пук немачке полиције, 5. Недићев пук, Прибојска, Златиборска, Пљеваљска и Чајничка четничка бригадв и јединице муслиманске милиције, укупне јачине око 10.000 војника.

бригаде и са суседним јединицама. Као први непосредни задатак организован је прелазак реке Таре.

Батальонима су командовали искуони ратници — првим Миливоје Максимовић, другим Раде Раичевић, трећим Милан Павловић и четвртим — Милисав Буровић.

Општи иапад је отпочео 16. априла у 22,00 часа.

Прво је претходница бригаде заузела мост на Тари и протерала непријатељске предње делове. То је омогућило да бригада без тешкоћа пређе Тару и организовано изврши иапад на непријатеља који се утврдио на својим главним положајима, на линији: Улошевина—Развршје—Медено Гувно. Скоро цела бригада је нападала на те положаје. Борба је трајала више часова. Била је врло оштра. Поједини делови положаја прелазили су по неколико пута из руку у руке. Најзад су наше онаге успеле да непријатеља потисну, носећи му велике губитке, и прешле су у гоњење.

Непријатељ је покушао да затвори правце који воде ка Шаховићима и Бијелом Пољу, али му то није пошло за руком — због енергичног дејства јединица бригаде.

Тек када је непријатељ добио нова појачања, свеже јединице, прешао је у противнапад. Штаб бригаде је наредио јединицама да се повуку на положаје Улошевина—Развршје и ту организују упориу одбрану у циљу сдамања непријатељског противнапада. Порушени су мостови, јер је непријатељ располагао и моторизованим јединицама.

Но, и поред свих предузетих мера, непријатељу је успело да наше снаге поново одбаци на леву обалу Таре. Ту је бригада опет организовала одбрану у захвату положаја Штитарица—Мали Препран и шире. Такође, повукле су се и јединице на нашем десном и девом крилу. Непријатељу је онемогућено да форсира Тару.

Убрзо смо обавештени од више команде да је наша 27. дивизија онажно напала непријатеља на правцу Челебићи—Бољанићи. Угрожени непријатељ, да би ојачао јединице на том сектору и одржао достигнуте положаје, био је приморан да повуче неке јединице, међу њима и моторизоване, са мојковачког сектора, и упути их ка Пљевљима и Бољанићима.

Установивши те чињенице, штаб 37. дивизије поново организује јединице за прелазак у напад на непријатеља. У том циљу извршена је попуна муницијом и другам потребама. АЈДСВО се унеколико одморило и психички, и припремило за предстојећа дејства.

Штаб 37. дивизије издао је заповест за напад. Задаци јединица били су слични као и у претходном нападу, с тим што је 8. бригада требало да својим десним крилом садејствује са северозапада јединицама 5. пролетерске и 7. црногорске бригаде у заузимању Бијелог Поља и избијању у рејон Недакуои, ради пресецања одступнице непријатељу.

Напад је планиран за 23. април у 22,00 часа, и почео је на време. Батальонима је пошло за руком да разбију непријатељска упоришта на десној обали Таре, а затим су почели да енергично продиру у дубину непријатељске одбране. До зоре заузети су положаји на Улошевини и непријатељ је почео да одступа, али уз снажан отпор. Наши суседи такође су прешли у напад и извојевали почетне успехе. Борбе су биле врло оштре, с честим нападима и противнападима и борбом прса у прса, све док непријатељу нису нанети осетни губици. Тада је почео повлачење ка Бијелом Пољу. Наше снаге су га енергично гониле.

Гонећи непријатеља, бригада је избила до Камене Горе, а њени делови су 29. априла, са суседним јединицама, ушли у Бијело Поље.

Непријатељ је и даље врло активан, нарочито од правца Бродарева, на којем успева да потисне наш 3. батаљон. Остале јединице бригаде су га, дејствујући му на бокове, брзо одбациле. Борбе су се водиле и на Бијевом гробу.

Садејствујући 5. црногорској бригади, 2. батаљон је с њеним јединицама упао у Бродарево. Кад је непријатељ добио појачање, морали смо напустити Бродарево, али омо га, врло брзо, поново заузели и наставили гоњење непријатеља ка Пријепољу. У том гоњењу избили смо чак до Велике Жупе, заузели њу, али смо одбрану ипак организовали на околним прложајима — који доминирају Жупом и гарантују јачу одбрану у случају непријатељског наната.

На тим положајима, уз мање борбе, бригада је остала све до 25. маја. Тада су је на њима смениле јединице 5. крајишке дивизије. Бригада је добила нови задатак: да затвори правце од Сјенице и Пештера који воде ка Бијелом Пољу.

У овим овим борбама бригада је имала осетне губитке — 129 погинулих и 169 рањених. Непријатељ је имао знатно веће — 414 пошнутих, 572 рањена и 68 заробљена војника. Запленили смо знатна материјална средства — наоружање, муницију и друго, чак и једну (Немачку пуковску заставу.

Победом над непријатељем у ширем рејону Мојковца, коначно су разбијени сви планови непријатеља да заузме нашу оолобоћену територију у Прној Гори. Наше снаге су постигле и велику моралну победу, што је борцима давало онагу за нове борбе.

Историја се, на неки начин, поновила. Борци 8. црногорске бригаде, а били оу из свих крајева Црне Горе, у садејству са јединицама 5. и 7. црногорске бригаде и јединицама 37. санџачке дивизије, иобедили су непријатеља, попут њихових очева и дедова, у новој мојковачкој бици.

Блажо МАРКОВИЋ

БОЈ НА УЛОШЕВИНИ

Послије формирања бригаде, 3. батаљон је био у селу Заграће и држао је положаје према Турјаку. Учествовао је у акцијама чишћења терена од остатака четника и муелиманске милиције. На тим положајима батаљон се задржао негдје до 15. априла.

У том периоду почиње концентричан напад Нијемаца и четника на нашу слободну територију, и то са три правца: од Подгорице, од Пећи и са територије Санџака. Батаљон добија наређење да напусти положаје које је до тада држао и крене у два правца: штаб батаљона, са 1. и 3. четом и пратећим водом, долином Лима, ка Бијелом Пољу, а 2. чета, преко Трешњевица и Колашина, према Мојковцу.

У међувремену су њемачке јединице и четници из Србије иотионули наше онаге из Санцака; оне су задржале положаје на лијевој обали Таре. На тим положајима у састав батаљона вратила се и 2. чета.

На лијевој обали Таре нашле су се јединице 37. дивизије НОВ. Задатак им је био да пооједнуте положаје задрже по сваку цијену и непријатељу не дозволе прелазак преко Таре.

Њемачке и четничке онаге које су наступале на овом сектору биле су врло јаке (око 10.000 људи). Међутим, како је Тара представљала јаку природну препреку, а наше јединице организовале чврсту одбрану, те снаге су морале да застану. Посјеле су, као главне положаје, Бојну њиву, Улошевину, село Лепенац и Лепеначку косу, а истуреним дијеловима — Мојковац и десну обалу Таре. Намјера непријатеља је била да, пошто се среди, настави продор према Колашину, разбије наше снаге, одбаци их од комуникација Мојковац—Колашин и опоји се са његовим онагама које су наступале од Подшрице.

Прозирући намјере непријатеља, наше јединице су почеле да се ужурбаном припремају за напад и да, на тај начин, предухитре и осујете његове планове. Поред јединица 37. дивизије, за напад је ангажована и 5. црногорока пролетерска бригада, из састава 3. ударне дивизије.

У току припрема за напад 3. батаљон је држао положаје у селу Подбишћу и на Боровњачком кршу.

Тих дана је међу борцима било мнош разговора о Мојковцу као историјском мјесту, познатом из првог свјетског рата — по борбама које је водила црногорска војска противу аустроугарских трупа, крајем 1915. годнне. Подсјећање на те градиције несумњиво је помогло јачању борбеног расположења борацког и старјешинског састава. Мање-више сви су борци знали понешто о мојковачкој бици. Причали су им о њој њихови очеви и дједови, учеоници битке. Слушали су о томе и гуеларе. Неки су о њој учили у школи. Јер била је то битка од великог значаја. Побједа у њој омогућила је орпској војсци одступање ка Албанији. А понеком борцу, који држи положаје лијевог обалом Таре, погинули су овдје његови најближи — стричеви, очеви, дједови.

Припреме за напад трајале оу од 18. до 23. априла. По четама су одржани партијоки састанци и састанци окојевоке организације. На њима се расправљало о предстојећим задацима. Комунисти и чланови штаба су борцима објашњавали значај и тежину предстојећег задатка. Поред тога, иа састанци.ма штаба и команди чета расправљало се о онази непријатеља, положајима које је посјео, распореду и другом.

Наше команде су имале податке о непријатељу. У то смо се увјерили послјије борбе, када смо га потисли и разбили на овом сектору. Наша обавјештајна служба положила је иопит и потврдила своје способности. Тачни подаци о непријатељу, до којих се дошло, омогућили су да се изврши правилан распоред онага за напад.

Рано ујутро 23. априла позване оу команде чета у штаб батаљона, који се налазио у Пољима, да приме задатак. Наш батаљон је добио задатак да пријеђе ријеку Тару и нападне непријатеља на Улошевини. Лијево од нас је нападао 4. батаљон наше бригаде, а деоно, на Бојну њиву, 5. грногорска бригада. Тачно у поноћ 23/24. априла јединице су биле опремне за иапад.

Прије онапада, из ових тешких оруђа диБизије, бригаде и батаљона, са положаја из рејоеа Подбишћа и Поља, отворена је ватра по непријатељским положајима иа деоној обали ријеке Таре. Одмах затим је извршен напад. Мост на Тари, код Мојковца, први је прешао 2. батаљон 5. црногорске бригаде, а одмах за њим — наши батаљони. У првом налету разбили омо непријатељске предње дијелове, који оу се, под заштитом мрака, повукли у правцу Бојие њиве и Улошевине. Батаљон је прошао кроз Мојковац и, у стрељачком строју, подилазио непријатељским положајима. Друга чета је имала задатак да нападне непријатеља на Улошевини, десно од пјешачког пута који преко ње води у село Лепенац; 3. чета је напала десно од ње, а прва чета, са дијелом пратећег вода, била је резерва батаљона и наступала је на опоју 2. и 3. чете. Док смо подилазили, непријатељ је непрекидно отварао артиљеријску ватру и ватру из тешког аутоматског оружја. Али нас је та ватра пребацивала. Звиждале су гранате и пушчана зрна изнад наших глава. За о 1е којима је то била прва борба било је непрпјатио чути »дум-Аум« зр 1а како праште у ваздуху. Чинило се да пуцају око нас, иако је то било доста високо.

Била је зора када смо избили на предњи крај непријатељске одбране. Бацили смо прве бомбе, отворили ватру и извршили јуриш. У првом налету потисли смо непријатеља са предњег краја одбране. Међутим, он је одмах убацио нове снаге у борбу и, уз трубни знак за јуриш, извршио протиннапад. Онажном ватром из аутоматоког оружја и ручним бомбама одбацио нае је. Морали смо се повући.

Овај дио фронта непријатељ је посјео најјачим снагама. Чули су се мотори њемачких тенкрва. Тенковима су Нијемци појачали предњи крај одбране; непооредно су гаћали положаје које смо заузели. И док смо ми вршили припреме за други јуриш,, 5. бригада >је извршила јуриш на Бојну њиву, па је то олакшало наш задатак. У поновном јуришу избацили смо непријатеља из првих ровова. Четници Вука Калајита, који су држали положаје на правцу нашег напада, почели су да одступају ка Лепенцу. Већ у првим рововима било је неколико мртвих четника, у униформама и под пуном ратном спремом. У рововима и око њих било је много трагова крви, из чега се могло закључити да је непријатељ имао и велики број рањеника.

Разбијен на предњем крају одбране, непријатељ се почео г!овлачити, и то доста неорганизовано. Наше јединице, не задржавајући се на заузетим положајима, одмах су наставиле да га гоне. Наш 3. батаљон је наступао Лепеначком косом у правцу Лепенца. И ту је било више мртвих непријатељских војника, углавном четника; њих су Нијемци истурили на предњи крај одбране.

Простор од Улошевине до лепеначког гробља био је избраздан гусје-ницама непријатељских тенкова, који су пружали подршку четницима. Но чим смо сломили предњи крај непријатељске одбране, тенкови су се повукли цестом у правцу Слијепач моста. Ми смо наставили гоњење непријатеља у правцу Шаховића. Приликом повлачења из Лепенца, преко села Жари и планиноког превоја Цера, четници су били изложени жестокој ватри наших јединица. Непријатељ је био тако разбијен да више није пружао отпор све до прилаза Бијелом Пољу и Бродареву.

У борби на Улошевини борци нашег батаљона, као и цијеле бригаде, показали су велику храброст. Ово је била прва већа борба батаљона. Крунисана успјехом и потпуном побједом над непријатељем, ова борба је позитивно дјеловала на борбени морал бораца и јединице у цјелини, што се видјело и у каонијим борбама — око Бијелог Поља и Бродарева.

Саво ЛУЧИЋ

НА УЛОШЕВИНИ

Око 23 часа извршили смо први јуриш на непријатељске иоложаје. Послије краће борбе непријатељ се повукао даље, према Улошевини, али су се, тек тада, наше јединице нашле изложене његовој јакој ватри. Привремено, непријатељ је зауставио наше напредовање. Деоно од нас су нападале јединице 5. пролетерске бригаде, али су и оне биле приморане да се зауставе. Послије краћег предах извршили смо и друш јуриш, али нас је непријатељ, и овог пута, онажно дочекао и јаком ватром приморао да се повучемо на полазне положаје.

Охрабрени успјехом чешици оу се веселили. Пјевали су: »Видјећемо сад по дану, ко је бољи на мегдану« и, уз музику, »Партизани црни врани, црни су вам дошли дани«.

Одмах послије другог јуриша, нашао сам се са командантом 4. батаљона 5. пролетерске црногорске бригаде. Били смо изненађени онажним отпором непријатеља. Али, одмах смо се сложили: не преостаје нам ништа друго већ да, прије него сване, извршимо и трећи јуриш. Донијели смо одлуку да у прве редове убацимо сва аутоматека оружја, митраљезе и пушкомитраљезе, да се под зашштом њихове ватре бомбашка одјељења што више приближе непријатељу, да непосредно иза бомбаша наступају остали борци и да се борба не започиње прије него се да свјетлосни знак за напад.

Тачно у три чаеа послије пола ноћи дат је знак за напад. Једновремена ватра из свих аутоматских орућа 2. батаљона наше и 4. батаљона 5. бригаде и експлозије бомби по читавој дужини фронта збунили су непријатеља. Такав напад није очекивао.

Дуж читавог фронта заорило се »Ура«! Све је кренуло у напад, осим тешких митраљеза, који су чекали ново наређење. Пробијона је непријатељска одбрамбена линија. Повела се барба прса у прса. Брдо Улошевина претворено је у бакљу. На све стране чули су се јауци рањеника. Пушке су претворене у батине, само тако су се могле употријебити ...

Јутро је објавило побједу наших јединица. Непријатељ се повукао низ падине Улошевине, остављајући мртве и рањене. Отпор није више давао све до Бијелог Поља.

Нанијели смо му тешке губитке, али — ни наши нијесу били мали.

Божидар ЗОГОВИЋ

ПАЛИ СУ У ЈУРИШУ НА МОЈКОВАЧКЕ КОСЕ

Упознао сам их у Бањанима. Били су у првој чети Бањанско-Вучедолског батаљона и, од августа 1943. до јануара 1944. године, борили се у Горњим и Доњим Бањанима, Вилусима, на Грахову, Рудинама и Трепчи. Као делегат вода добро сам их запамтио. Благога Зечевих, плећат и висок момак, дубока гласа, с чакширама од сукна, у строју се истицао наочитошћу. Миливоје Мирковић, цриомањаст, висок, увијек насмијан, тек навршио седамнаест година; носио је црни копоран и сукнене чагапире. Борће Копривица, средњег раста, тих и повучен, румених обрада. Сва тројица су рођени у селима испод планине Његош и Созине. Сва тројица оу у чету дошли с пушкама.

Њихова чета је ушла у састав 8. бригаде на дан њеног формирања. И у бригади су три друга остала заједно, у истој чети. Била је то 1. чета 4. батаљона.

Једне априлоке вечери дошли смо пред Мојковац. Одавно је ово мјесто у долини Таре познато по тешким борбама које су вођене око њега. Наше претходнице успјеле су да потиону четнике са моста, па су се борбе пренијеле на обронке сусједних брда, гдје су се четници добро утврдили. Цијеле ноћи оу се смјењивали јуриши, долина је одзвањала од експлозија. Пред зору је борба достигла врхунац. Четници организују одлучујући противнапад. Њихова плех-музика свира јуриш. Стрељачки stroj се диже и, уз повијек, креће напријед. Дочекујемо га ватром и бомбама, из непосредне близине, затим ми полазимо у противнапад. Косе поново прелазе у наше руке. У јуришу, поред мене, паде Миливоје Мирковић, покошен митраљеским рафалом. Оста у жбуњу, на обронку, док ми јуришамо даље.

Сакупљамо се послије борбе. Видимо да у строју многи недостају. Болничари већ извлаче рањенике и пружају им помоћ. Односе мртве.

Сазнајем да је погинуо и Борће Копривица, и то непосредно послије прелаока моста, од минобацачке гранате. Мало затим, и да је Благога Зечевих пао у оном посљедњем јуришу на косе, пред јутро.

Срце нам се стегло од туге. Мјеста тројице омладинаца, тако ми драгих, у строју чете су празна.

Сахранили смо их у Мојковцу.

Свето МИЛОВИЋ

ТУ, ЧАСКОМ, ДА ИЗАБЕРЕМО ОДБОРНИКЕ

У једном селу поред Лима никако да се формира НОО. О томе је неколико пута било ријечи и на политичким конференцијама. Било је разних предлога. Чак и клађења. Свако је наглашавао демократичност при избору. Досадило то командиру вода, Млађену, па једно јутро, са гри пушкомитраљеза", хоће право у село.

»Куда Млађене?« — пита га комесар.

»Ту, часком, преко Лима, да изаберемо одборнике!« — одговори он.

СД. Б.)

ЗАПЛЕНИЛИ СМО ПУШКОМИТРАЉЕЗ БУГАРСКОГ ПОРЕКЛА

На десној обали Таре и око Лима борили смо се против мешовите непријатељске војске: четника, муслиманске милиције, Немаца и недићеваца. После више узастопних борби око Бијелог Поља, против неколико пута јачег непријатеља, наша 8. бригада повукла се, у априлу 1944, преко каменог моста у Мојковцу, на леву обалу Таре.

Наша 3. чета 2. батаљона сместила се у село Подбишће и задржала неколико дана. Снаге 3. санџачке и наше 8. бригаде прегруписавале су се и припремале за напад.

Непријатељске снаге поселе су положаје на десној обали Таре, око Мојковца, са наслонем, по дубини, на мојковачку косу, коју чине Улошевина, Бојна њива и Развршје. Јужне падине косе, укључујући и Мојковац, као чвор одбране на предњем крају, непријатељ брани јачим снагама. Испред себе, на кратком одстојању, истурио је обезбеђење десном обалом Таре. У положају непријатеља јаку отпорну тачку представља мали утврђени вис који се приљубио уз камени мост; преко моста са леве обале Таре, друм води у Мојковац.

За напад и продор наших снага у Мојковац са леве обале Таре морало се прећи преко моста, јер Тара, у то доба године, није била газна. Продором преко моста и заузимањем тог малог ћувика стварају се услови и простор за увођење јачих снага за напад на Мојковац и Мојковачку косу.

По паду мрака 23. априла 1944, 8. црногорска и 3. санџачка бригада неопажено су пришле мосту, распоредиле се левом обалом Таре, тако да чете хитрим скоковима продиру преко моста у Мојковац. За први оклок одређена је чета из 3. санџачке бригаде, а за следећи скок наша 3. чета 2. батаљона. Ватром их штити група тешких митраљеза, распоређених близу моста на левој обали.

На око два сата пре поноћи одређена чета из 2. батаљона 3. санџачке бригаде продрла је муњевито преко моста и, изненадно, напала непријатељско обезбеђење на малом вису код моста. По мосту је непријатељ осуо јаку ватру, кроз коју је, у следећем скоку, прошла наша, 3. чета. Обе чете незадрживо су кидисале и разбиле непријатељско обезбеђење на малом вису. Санџаклије су кренуле улево, а наша чета удесно, одвојили су непријатеља од десне обале Таре и одбацили га у Мојковац. Закоњила је непријатељска артиљерија и минобацачи са Улошевине и из долине Леиенца, јер су њихове гранате експлодирале око моста — онда када су преко њега прешле обе наше бригаде и напале непријатеља у Мојковцу.

Из Мојковца, из кућа, иза ограда и из утврђених тачака непријатељ сипа и коси јаким митраљеском ватром и даје огорчени отпор, уз подршку артиљерије и минобацача. Захваљујући ноћи и брзим продорима наших бораца, који употребише и бомбе, око поноћи је сломљен непријатељски отпор у Мојковцу. Под заштитом ноћи, артиљеријске и минобацачке ватре — и уз прихват снага са друге линије — непријатељ се повукао на Улошевину, Бојну њиву и Развршје. Ти положаји чине Мојковачку косу, надалеко чувену по славној мојковачкој бици црногорске војске против аустроугарске војске у првом светоком рату, 1915. године.

Из Мојковца смо, без задржавања, продужили напад — 8. бригада на Бојну њиву и источни део Улошевине, 3. санџачка бригада на западни део

Улошевине, а 5. црногорска бригада, са северозападних падини Бјеласице, иападала је на Развршје. У борбоном поретку 2. батаљон је био на деоном крилу 8. бригаде, усмерен на Бојну њиву, а наша 3. чета, као деснокрилна у багаљону, наслањала се на 5. црногорску бригаду.

Простране падине Мојковачке косе доста стрмо се спуштају ка Мојковцу и деоној обали Таре. Обрасле су буковом шумом и испресецане јаругама и поточићима, у којима труну дебела оборена букова стабла и грање. Местимично има шибља, пањева, стена и — као зид стрмог земљишта; то у гуетој помрчини отежава подилажење, везе и одржавање правца.

Наша 3. чета у мањим групицама провлачи се и савлађује препреке и уопоне, жури да не застане за суседним четама. У шуми је све гушћи мрак. Борци се оударају са дебелим буквама и пањевима, разгрћу шибље и грање рукама и тако се пењу уз падине Косе. Букве су све ређе, и шибља је све мање, а, понегде, укаже се омања чистина — с пањевима високим до колена. То оу »сечине« на којима се, између пањева преосталих после паљења посечене шуме, сеје раж. Такве »њиве« су обично ближе гребену, по чему се може закључити да непријатељски положаји на Мојковачкој коси нису далво.

Још се крећемо у групицама и не отварамо ватру, али се наше подналажење може приметити, јер — суво грање крчка нам под ногама. Кад наићемо на омању чистину прилешемо, не би ли према хоризонту угледали гребен на коме је непријатељ али — још га нисмо открили. Зато и даље опрезно подилазимо. Ноћ и шума увек крију изненађења, али, без обзира на то, осећамо неку чудну оигурност и стално грабимо напред. А ипак нам изгледа да се спаро приближавамо гребену и непријатељу.

На око једаи сат пред зору, на левом крилу наше бригаде, одјекнуше рафали и затрешташе плотуни из пушака. Борба је отпочела у тренутку када је наша чета избила на повећу чистину са пањевима. Чету са гребена осу јака блиска ватра. Из групица се брзо развисмо у стрелце; тако заузесмо заклоне иза пањева и отворисмо ватру у исто време када и суседне чете. Од блиске, све јаче непријатељске ватре скаче иверје са пањева, који нам служе као добри заклони. Отварамо ватру и, иомало, померамо се напред, те нас пребацују гранате артиљерије и минобацача. Њихове експлозије деру јаругама и одлежу шумом и обалама Таре.

Осећа се да је зора близу. Али — ништа се не види, ооим севања: оно засењује очи. И ми и непријатељ стално појачавамо ватру. Нисмо могли оценити да омо се примакли непријатељу на домет ручних бомби — све док бомбе не загрмеше око нас. У том тренутку, лево од наше чете, чуо се поклич: »Напред Осма бригада!«, а с деоне стране: »Јуриш Пета црногорска!« Грло ми се било осушило, али, најјаче што сам могао, два-три пута викнух: »Јуриш Трећа чета!« Слични се покличи чују целом Мојковачком косом.

Оборисмо плотуне и замахнуоом бомбама, па цела чета скочи на јуриш. На Ипријатељоком положају наста комешање. Са првим зрацима зоре наши борци заузеше непријатељоке положаје. Док се непријатељоки разбијени делови сурвавају низ падине ка Лепенцу и замичу у правцу Бијелог Поља, из стотине грла громоглаоно одјекује »Ура! Ура!« преко Улошевине, Бојне њиве и Развршја, преко целе Мојковачке косе и Мојковца, који, по друш пут, окитисмо вонцем блиставе победе.

Целе ноћи сиктало је то оружје и, из ужареиих устију и паклене луше, бљувало омртоносне рафале свелуцавих зрна. Што се више примицала зора, било је све ватреније.

Умукло, занемело и упрљано лежало је поред једне дебеле букве. Тако га примисмо у чету и у њега се заљубише сви борци, истог тренутка када га на Мојковачкој коси, у оснит зоре 24. априла 1944. године, из непријатељских руку истрже 3. чета 2. батаљона 8. црногорске ударне бригаде.

Првом трофеју наше чете и бригаде, заплењениом пушкомитраљезу бугарског порокла, дали смо име »ЉУБИЦА«.

Перо П. ПЕРОВИЋ

БОКО КОПРИВИЦА

Био је упадљиво zgodан, интеллигентан, увијек вееео, живог духа и темирамента, сав у иокрету, вјечито у тражењу нечег новог. Искреношћу, отвореношћу и присношћу освајао је борце при првом суорету. Као да је био створен за политичког радника у ратним условима.

Бобо је рођен 1925. године, био је тршвачки полмоћник у Велимљу. У СКОЈ је примљен 1943, а почетком 1944. у КПЈ. Приликом формирања 8. бригаде дошао је са четом из састава Никшићког одреда, у којој је био политички комесар. Распоређен је у 4. батаљон, на дужност политичког делегата вода.

Тек формирана, бригада се убрзо нашла у тешким борбама током цнјеле садме непријатељске офанзиве. Биле оу то даноноћне борбе са јаким снагама Нијемаца, недићеваца, четника и муслиманске милиције, на осјетљивом и тешком фронту од Бијелог Поља до Пљеваља. У априлу и мају 1944. године вођене су најжешће борбе, често прса у прса, за јако утврђена непријатељска упоришта на Оброву, Бродареву, Улошевини, Бојној њиви, Развршју, Каменој гори, Бијовом гробу, Вуковом, Виночком и Думљанском брду и на мношм друшм непријатељским утврђењима. Јасно је, зато, што смо у том периоду имали и релативно велике губитке.

Због велике надмоћности непријатеља, наше јединице су се морале пребацити на лијеву обалу Таре. Али нијесу ту остале дуго. У великом противудару свих наших јединица непријатељ је протјеран у правцу Пљеваља и Пријепоља.

У тим борбама учествовао је, заједно са другим батаљонима бригаде, и наш 4. батаљон. Први велики окршаји били су изнад Мојковца.

Јединице оу муњевито прешле ријеку, након чега је отпочела жестока борба, на живот и смрт. Непријатељ је по оваку цијену хтио да одржи мојковачке положаје, а ми да извршимо добијени задатак — да до свитања заузмемо њешве положаје. Ровови прелазе по неколико пута из руку у руке. Борци су ускакали у шанчеве и голим рукама хватали усијане цијеви непријатељских шараца. Био је крљанац, без предаха, дуж свих ииаднутил

положаја. Јечале су мојковачке горе, ко зна по који пут, од ручних бомби, митраљеске и пушчане паљбе. Што се више примицала зора борба се све више разгарала. Сваки је борац знао да га расвит зоре мора затећи на освојеном мојковачком положају.

Боков преполовљени вод је добио посљедњи задатак пред саму зору: да јуришом улети у утврђен ров испред вода. На челу остатка вода подигао се млади и храбри политички делегат, Боко Копривица. Са узвиком: »Напријед другови!«, повео је своје борце. Ускоро је пао смртно погођен. Тих некодико минута, док је издахнуо, могао је чути велику пјесму својих бораца, који су ускакали у непријатељска утврђења.

Посљедња Бокова жеља, изговорена пред саму смрт, била је — да се његов пиштољ пошаље његовој породици. Као његов политички комесар испунио сам му ту жељу. У гроб је отишао, чинило ми се, са оним истим осмијехом какав је имао док је био међу нама.

Боково држање истицано је на четним и батаљонској конференцији као примјер одважности и презирања смрти. Штаб 4. батаљона упутио је писмено саучешће његовој породици, истичући у њему Бокове врлине борца и комунисте ...

Најљепше емо се одужиди и Боку, и борцима који су те ноћи пади на мојковачким утврђењима, побједом над непријатељем. Непријатеља смо разбили и натјерали у безглаво и панично бјекство.

Рајко СЕКУЛОВИЋ

НИЈЕ ТРЕБАЛО НИШАНИТИ

Курс у Колашину, на коме сам већ 15 дана, прекинуо је рад и сви слушаоци су се вратили у јединице. Већ и то је указивало на озбиљност ситуације.

Вратио сам се у једницу и — затекао је у интензивним припремама. Другове занима да ли знам нешто више од њих о тренутној ситуацији. А мене њихов рад и борбе које су водили.

Био сам комаедир 1. чете 4. батаљона. Поподне 23. априла добили смо наређење — да ће наша бригада, у првим вечерњим часовима, почети напад на правцу Улошевина—Бојне њиве—Развршје. До покрета провјерили смо исправност оружја, припремили опрему, комору и све остало. Слиједило је одржавање састанка партијских ћелија, организације СКОЈ-а и упознавање јединица са задатком. Озбиљност ситуације налагала је да се старјешине налазе на челу јединица.

Све је спремно. Осјећа се напетост код сваког појединца. Борци процењују да је ситуација изузетно тешка. И мени су мисли закупљене идејама о томе како разбити непријатеља.

Мост на Тари све нас забрињава, то је једини прелаз којим се може проћи. Ипак, одлучност и храброст прикривају забринутост. Пријетимо непријатељу да неће лако проћи.

Командир чсте, Мујо Лазовић и његов замјеник Арсо Живановић, као да оејећају највећу одговорност. Не сједају, стално су у покрету, од вода до вода, дају иоследње савјете. Задовољни су, похваљују поједине пушко-митраљесце због добро припремљеног оружја.

Вечерали омо и — нема ништа да нас даље задржава.

СТИЖЕ НАРЕЋЕЊЕ да се покрет до моста на Тари изврши у највећој тишини.

Вријеме је оуво, дува не много јак, прохладан сјеверни вјетар. Са свих страна прилазе јединице. Пролази и командант 4. батаљона, Милисав Буровић, и мало се задржа са нама. Рече: »Идем напријед и — не журите.« Није заборавио да нас обавијести да дијелови 5. пролетерске црногорске бригаде већ надиру деоном обалом Таре. Соколи нас, смјешка се и каже: »Јад нагари 5. црногорска с бока, ми нећемо имати шта да радимо.« Радује нас та вијест. Пренооимо је овим борцима. Сви они имају велико повје-рење у 5. бригаду, и сви смо увјерени у успјех, кад су ту пролетери.

СТИЖЕМО до моста и прелазимо на другу страну ријеке. Непријатељске ракете, на широком фронту Улошевина—Бојна њива, освјетљавају положаје. Све то узбуђује и наговјештава тешку борбу.

Командант батаљона, Милисав Буровић, саопштава задатак батаљона и одређује правац напада. Налазимо се на лијевом крилу бригаде. Наша 3. чета је на деоном крилу батаљона, 2. чета је у резерви батаљона, а 1. чета добија задатак да на лијевом крилу ухвати везу са 3. санџачком бригадом. Вријеме је да се заузме распоред који је одредио командант батаљона.

Командир 1. чете Мујо Лазовић, врши посљедњу припрему са командирима водова. Коначно кренусмо. Непријатељ је све активнији, али смо још доста удаљени. Иза нас хучи Тара. Полако одмичемо кроз густу, не баш високу шуму. Суве гране и лишће пршти на све стране, узалуд се шаљу опомене »Полако!«, »Опрзно.« Стварно је тешко, опором одмичемо. Чини ми се да и најопрезнији илегалац, који пролази између засједа, не би могао да се нечујно провуче овим тереном. Видљивост је слаба. Стичемо утисак да смо упали на тешко пролазни терени. Непријатељске ракете освјетљавају терен и, колико-толико, помажу нам у подилажењу. Непријатељ постаје све активнији. Изгледа да нас је примијетио. Почињу да штекћу митраљеци. Око нас и преко нас почиње да прашти. Кратка пауза, па се све понавља, с тим што почињу и минобацачи. Стрме падине и суво лишће као да су нам овезали ноге, а минобацачи све чешће туку. Доста нас штите крошњаста густа дрвећа, али борци падају од умора. Изгледа да овим правцем никако не можемо стићи па се номјеримо ка десном крилу батаљона, гдје је терен повољнији. То мало помјерање, за неких стотину метара улијево, много нам помаже. Везу са нашом, 3. четом, редовно одржавамо, али на лијевом крилу, још нијесмо успоставили са 3. санџачком бригадом.

У непосредној смо близини противника и — опрезније прилазимо. Његова ватра је ове јача, нарочито минобацачка. Најтеже нам пада што никако не можемо одредити одакле бије бацачима па се, у тренуцима кад нам граната треоне изнад главе, не оналазимо. Питају појединци: »Да ли је рањен Кртолица?« »Није«, одшварају други. »Е, кад Кртолица није рањен, онда су сви живи«, Кртолица се не љути. Делегат вода, Стево Миловић, поује непријатеља и пријети му да неће дуго. »Еј, вичу нект, вуна је и Миловићу«.

С друге стране се јавља Миловић и одговара: »Е вала није тако.« Цијела чета, а и батаљон, знали су за онажног и храброг Миловића — никада га није било страх.

Погибе нам Борће Копривица, диван омладинац. Заћутали смо за тренутак...

Умор и сан освајају. Ох, да је заспати макар и под ударом непријатељске ватре! Друтарица Дана Церовић, као и увијек, организује преврћање рањених; са командиром Лазовићем одређују болничаре који ће сахранити друга Копривицу.

Арсо Живановић прикривено излази на косу Развршје. Са њим је још неколико бораца. Поставља на положај пушкомитраљесца Станковића, да чека док јединица запоаједне положај. И да не отвара ватру до новог наређења.

Запосједамо положај у највећој тишини. Осјећамо да је све већи притисак на нашу 3. чету, десно од нас. Вјерујемо да ће издржати. Чини нам се да је цио ватрени вал минобацачке и митраљееке ватре срушен на њу. Непријатељ туче упорно и све јаче. Већ је зора. Непријатељ врши противнапад, дио 3. чете се повлачи. Повлачење је доста неорганизовано. Пролази вријеме, али сваки је минут дуг, јер се непријатељ концентрише. Све јаче. Повлаче се и други дијелови 3. чете, са командиром чете и комесаром. Уокоро, командир 3. чете поново распоређује чету. Но, непријатељ, охрабрен повлачењем 3. чете, надире ка нама. Командири, комесари и водници су на положају поред пушкомитраљезаца. Ја сам поред пушкомитраљесца Стева Ивановића.

Према договору први мора да отвори ватру командир Мујо Лазовић, тек онда остали. Оно што сам у том тренутку доживио никада ми се више није десило и — не знам могу ли то описати. Кад је непријатељ наишао на блиско одстојање, командир је отворио ватру. У исто вријеме то је учинило десет или више пушкомитраљезаца 1. и 3. чете. Није требало нишанити! Пуцало се у гомиле, јер оу тако збијене у групама, сигурно наступале — као да се више нису надале отпору са наше стране. А ми смо тукли из свих оружја којима смо располагали. То изазва колебање и застој код непријатеља. Искористили смо тренутак и извршили противнапад. Разби-смо непријатеља потпуно. Имали омо и ми губитака. Погинули су нам другови Зечевић, Мирковић и Алексић, окојевци и комунисти.

Наставили смо борбу и гонили смо непријатеља цијелог дана.

Миловоје РАДОЊИЋ

КРАТАК ИЗВЈЕШТАЈ

Када су априла 1944. године четници избили на Лим, командант 8. ударне бригаде нареди воднику Максиму Радоњићу да са два друга поруши мост код Заостра и да о томе извјести штаб бригаде.

Максим је експлозивом одсјекао ногаре — стубове моста и тако га срушио. Два сата касније, на столу команданта бригаде стајао је кратак извјештај: »Дуго ноге, Максим«.

(Б. Ж.)

ЧЕТА ЈЕ ИЗЕНАБЕНА

Када је грануло сунце борци су, савладани умором, заспали на положају. Нема међу њима командира чете, Радомира Милатовића, ни комесара чете, Гаја Чавора, ратника који су у бригаду дошли из 5. пролетерске; нема ни бомбаша Бранка Јовановића. Погинули су, један поред другог.

Деоно од 2. чете држи положај 3. чета. Њен командир, Перо Перовић, обилази и положаје наше 2. чете. Нијемци су нае напали око 10 часова. Када оу положај чете на Жутој коси обасули ватром, сањиви борци, изненаћени, брзо су се и у нереду повукли. Вратили су се тек када је 3. чета успјела да одбаци непријатеља.

Послије тог поступка 2. чете улиједила је интервенција бригадног комитета Партије и политодјела дивизије. Смијењен је замјеник политичког комесара 2. чете: умјесто њега постављен је дотадашњи руководилац СКОЈ-а у батаљону. Замјеник командира постављен је за вршиоца дужности командира чете. Тешко је било средити чету послије губитка командног кадра и овог немилог догађаја. Али, уз ангажовање штаба батаљона, чинило се то из дана у дан. Калила се чета поново и — није мнош потрајало — она је, по борбеним дејствима, постала као и остале чете. Ускоро је за командира чете дошао Миро Новељић. Чета је држала истурене положаје преко Лима, а истакла се у даноноћним борбама на Мачковцу.

У поновним борбама за Бијело Поље 2. чета је јуришала у саставу батаљона, као и на Оброву, гдје је изгубила командира Новељића.

Стуб чете били су два Милорада, пушкомитраљецац Милорад Јаредић, вјечити добровољац за све акције и извиднице, и Милорад Поповић, водни делегат, лијеп као дјевојка, а чврст као камен. Милорад Јаредић није био члан Партије, али је био поуздан као ма који партијац којег сам познавао у бригади.

Погибија другог командира чете, Мира Новељића, није се одразила на чету — као губитак првог командира и комесара. Чета је већ била стекла доста искуства и дејствовала је као чврст колектив. Наставила је да чисти теране у правцу Градине и Мачковца, према Травњаку. За бомбашке акције и извићања добровољаца је сада било на претек. Два Милорада окоро увијек су били међу њима.

Мироје ПЕРОВИЋ

ВИ ПУЗИТЕ, ЈА НЕЕУ ...

(Запис о Зорки Пејовић)

Тмуран и хладан априлски дан примицао се ноћи; небо тамно, а околина без онијега. Нестало га је под ударцима кише, изгледа — безбојна.

На лијевој смо обали Таре, надошле од киша, мутне.

На обали, уз саму ријеку, командир искупио чету да нам саопшти задатак за напад на Мојковац и Бојне њиве. Тражи бомбаше.

— Друже командире, идем ја — рече Зорка Пејовић. И издвоји се у страну.

Зорка, велики активиста и прави мајстор за организовање приредби и весеља! И, гле, сад се прва јавља у бомбаше! Црна коса испод титовке покрила јој врат и пала до рамена, лице јој некако пријатно, мило, иако носи трашве тешкоћа и зиме. Познајем је добро. Њежна је, окромна, али и ђаволски самоиријегорна. Командир је одреди да предводи другу бомбашку групу.

Прешли смо мост, заузели Мојковац. Непријатељ се утврдио на Бојним њивама, запоојео оне исте положаје на којима су биле швабе 1915. године. Какав изазов. То је да човјек побјеони.

Ту, баш на тим положајима, Црногорци су потукли швабе. Сад нападају партизани. Управо са старих црногорских положаја. То сјећање на наше очеве и дједове не може а да не узбурка крв у нама. Чини нам се као да наши стари стоје иза нас, да нас гледају и да кажу: »Ајде, рђе једне, удрите! Ми смо ту потукли швабе, што ви чекате?«

Уочи сваке борбе комесар нам је понављао: »Није јунак онај што се испрои па пошне, него онај који ликвидира бункер а остане жив!«

Таквим упозорењем комесар је настојао да смири »надгорњавање«, а било га је, понекада — племенски, породично или некако другачије обојеног. Знало је то да донесе и непотребне жртве. Вечерас је то упозорење изостало. Знао је комесар гдје оу главна четничка утврђења, па је можда и њега мало »очешало« ово опште расположење.

Напад је почео. Непријатељока ватра обасјава шуму. Већ се јаоно уочава свако непријатељско митраљеско шијездо. Бомбаша управо трче к њима. Тамо је и Зорка. Устремила се према једном митраљезу који бљује ватру. Плану бомба, једна, па друга. Митраљеџ ућута. Видим је у свјетлости од експлозије, како трчи ...

Нападамо село Комаране. Присилили смо Нијемце на повлачење. Гонимо их енершчно. Журимо да им пресијечемо одступницу комуникацијом, којом се повлачила и њихова моторизација. Али двије танкете, у закло-нима иза једног гребена, не дају нам прићи. Морамо да савладамо чистину поред пута, а баш њу туку митраљезима. Морамо да пузимо, непријатељ нас тада не види и не може да туче али — то иде споро.

На правцу напада вода однекуд ђаво донио и Зорку. Док ми пузећи прилазимо путу, она се исправи:

— Ви пузите, ја нећу! Ко је јунак, за мном!

Била је лијево од мене. Да ми је била ближе, »звизнуо« бих је тако да јој не би пало на памет да се тако испрои, иако знам да бих за тако нешто био строш кажњен. Но, то је, ипак, мање зло него да ми цио вод изгине. А знам наше борце, гдје они да пузе, а да једна жена трчи усправно!

Ни мени самом није то пријатно. »Обрука« ме и пред водом и осталима, па не би друге но — устај и на јуриш! Да непријатеља с бока нијесу притисле неке наше јединице и присиле танкете да бјеже, не смијем ни да помислим шта би било од вода ...

Ето, таква је била Зорка. Сва од акције.

Милорад ЈАКИЋ

ЗНАМ ЈА, БОЛАН, ДА СТЕ ВИ НАША ВОЈСКА

Наш 2. батаљон добио је задатак да сиријечи непријатељу да овлада рејоном села Бјелица—Црни Врх—Бједићи и омогући извлачење бригаде на лијеву обалу Лима, преко моста у Бијелом Пољу. У тим борбама се нарочито истакла 3. чета, која се налазила на тежишту одбране багална, на Црном Врху.

Положаје на Црном Врху, који доминирају околним тереном, 3. чета је благовремено посјела. Осматрачи су све чешће обавјештавали о наетупању непријатеља. Командир чете, Перио Перовић, био је са главнином чете на koti. Остали дио чете, са замјеником командира Милом Томашевићем, бранио је косу која се од Црног врха протезала ка сјеверозападу. Око 10 часова почела је борба за најистакнутији дио Црног Врха. Послије неколико узастопних јуриша, подржаван јаком артиљеријском ватром, непријатељ је након двочасовне борбе овладао дијелом Црног Врха и бочном ватром подржавао онаге које су нападале на помоћном правцу. Почело је наше повлачење. Повукли смо се само за око 150 до 200 метара од ивице косе, и задржали иза неке меће која је дијелила двије њиве.

Да би задржао даље повлачење и продор непријатеља, Мило Томашевић је узео неколико бомби од најближих бораца, устао из заклона и командовао: »Напријед, другови!« Испред осталих кренуо је према врху косе.

Успјели смо да неопажено подиђемо на домет ручних бомби. Одједном чујемо команду: »Форверц!« Примијетили смо шлемове њемачких војника. Прва их је примијетила болничарка Роса Дедовић. Полетјеле су бомбе са обје стране, а чуло се и наше »Напријед, партизани!« Прва њемачка бомба пала је поред Р-осе, али није експлодирала, друга је није мимоишла. Храбра партизанка била је тешко рањена. Дуж читавог борбеног поретка чули су се јауци рањеника. У овој борби теже је рањен и помоћник пушкомитраљесца Милоња Радуновић.

Послије вишечасовне борбе поново смо били принуђени да се повучемо у подножје Црног Врха.

Састала се команда чете: команди-р Перовић, замјеник командира Томашевић, комесар Буровић и замјеник комесара Бјелица — да одлуче шта даље да се ради. Црни Врх се не може тек тако напустити. Не смију јединице бригаде бити набачене на Ли-м, велики и хладан. Одлука је пала! Опет на Црни Врх. Бомбашка група: Душан Вуцелић, Добрашин Шошкић, Милорад Вујосевић и Дамјан Мићуновић. Вођа групе — Душан Вуцелић. Све преостале бомбе из чете дају нама четворици.

Вуцелић нас скупио. »Другови, од успјешног извршења нашег задатка зависе животи многих другова и другарица, наше чете и батаљона. Црни Врх се мора заузети« — каже нам. Док група бомбаша креће према Црном Врху, сунце залази за гробенима високих Проклетија.

Кретали смо се полаком и врло опрезно, од стабла до стабла букове и четинарске шуме. Дошвор је био: ако успијемо да непримјећено приђемо на домет ручних бомби, Вуцелић ће опалити метак из пушке, што ће бити знак осталим да бацају бомбе.

Када смо се примакли њемачким положајма, Вуцелић даде уговорен знак. Полетјеше наше бомбе. Чуо се јаук непријатељских војника. Изгледа да их није било много, јер су панично побјегли. За кратко вријеме поново је 3. чета била на положајима које је прије тога изгубила. Цијеле ноћи вођене су борбе са непријатељем, који је покушавао да врати Црни Врх, али му то није пошло за руком.

Батаљон је у цјелини успјешно извршио задатак, 3. чета нарочито. У међувремену непријатељ је успио да овлада брдом Обров, које доминира широм околином Бијелог Поља. Ови покушаји да се Обров задржи и омогући извлачење нашег 2. батаљона преко моста на Лиму, у Бијелом Пољу, остали су без успјеха, јер је непријатељ био изразито надмоћнији. Батаљон је био принуђен да се извлачи преко Лима, на десетак километара низводно од Бијелог Поља.

Командант батаљона Раде Раичевић, упутио је командира Перовића и делегата пратећег вода батаљона да изврше извићање ријеке и одаберу мјесто прелаза. Тешко је такво мјесто било пронаћи на набујалом Лиму.

Сјутрадан, у јутарњим часовима, магла је покрила долину Лима, што нам је омогућило да се неопажено повучемо са положаја на Црном Врху. Да бисмо лакше савладали набујали и хладни Лим, формирали смо групе од 7—8 бораца, комбинујући их тако да са онима који су физички јачи, буду они који су исцрпљени, рањени или растом мали. Срећно смо савладали Лим. На његовој обали јединице су оотале — да спријече прелаз непријатељу преко ријеке. Наша чета размјештена је у селу Кање. Добила је задатак да брани рејон села Метанац, Добраково и Кање. Рејон смо обезбјеђивали патролама и засједама.

На југоисточној ивици Добракова уздизао се безимени врс, са једном огромном стијеном, коју као да је природа створила за осматрање околног терена и прелаза на Лиму. Једног дана поћосмо на ту осматрачницу Милорад Вујошевић, командир одјељења, Видоје Вулић и ја. Провели смо на осматрачници цио љетни дан, без хране и воде. Недалеко од нас, неких 50 м, изазивачки је била израсла трешња, коју Санџаклије зову ашлама, сва у сазријевању. Лли, остадосмо досљедни партизанском односу према народној имовини. Када је почео да пада мрак и друге засједе посјеле своје рејоне на обали Лима, ми се упутисмо у Кање на одмор. Стаза којом се зраћамо води непосредно поред трешње. При проласку поред ње оретосмо постаријег човјека. Поздрави се са нама, па знајући како смо »сити«, рече: »Ја знам, болан, да сте ви наша војска. Ако не могу што друго да помошем, хајте, болан, попењите се на трешњу, уберите колико вам је драго, трешња је моја.«

Вулић оста с пушкомитраљезом да нас штити ако нас Нијемци открију, а Милорад и ја се попесмо на трешњу. Нисмо такорећи убрали ни по шаку трешања, да напунимо уста, кад чусмо пуцањ с друге стране Лима. Мплора ме упита: »Шоле, ево нас гаћају?« Не, одговорих, јер би се чуо звиждук метка.«

Наставили смо да беремо трешње, али је то потрајало оТприлике толико колнко је њемачком нишанџији требало да намјести нишан на веће одетојање и — нас двојицу узме на нишан. Сручи се киша зрна из шарца кроз грање трешње. Но, ни наш пушкомитраљез није ћутао.

Впше се није имало шта чекати. За секунду се нас двојица нађосмо на земљи, поред трешњиног стабла. Како смо сишли — ни сами не знамо. Хитро се пребацисмо у заклон гдје се налазио наш пушкомитраљецац. Кад ускочисмо у заклои, поред Вулића, он узвикну: »Јесте ли живи?« И додаде: »Јесте ли ми донијели неку трешњу?«

Добршин ШОШКИЋ

РЕКАО САМ МУ ДА ГА НИКАД НЕКУ ЗАБОРАВИТИ

Од свога постанка и за вријеме шест мјесеци постојања — 8. црногорска бригада била је, безмало, везана за Санцак. Она је, за све то вријеме, стајала »на стражп« наше ослобођене територије. И не само што је одолијевала удруженим снагама окупатора и његових плаће-ника, него је, врло често, ступала у офанзиву, проширујући слободну територију.

У Санцаку су окупатор и домаћи издајници сијали мржњу, вјерску и националну нетрпељивост. Зато су наши борци имали много дужности и тешкоћа. Требало је оружјем укротити разне издајнике а, народним масама, предочити истину и — једини спасоносни пут у будућност. Требало је отклањати предрасуде, освијестити заведене, заштитити угрожене.

Основна идеја, водиља наших бораца, манифестовала се у непрекидној борби за уништење и истребљење мрских окупатора и њихових помагача. Њих је требало уништити бар што на главама носе — црногорску капу, шубару или фес.

Наши ударци су били снажни и силовити

Људи су нас разумјели. Видјели су наше борбено одушевљење, наш поклич, и чули нашу пјеому. Осјетили су нашу љубав и знали: све изван нас је старо, туђе. Све су то они знали, али страх — да би се издајници могли повампирити — узроковао је често неодлучност. Ипак, успјели омо да им докажемо: да је лични или породични опстанак сваког појединца могуће ријешити само борбом против сијача смрти. Борбом против мрака, незнања, заглупљивања и ропства.

У часовима одмора, у затишју, кад зрна се фијучу, неуморно смо и предано приступали народу: од срца орцу. Као прави и истиноки синови његови, трудили смо се да задобијемо наклоност и повјерење тога народа и — успјели смо. А народ је овдје, у основи добар, иако патријархалан, заостао... Дугим, неуморним радом успјели смо да ускладимо односе између Срба и Муелимана на тај начин што смо им приступали са истом љубављу — одмјерено, праведно и према једнима и према другима. Тако, све више и више, народ је увиђао да је — неминовно и једино исправно ако поће трагом наших бораца. Они једини на врховтша бајонета носе слободу.

Народ је све више долазио до увјерења да је стара и грешна држава била маћеха овом крају — као и све друге гтрије ње. Народ овога краја

јасно је почео да увиђа како се старо руши и ишчезава; истовремено назирала се нужност новог, бољег, љепшег и праведнијег. То боље и праведније видио је само у нама, у нашем оружју и, нарочито, у нашем односу према цијелој његовој имовини, његовим традицијама.

Мој друг Милорад Вујашевић и ја ишли омо и пјевали без иредаха — ијесме пуне љубави уиућане Србији. У једном тренутку пронесе се глас да се сиремимо за борбу. Наше извиднице откриле су непријатеља. За неколико минута били емо спремни. Батаљон је добио задатак. Срце ми је дупало убрзано, јер, знао сам: иза ових брда налази се наша братска Србија...

Сунце пече. Чује се прасак пушака, грмљавина бацача и артиљерије. Ударци су то, смртоносни и поразни, за непријатеља. Чују се уоклици другова. Нападамо брдо Козомор, близу Коејерића. Кроз шибље и јаруге пели смо се уз брдо. Угледах свог друга Милорада, неустрашиво иде напријед. Пред очима му је, као родна Црна Гора, Србија. Непријатељски отпор је сломљен. Обрадовах се, поћох напријед и спазих Милорада, лежи мртав. Поред њега митраљез, гомила празних шаржера ...

Стајао сам непомично, без ријечи; ућутао ме је бол за изгубљеним другом. Очи — пуне суза. Изгубио сам друга. А с њим сам прошао све борбе, дијелио и добро и зло.

И док митраљека ватра пршти, и другови кличу побједи, узима м га на крило. Погледа ме, рече, последње «збошм». Сузе ми грунуше. До неба нарасте мржња против непријатеља — одузе ми најбољег друга. У себи, дадох другу Вујашевићу ријеч — никад га нећу заборавити...

Д. ВУЦЕЛИЋ

(Бригадни билтен «Осма црногорска»,
јубиларни број, 25. фебруар 1945)

НА ВРХУ ГРАБА ОСТАДЕ СЕДАМ ДРУГОВА

Налет непријатеља у правцу Мојковца био је скршен. Морали смо гонити непријатеља. Иако су то били напорни дани за нашу бригаду, јер смо морали водити тешке борбе против многобројнијег непријатеља, моји другови су били увијек постојани, чврсти као стијена, без трунке страха.

Ноћ је била суморна и врло хладна. Ишли су весело, спремајући се да прославе сјутрашњи Први мај, највећи празник рада, пролетаријата и радног народа. Близина непријатеља није нам дала да прославимо тај дан ...

Свјежа првомајска зора тек је овитала, румани сунчани зраци још нијесу обасјали врхове Граба, а њемачки шарац је запалио брдо. Ми смо полетјели на јуриш. Борба је била страшна. Нијемци су јуришали, ми, исто тако, враћали. Јуриш за јуриш! Граната је експлодирала, шарац је прштао. Требало је нанијети одлучни ударац. Команда је иала: Јуриш! Ту, на Грабу, њемачки шарац проби арце седморици наших најбољих другова. Крв се њихова просула. Сњијег црвено уцвјетао. Од бјелине снијег-га — крв још црвенија.

Борба престаде. Прољетно сунце топи онијег. На врху Граба лежи седам бораца, седам другова, седам дивова: Роловић, Раонић, Бајагић, Лалевић, Куч, Војиновић и Марјановић.

Неиријатељ је успио да уништи шихова тијела, али није њихов дух: ми га слиједимо. Њихова крв — наша је заклетва. Да довршимо дјела која смо заједно започели.

Вељко РАДОЊИЋ

(»Побједа«, бр. 1, децембар 1944)

ПАДОШЕ ПРВИ БОРЦИ (На Жутој коси, код Бијелог Поља, априла 1944)

Падала је ситна, густа киша када, у колони по један, наша, 3. чета, крену у иравцу Бијелог Поља. Чим је прошла посљедње куће села Јабучно, нагло, одједном, паде непрозирна, црна ноћ.

Блатњава и клизава стазица — кривуда гребеном издуженс Жуте Косе. Обрасла густом, храстовом шумом; жбуње и шибље са обе стране, па нам се, због тога а и због густе поимрчине, чини да идемо кроз бескрајни тунел. Клизаво је, често се хватамо за окисло шибље. Убрзо, потпуно смо мокри: рамена, лактови, кољена, стопала проваљују раоквашене опанке.

Помрчина отежава кретање. Због одржавања везе колона чете се толико збила да сваки борац на врату осјећа дах друга иза себе, а патрола претходница — једва да је неколико корака испред чела колоне. Стаза је нестала или — можда омо је изгубили у невидјелици. Зато се крећемо у групицама, а између њих веза се тешко одржава. Разгрђући шибље, које гребе по рукама и шиба по лицу, споро подилазимо — никако не можемо да оцњенимо на којој смо удаљености од непријатељског положаја. Због тога смо врло опрезни.

О снази, саставу и положају непријатеља нијесмо имали података, Када смо кренули, речено је да наша бригада напада Бијело Поље, око поноћи. Са њом, једновремено, напада 5. црногорока. Правци напада осталих батаљона наше бригаде нису нам били познати, док 2. батаљон, у чијем је саставу наша 3. чета, напада Бијело Поље са западне сране, преко Жуте косе.

На око два сата прије зоре оглаои се јака борба у правцу Бијелог Поља, Напала га је 5. црногорска бригада: била је ближе и — сукобила се с непријатељем прије него је стигла наша бригада (наша бригада је подилазила са веће даљине и преко шумовитог, испресијецаног планиноког земљишта). Што се више ближила зора, борба је бивала све јача. Одјекују рафали, пролијећу свјетлуцава зрна. Тутње бомбе, одјек им се, у таласима, простире и губи кроз шуме и долину Лима. Похитали смо, колико омо могли од шибља, памрчине, шуме и кише.

У саму зору замагљеног јутра, чета изби иопред мањег, заобљеног виса на Жутој коои, обраелог ријетким ниским жбуњем; он са западне стране надвисује Бијело Поље. Непријатељ нас са бликоог одстојања дочека јаком

ватром. Ишли смо у групицама, из њих се, за трен развиемо у стријелце; кренусмо у јуриш. Пушкомитраљесци засуше пепријатеља брзом паљбом. Одлучним налетом заузесмо прве ровове, из којих се непријатељ повлаче; ове друге упорно брани.

У том првом налету наше чете, у трку, прве рафале по непријатељским рововима осуо је храбри борац Тодоровић. Са пушкомитраљезом на рукама јуришао је. На домаку првог непријатељског рова, на његове руке, које оу стезале пушкомитраљез, долете и експлодира непријатељска ручна граната — разнесе га. До њега, близу, паде и борац Миливоје Баћевић. То су биле прве жртве, први погинули борци наше чете. Тежак губитак и тежак тренутак, али — нико се из чете не поколеба.

Лијево од наше, нападале су јединице 5. црногорске бригаде; њихова ватра је ове више слабила. Нувик, десно, напала је 2. чета нашег батаљона. Али, убрзо, и њења ватра ослаби; ослабила је, исто тако, и на осталим положајима. Ускоро — потпуно престаде.

Обе чете нашег батаљона остале су тако без подршке суејада, усамљене, на два ћувика Жуте косе. А непријатељ је кренуо у противнапад. Иако је 3. чета одбила први налет непријатеља, он је ипак успио да се дохвати једног рова у нашој непосредној близини; одатле продужује даље, кидише као помаман, баца бомбе и сијече шарцима. Дочекујемо га бомбама и рафалима пушкомитраљеза. И док тако водимо борбу, погледах ка виоу који држи 2. чета. Примијетио сам да испод самог врха ћувика неки борци трче час доље час горе — некакав метеж. Тамо мора да се нешто тешко догодило, кад је ватра чете толико ослабила. Најснажније што сам могао поновио сам неколико пута:

— Гајо, Радомире, напријед!"

Звао сам командира и комесара суседне чете, али — одзива није било. Неколико минута затим, пузећи, одоздо се привуче до мене Бајо,** блијед и узнемирен. Полугласно каже:

— Кога кличеш и зовеш! Погинули су, у јуришу испред чете. Леже мртви један до другога.

Затим додаде:

— Зар не видиш да су се сви повукли? Ту оу само напте двије чете. Шта да радимо?

— Извући ћемо се, не брини. Останм поред мене. Извлачићемо упоредо обје чете. Борци познају мој глас. У твојој чети сам био замјеник командира чете, све борце знам по имену.

Са Бајом је био и курир њихове чете. Послао сам га да командирима водова пренесе да се борци 2. чете повлаче појединачно, чим који чује да га зовем по имену, а остали — да отварају што јачу ватру. Исто наређење пренијето је командирима водова и комесару и замјенику 3. чете.***

Прозивао сам борце из обје чете. Они су тада, пузећи, оилазили низ падине; остали су отварали ватру. Борци се брзо извлаче и све мање их је на оба ћувика. Непријатељ је примијетио да наша ватра слаби — зато јаче наваљује.

* Гајо Чавор, политички комесар и Радомир Милатовић, командир 2. чете 2. батаљона.

** Бајо Вучевић, заменик командира 2. чете 2. батаљона.

*** Буро Буровић, политички комесар и Обрад Бјелица, заменик политичког комесара 3. чете 2. батаљона.

И посљедљи борци обје чете наиустише положај и замакоше кроз шумнцу, у јодну јаругу којом се избија на друш иаш положај. Борац наше чете, Браико Јовановић, који је чеото био у улози курира, остао је уз мене и Баја.

— Бранко, овуда, кроз шумицу. Зати.м ћемо Бајо и ја.

Бранко погледа, као да ме прекорева што одступамо. Непријатељ је већ упадао у ровове испред нас. Бранко то примети, па викну:

— Ено га, са шлемом, мајку му!

Хитро је нанишанио и опалио. Но Нијемац је изгледа био срећније руке, а можда и вјештији од нашег 17-годишњег борца. Бранко се занесе и паде на лво рова. Нијемац баци бомбу ка нама. Кроз дим од њене експлозије Бајо и ја се сјурисмо низ падину и дочепасмо шумице.

Перо П. ПЕРОВИЋ

НА СТРАЖИ

Тутањ топова као да јењава у овој позној љетној ноћи. Негде у даљини одјекну пушка. Поплашена птица излете из легла. Шум лишћа старе крушке и тихо њихањс класја губе се у мелодичном протицању Лима, чије воде ударају о обалу, подсећајући да се нешто, ипак живо, миче и у овој глухој ноћи. По сеоским кућама и последње светиљке се гасе. Брда, пашњаци, колибе — све нестаје на далеком хоризонту. Само се још наслућују обриси дивље лозе, пузавице; њене вреже љубоморно стежу рапаву дашчару у којој леже рањеници. Захвати све та чудна тиха ноћ. Завеса мрака пада. Постадох и ја део ноћи. Осећам испуцалу кору старе крушке, уз коју се, понекад, ослоним (и терет пушке о рамену).

Ослушкујем. Подрхтавам. Хладно је. Шум Лима и каскаде потока. Вода ее прелива низ дрвено корито у које сам, још предвече, потопила кржаве завоје. Поток и река као да певају песму мртвим пролетерима. Завоји су од кошуља; њих су борцима даровале мајке, сестре, девојке. Сутра ћу их опраги и раширити по трњу.

Опет подрхтавам. Корачам. Неколико корака напред, неколико назад. Пипам кору стабла, ко зна који пут. Планинска ноћ као да омањује будност у мени. Зурим у даљину — она сада личи на провалију. Сећам се, право преда мном је Обров, лево Бијело Поље. И док тако гледам у помрчину, напипах у цепу сасушене мрвице јечменог хлеба. И као да чух глас мајке која је пошла да посети оина, попела му комад јечменог хлеба. Нашла га је мртва: »Нооим кости сина, са Оброва. Убише га, ниткови, кућу ми запалише«. Задихана, иритеже терет на лећима, део њеног орца. Обрисала се црном марамом, па ми из торбе пружи комад јечменог хлеба, беше га сину наменила...

Светлост из даљине пресече ми мисли. Левом руком, још јаче, стегох мрвице хлеба. Гледам. Могуће, непријатељ осветљава терен. Тражи иас. Чини ми се да је време стало. Гледам ноћ, чекам.

Засија месец иза удаљених гора. Лим заблиста, његова оребрна површина више се између проређених врба. Дашчара у загрљају дивље лозе, намах, учини се као стари замак. Све постаје видљивије. Крећем се, покушавам да се ослободим напетости. Утрнуле ноге тешко померам, али дижем главу, гордо — и за њу постајем већа. Чини ми се да смо сада, у овом бескрају, будни само месец, Лим, поток и ја. А можда и она мајка што је изгубила оина...

Како то, питам се, ни петао да објави зору. Нема ни њих више! Све је празно: торови, амбари, дворишта, кућа зарасла у коров... Али не, не, нисмо сами! Пуне су шуме будних бораца. Неки корачају у колони, неки воде борбу, неки певају песму слободи.

Шкрипа врата ме трже. Баш као малочас она светлост на хоризонту. Кувар Анте, дремљив, пролачи прсте кроз проседу косу, и иде ка потоку. Одмах за њим окочише са тавг та колибе оба курира.

— Здраво, другарице, је ли зима — рече шеретски мали Митар, прптежући опасач.

— Иди, угреј се у сену, док се није охладило.

Уз рачвасто коље пењем се на таван. Топло сено и поспаност учинише своје...

Сунце је већ увелико изашло. Један његов сноп продре кроз разређене даоке крова и — већ у сену тка јесење боје. Дремљива, одушевљавам се раскошима природе. Мирис сена опија, паучина по угловима трепери у јутарњим бојама. Чујем жагор. Око колибе је све оживело. Сви нештог ужурбано раде.

Ширим опране завоје по трњу, да се што пре оцеде јер, изгледа, биће покрет. Застала сам, размишљам о протеклој ноћи, грицајући мрвице јечменог хлеба.

Вукица ВРСЈАКОВ

СВЕТОЗАРЕВА ЖЕЛА

За вријеме борби у Санцаку исхрана нам је била оскудна. Жељни смо били да се поштено наједемо. Иако прилично удаљени од куће, комесару чете у 4. батаљону, Рајку, у неколико наврата долазило је »требовање«. Право из Брскута. Његова мајка га није заборавила. Кад се појави са коњем, знали смо да ће бити погаче, брскутског сира, кајмака, кувано плеће или печена кокошка.

Рајко би све то увијек издијелио чети.

Једне љетне вечери, сједимо у пристранку поред Лима и заподјену се разговор о томе ко би што у томе тренутку најрадије желио да доживи:

»Ја бих најрадије да погине Хитлер.«

»А ја да се отвори други фронт.«

И тако су борци ређали жеље. Кад дође ред на борца Светозара, он сасвим озбиљно изјави:

»Што се мене тиче, највише бих волио да се сада појави мајка друга комесара.«

(Д. Б.)

После успеишо извршеног самосталног задатка — обезбеВивања бока бригаде на планини Бјелогрлац и четири дана и три ноћи без везе са јединомом, а и без снабдевања, први вод 1. чете 2. батаљона врати се у састав чете, у село Подбишће, код Мојковца. Ту се одмарамо четири дана, а затим, у саставу чете, у поновни напад на Мојковац.

До Улошевине се доста лако дошло, али, на тој коси, наишли смо на жесток отпор непријатеља — бројног и добро утврђеног. Испред наше чете, тамо гдје је било пошумљено, оборена букова стабла окренута су управо на фронт; испод њих су иокопани ровови. Тешко, претешко их је било освојити.

Први, безуспјешни напади нису нас обесхрабрили — нисмо претрпели веће губитке, а и муниције је довољно. Али, таква незавидна ситуација, била је довољна да командир чете одржи краћи састанак. На крају издао је командирима водова наређење за напад. У поновљеном јуришу сви су били у стрељачком строју, од бораца до команде чете. Упали смо у непријатељске ровове. Настала је општа туча, хватање за грло.

Пред нашом четом једно узвишење, нападамо обухватно. Са својим водом идем левом страпом од узвишења, 2. вод десном. Такав је договор са команАиром чете, Урошем Гојнићем. Извршили смо јуриш. Због жестоке ватре ништа се није могло чути, због помрчине ни видети, а двјствовало се врло брзо.

Упао сам у непријатељски ров, међу три четника. С њима је и неки њихов старешина, саопштава им иаше знаке распознавања, али само првн дио — други није знао. Лево од себе чујем глас десетара Чеда Гломазића. Тукао се кундаком с четницима. При упаду у ров збунио ме четнички старешина — имао је капу какву носи и наш командир Гојнић. Како сам чуо ријеч »Сабља« (наши знаци распознавања су били Сабља — Санцак), упитао сам га: »Јеси ли ти, командире?« Он одговори: »Јесам«, и ухвати ме за главу, пипајући по капи. Како је петокрака била од чоје, није ништа приметио. У томе су пришла и она тројица четника из рова. Један је покушао да ми скине пиштољ, други ми је држао уперен бајонет на леви бок, а трећи је викао, ваљда знајући ко сам: »Је ли, копиле Мошино, да те сад овдје прекољемо.«

Реаговао сам у тренутку. Гурнух оног с деоне стране, који је покушао да ми скине пиштољ; убрзо се наћох на њему у рову. У том тренутку, непооредно испред нас, експлодира граната нашег бацача. На лећа ми се сручи земља.

Када сам устао, пиштољ ми је још био на гајтану везаном око врата, њим сам убио четника у рову. Двојицу других четника разнела је граната. Трећи, четнички командир, био је рањен у ногу, али је моја пушка још увијек била у његовим рукама. Био сам, срећом, с друге стране букве, што ми је олакшало да му прићем се лећа... Када сам опет имао своју пушку у руци, повикао сам: »Напред лево крило!«

До тада су борци наше чете косу већ били заузели.

Десетар Чедо Гломазић је био поврећен за време борбе прса у прса, још један друг је био лакше рањон, а две другарице су погинуле. За четнике, који су се овде бранили, утврђено је да су били из Србије. Онај командир с којим сам се срео и један војник, били су из Жагубице. На том положају им је остао један пушкомитраљез, две пушке и неколико стотина метака.

Раденко ВЕЉИЋ

ЦРНИ ВРХ

Црни врх! Чини ми се да свако треће брдо од Бевћелије до Триглава носи то име. И, да оу, ио неком неписаном правилу, бар на сваком трећем црном врху воћене жестоке борбе, као да су ти врхови створени за положаје да би, поред своје црнне, у црно завили и многе мајке војника који су по њима ратовали.

Такав један Црни Врх налази се на десној обали Лима, близу Бијелог Поља, у правцу Сјенице.

После тешких борби на Оброву, 3. батаљон је добио задатак да заузме тај Црни врх.

Победа на Оброву учинила је да борци буду поуздани и задовољни. Шалили су се у чаоовима кратких предаха. Али — нису били изненађени наређењем за нови напад. Једино се сви уозбиљше.

Уследило је уобичајено формирање бомбашких група, одрћени су им и пратиоци са пушкомитраљезима. За воћу једне групе бомбаша одрдише Радоја Милутиновића, младића са дечачким лицем, који се од оокромности скоро и не примећује. Он треба да води корпулентног Марка Палевића и још корпулентнијег Косту Тијаићића. Неко добаци Марку:

— Кад вам нестане бомби, баците Радоја. Швабе ће мислити да је граната и побећи ...

Командир, као да не чу упадицу, а Радоја притисло бреме под којим никоме није до смеха. Кренуше на задатак. Прећоше поток, продужише узбрдо, до под саме бункере. Радоје одшрафљује бамбу. Под ногом се сломи суварак. Немци осуше из митраљеза. Коста није ни приметио да се нашао испод цеви, све док она не засветли, а онда докопа рукама врело гвожђе. Плану и бомба. Шарац се наће у Костиним рукама. Виде то Радоје.

— Ти си луд! — загрме Радоје на Косту. — Како идеш на цев пре него бацим бомбу? Видео си да сам под бункором, нису нам могли побећи! Митраљез би свакако био наш, а овако — могао си погинути, па да ја одговарам за твоје глупости!

Коста стао, па се чуди. Јест воћа, јест бомбаш. Али толико жустрине да стане у тако малу запремну ...

Радоје се пред зору врати до командира чете:

— Друже командире, немам више бомби!

— Има тамо горе! — рече командир, показујући руком последња непријатељева упоришта.

Немци одступају низбрдо. Неки се још држе. Измешали се наши и њихови. Командир, заменик комесара и ја стигосмо до Радоја. Већ се увелико разданило.

Подалеко, једна натоварена мазга бежи од пуцњаве.

— Радоје, зове командир, Радоје!

Радоје дотрча.

— Имаш ли метака?

— Имам.

— Дај пушку.

Још му Радоје није ШЈ предао пушку, а с наше леве стране изби група Немаца са шарцем. Али, видимо, командир очито не нишани у њих већ — некуд у друго брдо. И да не би присебио заменика командира, Данила Мићуновића, који баци бомбу на Немце, ко зна шта би било.

Опали и командирова пушка. Мазга паде и скотрља се у поток.

Раде и Данило потрчаше ка оним Немцима са шарцем. Када се вратише, командир нареди Радоју и још двојици бораца:

— Трк у поток! Уграбите муницију с оне мазге!

Отрчаше.

Враћају се. Поред осталог, носе и неколико бомби. Радоје озарена лица прнће командир у:

— Право ои и.мао, друже комаидире, наћох бо.мбе тамо где си рекао.

Милан РАДОЈЧИЋ СОЛЕ

НА БИЈОВОМ ГРОБУ

После тешких, али успешних борби 23/24. априла 1944. године у којима су разбијене немачко-четничке снаге код Мојковца, 3. батаљон је наставио продор ка Бијв.лом Пољу и Бродареву, чистећи околни тврени од разбијених и заосталих група четника и муслиманске милиције. После седмодневних напора, батаљон се прикупио и заноћио 1/2. маја у селу Граб. За обезбеђење од Бродарева, у коме су се налазили Немци и муслиманска милиција, наређено је 2. чети да пошаље један вод у предстражу на положај Бијов гроб. Задатак је добио 1. вод, Бода Копривице. Са њим сам пошао и ја, као командир чете.

На Бијов гроб стигли смо пред мрак. Запосели смо положаје, обезбеђујући се патролама са правца Бродарева и Зечије главе. Положај предстраже доминирао је околним тереном. Прегледност терена није била најбоља, због местимичне пошумљености и испресецаности околног земљишта. Положај вода био је наслоњен на косу која се протезала позади нас. Непосредно испод нашег положаја протикао је поток. Ноћ је била прилично хладна. Аожити ватре, наравно, ниомо смели.

Пред зору истурене патроле јавиле су да се од Бродарева чује звук мотора. Одмах је уиућен курир да о томе обавести команду чете, а предстража је појачала будност. Истурене патроле су убрзо осматрале Немце

и повукле се у састав предстраже. Кад је почео дан положај вода је обасут ватром из противавионоког митраљеза, који је дејствовао са једног моторног возила. Одмах после тога уследио је напад немачке пешадије; муслиманако милиција јој је била у левој и деоној побочници. Вод је прихватио неравноправну борбу. Користећи конфигурацију земљишта, Немци су напад почели обухватним дејством, које ми нијесмо могли спречити. Да би то избегао, вод је био принуђен на повлачење. Али, онда је пристигла цела 2. чета па се развила оштра борба. Притисак Немаца био је све јачи, како фронтално тако и бочно; чета је била приморана да се постепено изгласи. То извлачење није трајало дуго, пристигле су и остале јединице батаљона.

Борба је постајала све жешћа. У противнапад је пошла 3. чета. Наступала је преко отвореног земљишта и, наравно, била задржана јаком ватром непријатеља, а затим одбачена. У том противнападу погинуо је и њен комесар, Благога Раонић, и борац Рашо Војиновић, а било је и рањених. На свом правцу 2. чета је задржала наступање Немаца. Њени положаји и немачки стрељачки строј који је залегао, нису били далеко, раздвајао их је мали простор и оитно храстово жбуње. Положај, десно од 2. чете, држала је 1. чета. Но, она није издржала притисак Немаца и муслиманске милиције. Повукла се изненадно, неочекивано. Немци су то одмах искористили, заобишли деоно крило 2. чете, а затим, засули је јаком бочном ватром. Тада је тешко рањен командир 2. чете, Саво Лучић. Са положаја покушао га је изнети борац Вук Букић, али је и он, носећи рањеног командира, тешко рањен.

Непријатељ нас је све више притискао ватром и покретом. Настали су тешки, драматични тренуци. А у њима најтеже, како изнети из борбе рањене другове! Пушкомитраљезац Миливоје Маројевић, кандидат за члана КПЈ, који је иза једног обореног стабла без прекида отварао ватру, заћута. Само се некако нежно наслонио на пушкомитраљез, са чудним оомехом на уснама. Пребацих се да прихватим његов пушкомитраљез. Мало ме при том закачи непријатељски рафал, лакше ме рани у леву руку, изнад шаке, али ми предњи део блузе исече на неколико места. Прихватих пушкомитраљез. Немци су и даље наваљивали на наш положај.

Наређено је да се ручним бомбама заустави напад Немаца. Прво учинисмо то, а затим отворио смо ватру из свих оружја. То збуни Немце. Борци наше чете врло брзо искористеше тренутак. Успели су да из борбе изнесу ове рањене другове.

Немци су поново кренули у напад, али — овог пута знатно опрезније. Непосредно у мојој близини налазио се Боле Головић са својом десетином. И овдје показује овоју примерну храброст и дисциплину. Предао сам му Миливојев пушкомитраљез и наредио да се повуче.

Убрзо, пристигли омо главнину чете, која је заузимала положај на омањој коси. Ту сам нашао команданта батаљона, Милана Павловића, и заменика политичког комесара батаљона, Милована Милачића. Пошто сам им укратко изнео запажања о борби 2. чете, наређено ми је да преузем команду над њом и да је одмах припремим за противнапад; у међувремену се, такође, за противнапад припремао цео 3. батаљон.

Било је око девет часова. Испред чете протезала се омања пољана, широка око 40 м, са оупротне стране оивичена танком храстовом и буковом шумом; тек покоје дебље стабло. У њој су Немци. Кренули смо у

противнапад, подржани јаком ватром. Преко поља исе смо прошли без жртава. Када смо освојили шуму, погинуше нам помоћник комесара, Јован Роловић, и борац Радован Лаловић. Тешко је /рањем и командир другог вода, Миливоје Бајагић (умро је на путу за болницу).

Јуриш 3. батаљона непријатељ овог пута није издржао. У неред у је одступио у правцу Зечје главе и Бродарева.

Из ове кратке и тешке борбе батаљон је изашао као победник, а ш је изгубио шест бораца и старешина. Четворица оу били чланови Партије, један кандидат.

Јово Јола КАСАЛИЦА

НАПАД НА ГРАДИНУ

У лето 1944. године 1. чета 3. батаљона налазила се на положајима северно од Бијелог Поља и села Недакуси и Сугиван, на левој обали Лима.

У Бијелом Пољу тих летњих месеци било је врло мало становника. Раселили су се по околним местима, јер је боравак у њему, између два противника, био заиста тежак.

Скоро сваку другу ноћ вршили смо организоване препаде на непријатеља, који се добро утврдио на шумљеним висовима, Градини и Оброву, доминантним положајима источно од Бијелог Поља, на десној обали Лима. Непријатељске објавнице су са њих ноћу силазиле до саме обале Лима.

Општи напад на та два виса изведен је 21/22. јуна 1944. године, око 2 часа после пола ноћи. Прелазак на десну обалу Лима почео је одмах по паду мрака. Подилажење нам је донекле било олакшано неефикасношћу непријатељске ватре. Савлађујући тежак терен и непријатељску ватру, која је јачала како смо се приближавали, успели смо подићи непријатељу на блиско одстојање. На знак за јуриш пошли смо силовито и, за кратко време, заузели најважније отпорне тачке непријатеља, утврђене и припремљене за ноћну борбу.

Био сам тада митраљезац у 1. чети. Заједно с помоћником ишао сам одређеним и правцем, водећи рачуна да нам се кретање не укршта с кретањем других, како једни другима не бисмо сметали при отварању ватре. Када смо пришли непријатељу на неких иедесетак метара, отворио сам ватру из пушкомитраљеза, кратким рафалима, ради уштеде муниције. Упали смо у један ров подзидан каменом. На његовој ивици наишли смо на немачког војника. Док је покушавао да напусти заклон био је погођен рафалом у лећа.

Био је још мрак кад је непријатељ извршио снажан противнапад. Из заузетог рова отворили смо јаку ватру.

Противнапад непријатеља није успео. Ефикасном ватром тучен са заузетих висова, непријатељ је био принуђен да се повуче гребеном према селу Дубову, а наше јединице су до зоре остале на освојеним положајима.

Када се раздангло, диј помоћник и ја смо се детаљно »позабавили« убијеним Немцсм. Приликом искакања из рова био му је пао ранац преко главе. Узели смо му оружје, остале ствари иису нам биле потребне. На стотинак метара даље наишли смо на другог убијеног Немца, шарцем је штитио повлачење својих. Више смо се обрадовали шарцу него двојици убијених војника. Шарац је био на великој цени и — много ће значити за чету.

Ради одмора и сређивања јединице остали смо неко време у Дубову. Командир вода, Радован Миловић, повео ме је у извићање; требало је поново успоставити контакт са непријатељем. Задатак нам је био да изађемо на највећи вис на том терену, звани Курило. После два часа хода уопели омо да установимо где се налазе положаји непријатеља. Вратили смо се у јединицу и детаљно о томе обавестили команду.

Драгић НЕДОВИЋ

ЗА РАЂЕНОГ ДРУГА

Био је крај маја, дан лијеп, сунчан. Да није рата, могло би се уживати до миле воље у дивној природи живопионог и бреговитог санџачког крајолика. Овако, ништа од тога! Тог дана Нијемци, заједно са муслиманском милицијом, надиру од Сјенице. Прва чета 4. батаљона држала је истурени положај, ивицом шуме¹, у предјелу званом Травњак, на обронцима планине Јадовник. Ко зна због чега је и када ова планина добила то своје чудно, а ваљда и сомболично име ...

Случај је хтио да се мој брат Светозар и ја, приликом формирања бригаде, нађемо у истој чети. Обојица смо били пушкомитраљесци. Овог дана, када је непријатељ надирао, Светозар је са својим одјељењем био десно, а Стево Ивановић лијево од мене.

Негдје око 14 часова започе борба. Како је Светозар држао осјетљиву и важну тачку, неирјатељ је на њета концентрисао јаку ватру. У том окршају је Светозар тешко рањен. Ипак је успио да се повуче до једне увале, неких двадесет корака иза положаја. Ту је пао. Непријатељска ватра је и даље била врло снажна. А она је, често, била прави треиутак за праве људе. Дурмиторац, видећи да ће Нијемци догући тешко рањеног Светозара, није размишљао много. Потрча да га склони. Онажним рукама прихвати Светозара и крену. Али — и он задоби тешку рану.

Како је, онако сав у крви, успио да дође до мене — не знам. Тек, рече ми да ми је брат рањен и гдје се налази. Позвах Стева Ивановића да пођемо да изнесемо Светозара. Када смо нае двојица кренули, храбри Миладин Балтић крену без команде, са својим пушкомитраљезом уоусрет Нијемцима. Тако нам омогући да изнесемо Оветозара.

Случај је ваљда хтио да Светозар и Дурмиторац, сјутрадан у исто вријеме, умру у болници у Бијелом Пољу. Заједно су и сахрањени, поред манастира Никољац.

Но, док оу се њих двојица, још живи, налазили у болници, дошли су им другови: Борђије Кликовац, Лазар Марковић и још неколицина. Дошли да дају крв. А нијесу је ни сами имали довољно. Откуд би је и имали онако гладни и од борбе исцрпљени.

Ех, а тек тај Миладин Балтић! Седамнаестогодишњак, снажне грађе, мали растом, али широких рамена, веселе нарави. У борби жесток, неустрашив. Имао је особити дар за лијепо приповиједање и црне очи пуне радости.

У вријеме седме офанзиве био сам веома болестан. Температура ме сатирала, у дугим маршевима једва сам се кретао. Видјећи ме тако немомног, Миладин је узео моје оружје и опрему (пушкомитраљез и муницију). Носио их је са својим, цијело вријеме, уз то ме и придржавао, да посве не клонем. Такав је увијек био. Такав је, јуначки, погинуо на Златибору, 25. августа 1944. године.

Боко СТАНКОВИЋ

»ГАЧАНИ«

Сигуран сам да нема борца 4. батаљона који није чуо за »Гачане«. Био је то запажен колектив, у почетку пратећи вод, а касније пратећа чета батаљона. Назив »Гачани« дао им је, чини ми се, командант батаљона, Милисав Буровић мада ниједан од њих није био родом ни из Гацког ни из његове околине. Али су, ипак, пјевали искључиво »по гачачки«. У ствари, више грмјели него пјевали. Таква је то мелодија. Али, треба признати да су грмјеле и њихове бреде. Били су свуда гдје је било тешко! Због тога су у батаљону били врло популарни.

Јединици, на челу, бијаху два Миловића: командир Благо и комесар Стево. Оба већ прекаљени ратници. Сјећам се још неких: Лалића, Љумовића, Влаховића, Вукчевића, Бековића, Мошковића. У оно вријеме свега их је неколико било чланова КПЈ, остали су били скојевци.

Главни »зачетник« пјесме био је комесар Стево. Било да је одмор или марш, Стево би, као нека врста солисте, загрмио:

*Од Никшића до Дивина
нагазна је свуда мина.*

/

Сви би пјесму прихватили. Годио је то, нарочито команданту Милисаву Буровићу. Кад би их чуо, знао је да узвикне: »Чуј моје Гачане, чуј!«

Једином приликом сам са »Гачанима« припремио приредбу у санџачком селу Кању, ако се добро сјећам. Подуже смо се ту одмарали, па је требало нешто и културно-просвјетно радити. Другарица Дара* ми је била скренула пажњу да би добродошла нека приредба и задужила ме да се о њој постарам. Дадох се на посао. Програм је спремао пратећи вод, али за

* Дара Милачић, замјеник политичког комесара батаљона.

»батаљонски ииво«. Као главну новину и освјежсње одаорао сам пјесму топличких партизана:

*Топлички смо млади партизани
Ми волимо свој родни крај...*

Ту сам пјесму записао одлазећи на II конгрес УСАОЈ-а. Милија Савелић и ја смо је, у повратку, стално пјевушили — да не заборавимо мелодију.

Почеле су пробе са »Гачанима«. Тешко [је ишло. Мелодија је одударала од »гатачке«, па пјеваче није ни одушевила ... Али, задатак је задатак. Најтеже је било то што је сваки морао да научи текст и мелодију.

Дошла је. коначно. и ноћ — приредба! У једној пространијој кући публика је поједала по поду, а ми извођачи, заклоњени шаторским крилом, требало је да се иојавимо из једног од углова. Посљедња упозорења. Друг »задужен за кулисе« објема рукама помјери шаторско крило. Појави се хор. Први пљесак — у част »Гачана«. Сматрајући да је непристојно окренути лећа публици, ја сам, као нека врста хоровање, стајао са стране.

Отпјевасмо некако први стих, а онда наста забуна. Неки пређоше на трећи — умјесто другог стиха. Наста жагор, а ми, постићевци, загледасмо се један у другога. Теже нам би ово од ма које акције. Баво га зна колико је трајала та забуна! Можда само тренутак, али и он дуг као вјечност. А онда, одједном, наши »Гачани« сложено распалише:

Од Никшића до Дивина...

Не да побраше аплауз него — би урнебес.

Дуго се после о ТОЈ непланираној тачки наше приредбе говорило у батаљону. »Гачани« постадоше још популарнији.

Драго БОЖАНОВИЋ

»ДЕМОКРАТСКО« САНДУЧЕ

За комесара чете у бригади дошао сам са дужности секретара теренске партијске ћелије. Можда је то учинило да нијесам одмах исправно оцијенио да рад са борцима изискује и нов пристун политичком раду.

Био сам по природи мало комотан и не баш »скројен« за дисциплину, па ме, тако у шали, прозваше демократским комесаром. А ја сам само, колико сам то знао, хтио да односе и рад у чети заенивам на што већој блиокости и међусобном повјерењу између бораца и команде чете.

И поред мојих настојања у том смислу на четним конференцијама, многи борци нијесу учествовали у диокуонијама и постављању питања, па сам размишљао и о томе — како да их приволим да на конференцијама отворе срце.

У марту 1944. године смо се мало дуже одмарали у селу Штитарилта, близу Берана, па је то омогућило да се интензивније војнички и политички

ради, у јединици и на терену, са народом. Одржали смо неколико приредби у штитарокој школи, угоставили приону везу са сеоским активом Партије п СКОЈ-а, народноослободилачким одбором, командом мјеста итд.

Рад у чети, ипак, био нам је најглавнији. Једног дана ријешисмо да у историјама чете поставимо једно сандуче у које ће сваки борац и руководилац моћи да убаци питања која га иинтересују, а ми из команде чете смо се обавезали да на њих одговоримо.

У почетку је изгледало да ће све ићи добро. Било је занимљивих, корисних питања, мада је било и друшх, мање озбиљних.

Цедуље са питањима вадили смо из сандучета на самој конференцији, тако да се за одговоре нијесмо могли раније припремити. Чинили смо тако и због тога да борци не би помислили да неко »незгодно« питање изостављамо.

На једној тако одржаној четној конференцији питања су се, као по договору, углавном односила на крутост и поступке једног командира вода. На цедуљицама било је написано, поред осталог, и овако: »Нијесмо бивша југословенска војска«, »Требало би да будемо сви једнаки«, »Нећемо га за волника...«

Било је и неколико општих војно-подитичких питања, али — она су остада у другом плану. Конференција је текла у жучнијој атмосфери него претходне. Ипак сам успијевао да некако одржавам сношљиву дисциплину — да се смирено одговара на сва постављена питања.

Водник о коме је било ријечи, иначе добар, врло дисциплинован борац, био је врло узбућен. Сматрао је да му је ауторитет као руководиоцу пољуљан, говорећи да сам ја, као комесар, за то највише крив — јер сам дозволио борцима да пишу што хоће и да се о томе јавно, пред свима, расправља. Знао је он да сам такав начин увео с најбољом намјером, али је рекао и да је требало да схватим нове услове, који рад на терену чине различитим од рада у јединици.

Послије конференције диокутовали смо о томе у команди чете и на састанку партијске ћелије. Неки су мислили да је сандуче незгодно за овакве врсте конференције и — слично. Тако је то дошло и до батаљонског и бригадног руководства. Они су донијели закључак да сандуче »има и добрих и лоших страна«, али да ипак, убудуће, треба прекинути с таквом праксом у политичком раду.

Тако је завршило свој кратки живот наше »демократско сандуче«.

Рајко СЕКУЛОВИЋ

НА ОБРОВУ

На источној страни Бијелог Поља налази се брдо Обров, које доминира варошицом и важним мостом на ријечи Лиму.

Штаб бригаде наредио је 19. јуна 4. батаљону наше бригаде, који се иналазио на положају у селу Височко, да се у току ноћи пребаци преко моста на Лиму и појача деоно крило 7. омладинске црногорске бригаде, која је водила огорчену борбу за село Дубово и око Оброва.

Батаљон, који су предводио комадант Милисав Буровић и иомоћник по.штитчког комесара, Дара Милачић, ишао је брзо, али опрезно; непримјећен од непријатеља прошао је Бијело Поље и, преко моста, Лим. Онда се развио за борбу. Чете су поојеле положаје за напад на Обров и, даље, према Градини.

Командири чета су упознали борце са задатком и правцем наступања. Командир 2. чете, Момчило Јакић, посебно је скренуо пажњу бомбашима како да изврше задатак. Борци су почели опрезно да подилазе. Било је врло тешко — велика узбрдица а терен отворен. Постојала је бојазан да нас непријатељ прије времена открије. Двије чете су до првог сумрака подишде под саме врхове Оброва непримијећене. Онда нас је непријатељ открио и дочекао ватром. Но, наши бомбаша, предвођени другарицом Зором Пејовић, успјели су да се приближе непријатељским рововима и да у њих убаце бомбе. У окршају испред њемачких ровова погинуо је бомбаш Божић Бурић. У борби у рововима и по чукама успјели смо да Нијемце потионемо. Само на нашем правцу напада наши бомбаша и остали борци убили су три Нијемца.

У борбама око Оброва и Градине изгубили смо Милоша Божића, Букана Букића, Радисава Јовановића, Миливоја Вулетића, а рањен је и помоћник комесара чете, Благо Жугић.

Крсто РАДОВИЋ

ДВИЈЕ БОРБЕ

За наредбу о формирању 8. црногарске бригаде сазнао сам у другој половини фебруара 1944. Налазио сам се тада у Горњој Морачи, у теренском батаљону. Из нашег батаљона у бригаду је упућен комесар батаљона, друг Васиљ Краљевић. Како сам у то вријеме био курир батаљона, он ми је понудио да и ја поћем, што сам радо прихватио.

Неколико дана послије формирања бригаде, 1. батаљон је пошао из Берана и започео свој ратни пут. Први конач био нам је у селу Бубање. Распоређени смо по кућама. Са још два друга ноћу сам у кући Ратка Бубање, који је као није дошао у наш батаљон. Погинуо је на сремском фронту.

Наредног дана наставили смо пут и, прије мрака, стигли смо у ослобођено Бијело Поље. У њему смо се задржали неко вријеме. Штаб батаљона се смјестио у кући бабе Митре. Повремено смо ишли у акције ка Бродареву и по ближеј околини. У акцији на Шиповици погинула је другарица Милка Сераглић.

Наше су акције постале све чешће. Ни непријатељ, четници и муслиманска милиција, није мировао. Његове нападе смо одбијали са положаја од Расова до Оброва, упорно бранећи прилазе граду. Но, и непријатељ, је такође био упоран. Јачим онагама присилио нас је на повлачење са Оброва, а тиме и из града. Град смо напустили послије пола ноћи.

Повукли смо се до села Ливадице. Били смо уморни, али непријатељ не да ни да предахнемо, прати нас у стопу. Напустили смо и Ливадице и

сишли на једну рјечицу да би, на висовима изнад ње заузели положаје. Али, онеочекивано, непријатељ нас је продухитрио. Избио је са правца са којег га нијесмо очекивали. Потпуно је наш 4. батаљон код Бродарева, и, с тим снагама, преојео нам је повлачење и уграбио иоложаје изнад рјечице, које смо хтјели да посједнемо.

Узалудан нам је био покушај да се дограбимо висова. Остали смо у обручу. За нама непријатељске снаге, које нас потискују од Бијелог Поља, а испред нас друге снаге, које су нас пресреле од Бродарева. Борба је трајала неколико часова. Разбили су нас. Остало нам је да се пробијемо по групама.

Критична ситуација.

Нашао сам се у групи. Двадесет и један борац и — чланови штаба батаљона. Склонили смо се у уојеку једног потока. Изнад нас, свуда окол, непријатељ. Тек је почело прољеће. Окопило око рјечице, а дрвеће голо — лако прати.мо кретање непријатеља.

Добро смо маскирани. Посматрамо непријатеља — претражује терен на супротној страни. Једна група силази према нама. Носи рањеника. Дођоше до рјечице, мало застадоше, па кренуши низводно. Дан се већ губио.

У први мрак заеијаше непријатељске ватре, свуда окол, изнад и испред нас. Командант је дао знак да се прикупимо. Сви смо у групи око њега. Објасни нам положај и саопшти да одмах крнемо у пробој.

Правац пробоја — између непријатељских ватри! Кренули смо. Командант предводи ову малу колону. Дуго смо путовали. Пред полазак чинило нам се да непријатељске ватре вијесу толико далеко, а ишли смо дуго — док нијесмо стигли до под саме положаје непријатеља. Застали смо да предахнемо. Онда настављамо преко косе, између двије ватре. Са косе, док смо пролазили кроз неко ситно жбуње, опазио нас је непријатељски стражар. Викао је: »Ко је тамо?« Брзо смо претрчали преко косе. Стражар више није реаговао.

Изашли омо из обруча оилазећи низ неке дуге и стрме стране. Убрзо нас је срела друга невоља: ријека Аубовића! Никада раније нијесам чуо за њу. Њено, свега неколико метара широко корито, на мутна вода, надошла од сиијега и кише, одваја нас од слободне територије.

Зора је већ. Снага нам је на измаку. Срећом, у близини једна кућа, у њој старица која нам каза да постоји мост на ријеци, низводно. Мост су контролисале наше страже, са супротне стране ријеке.

Наша група је прва изашла из обруча. Другог и трећег дана пристизале су и друге групе.

У излажењу из обруча, на Модром Долу, имали смо и губитака. Погиуно је и командир вода, Михаило Перић. Рањен је Драго Мирановић. Борац пратећег вода, Милорад Ковачевић, био је тешко болестан и није усио да изађе из обруча. Неколико дана касније поново смо ослободили овај терен и он нам се прикључио. Спасили оу га сељаци.

Крајем јула држали смо положај на косама изнад села Његњева, на десној обали Аима. Доље, иод нама, противала је Бистрица, притока Лима. Раздвајала нас је од непријатеља. Положај, обрастао ситном храстовом

шумом, држали смо неколико дана. Нијемци су нас често нападали. Ту нам је погнуо омладинац и пушкомитраљецац Сиасо Вуковић.

Једног дана, у сумрак, командант батаљона Миливоје Максимовић окупио је батаљон и упознао борце са акцијом коју треба извести у току ноћи. Задатак је био врло осјетљив: требало је заобићи непријатељски положај и напасти га с лећа.

По мраку, лагано и тихо, један за другим, силазили смо низ стрму страну, кроз густо шипражје, ка Бистрици. Прегазили смо је и наставили пут, али уз стрме, врлетне стране. Заобилазни пут је дуг, а непријатеља можемо ликвидирати само ако га изненадимо. Прије сванућа морамо му бити иза лећа. Командант нае пожурује.

У освет зоре стигли смо до циља, непријатељу иза лећа. Посјели омо узвишење које доминира околином. Непријатељ, ниско испод нас, чека зору па да као и сваког јутра оспе рафалима.

На вису смо поставили тешки митраљез — бреду. Сви остали су кренули у напад. Непријатељ се нашао у чуду. Изненаћен нападом с лећа ударио је у панично бјекство на све стране. Више није био у стању да се снаће и да организује отпор. Заплијенили смо му цјелокупну комору и наоружање."

Борба је већ завршена. Силазили смо ка једном потоку. Пред нама је мало планинско село Захумоко. Одмах преко потока, на сеоској путањи, на чистини без заклона, стоји пушкомитраљецац Миливоје Јаковљевић, са по.моћником. Замјеник команданта, Ново Матуновић, упозорава их да се оклоне. Но, њима се ваљда то чинило непотребним јер — борба је практично већ била завршена. Истога тренутка, из непооредне близине, одјекну посљедњи непријатељски рафал: покоси Миливоја. Сахранили смо га у непосредној близини, изнад мјеста погибије, на сеоком гробљу у Захумском.

Мало каоније скривени Нијемац рафалом уби и Блажа Килибарду. У тренутку Миливојеве погибије, са замјеником команданта Новом, били смо само Блажо и ја. Блажо је од нас поново пошао уз брдо, којим смо тек сишли. Враћао се ка свом митраљезу.

Радост велике побједе умањи смрт ових храбрих другова.

Слиједећег дана, оилазећи са положаја, срео сам једног сељака, долазио је од Никшића. Тражи нашу јединицу, дошао да види сина. Био је то отац — дан раније погинулог Милвоја Јаковљевића.

Питао ме за оина, и гдје се налази. Показао сам му положај нашег батаљона и он се тамо упутио. Овај сусрет је за мене био тако изненадан и тежак да му нијесам могао рећи истину. Продужио сам према штабу бригаде, размишљајући о несрећном оцу ...

Никола ПАВЛИЧИЋ

* Ријеч је о нападу 1. и 3. батаљона на непријатељске снаге јачине 250 Нијемаца, 300 четника и око 350 припадника муслиманске милиције на положајима Црвењача—Пећарска—Височко. Напад је извршен ноћу 30/31. јула. Непријатељ је потпуно разбијен. У борбама је имао 35 мртвих (пребројаних) и 13 заробљених, од тога 10 галијанских фашиста, трикошуљаша. Заплијењени су 1 тешки и 3 лака бацача, 4 пушкомитраљеза шарца, 8 пиштоља, 1 тешки митраљез, 40.000—50.000 метака, радио-станицу, 2 машингевера, 1 радио-апарат и други материјал. Није утврђен број рањених и погинулих непријатељских војника, које је успио да извуче.

У овој борби бригада је имала 2 погинула и 1 рањеног.

ПОЛИТИЧКИ КУРС У ЛЕКОВИНИ И МОЈЕ ПРВО ПРЕДАВАЊЕ

Бригада је тих љетних дана водила борбе на теренима око Бијело Поља и даље, од Лима до Пештера. Једног дана позвахе ме у штаб батаљона. Тамо се већ бијаше окупила група друшва.

»Шаљемо вас, рече нам Васиљ Краљевић, помоћник комесара батаљона, на политички курс при штабу дивизије. Слушаћете тамо одабрана предавања. Предаваће вам добри пргдавачи. Будите пажљиви, учите, питајте и биљежите. Кад се вратите требаће, бар поиешто од тога, пренијети и на друге«.

Размишљао о томе. Колико је важно то марксистичко образовање и иолитичка изграђеност уопште, када се, у вријеме жестоких борби, издвајају борци из првих борбених линија и шаљу на школовање. Осјећам због гога и неку увећану личну одговорност према задатку, а и према оном Ваоилевом захтјеву: да се оно што тамо научимо непосредво примени јени у пракси и пренесе на друге.

Политички курс се одржавао у једној лијепој кући, у још љепшем селу Лековини, код Шаховића.

Предавања оу одржавана прије подне, диокусије оу воћене послије подне. Између тако организованих часова изучавали смо литературу. Чини ми се да слободног времена није ни било. Радило се до касно у ноћ. Предавали су нам Мишо Павићевић, Бошко Брајовић и други. Курс је завршен заједничким разговором о будућим задацима.

Вратио сам се у своју, 1. чету. Био сам се зажелио чете, и друшва у њој, иа ми се, ваљда зато, чинило да сам жељан и борби и нових окршаја. На борбе нијесам дуго чекао. Али се нијесам надао да ћу тако брзо имати приљку да покажем шта сам научио на курсу...

Позвао ме је Јанко Лопичић, помоћник комесара чете, и рече, отприлике, овако: »Душко, било би добро да неку тему, коју ои слушао на политичком курсу, спремиш као предавање за слиједећи партијски састанак.«

Осјетио сам трему, али времена за »погаћање« није било. Прихватих и рекох: »На курсу ме највише занимала тема о нацијама и националној равноправности. Бојим се, једино, да ће предавање бити кратко.«

»Нека буде добро, па немој бринути што ће бити кратко«, нашали се Шпвро Пекић, командир чете, и додаде: »Уосталом, ако не буде добро, боље да буде кратко.«

Узео сам прибиљешке и почео да се припремам. Сљедећег дана, у хладу једног великог дрвета, негдје на десној обали Лима, почео је партијски састанак. Јанко Лопичић, секретар, отворио је састанак, рекао нешто о значају политичког образовања, подсјетио приоутне да сам био на иолитичком курсу и да ћу препричати једну од тема које смо тамо слушали. Онда ми је дао ријеч.

Почео сам, тако, преАавање. Нијесам хтио да читам биљешке, па је предавање трајало знатно краће неш што сам мислио. Кад сам завршио

имао сам утисак да састанак, због краткоће, није баш сасвим успио. Међутим, добра дискусија старијих другова из наше партијске ћелије допунила је предавање, учинила састанак корисним. А и мене је охрабрила за будући полиички рад.

Душан МАРИЋ

КОМАНДАНТОВА ПИШТАЉКА

Кад наш командант, Милпсав Буровић, прође поред нас у колони, увијек ведар и насмијан, замахле руком и викне: »Пјесма, Гачани!« У батаљону је било доста другова из околине Никшића. Они су свој начин пјевања иренијели и на остале, а то пјевање је захтијевало доста напора (жпле иа врату набрекну), али се, зато, и ијесма далеко чује. Командант је волио да чује њихову пјесму. Као што у сваком колу постоји коловођа, тако је било и за те пјесме. Обично би их повео Стеван Миловић. Каоније, када смо еви постали »Гачани«, могло се и без Степа, али омо ипак вољели кад он пјесму поведе. И тако из дана у дан, из борбе у борбу, увијек с пјесмом. А с њом се заборави и глад и умор. А, богме, и туга ублажи.

Често није ни било иотребно да нам командант викне: »Пјесма Гачани! Довољно је било да чујемо његову пиштаљку, знали смо шта хоће. А његову ииштаљку је знао дио батаљон. Имала је неки посебан звук, одвајала се од осталих: пјевала је, звала, наређивала. И чула се само кад је требало, управо онда када је сваки борац желио да је чује, да га раздрма, да му олакша, да му да нову снагу, да га понесе. И када нијесмо видјели команданта, када чујемо његову пиштаљку, био је ту, поред нас. Његова пиштаљка увијек нам је нешто казивала. Наш командант батаљона бијаше висок, стасит, с борци.ма ведар и насмијан, увијек сир>еман на разговор и шалу. Први је устајао, посљедњи лијегао, често обилазио и питао: »Како си?« У борби, гдје се његова пиштаљка чула, тамо се морало стићи. Али не зато што нае је био страх од њега, већ зато што смо га сви вољели и поштовали.

Био је 2. мај 1944. године. Држали смо положај на Бијовом гробу, код Бродарева. Нијемци су нас ујутро напали и потиснули на косе изнад села Граб. Овај иоиад су направили да би обезбиједили комуникацију Бијело Поље—Пријепоље. Већ навече ми смо поново на Бијовом гробу, а исте иоћи продужавамо и нападамо село Комаране. И, пошто смо га ослободили и на положају се одморили, већ 4. маја крећемо ка Бродареву. Непријатељ се утврдио на коси Јазавац, а ми с мало муниције. Дневни напад није долазио у обзир.

Наш командант је дуго осматрао. Тог дана ни непријатељ није био нарочито активан. Умјесто Нијемаца на положају је тзв. муслиманска милиција.

Падао је мрак. Непријатељ постаје активнији, али само — у отварању ватре и освјетљавању ракета.ма. Знамо да то он разбја властити страх. И.мамо мало муниције, по који метак на пушку, а ко је уз то имао и ручну

бомбу тај је био »газда«, ударна онага десетине! Добили смо задатак да нападнемо на Бродарево. »Напад почиње на оигнал командантове пиштаљке«, речено је на крају одређивања задатка.

Видимо да непријатељ има доста муниције, освјетљава терен, баци по коју ручну бомбу — колико да разбије монотонију митраљеске ватре. И размишљамо о томе како ћемо ејутра и ми имати доста муниције, јер ће Бродарево бити у нашим рукама. Биће и нешто боље да се поједе, доста тог овсевог хљеба!

Очекивали смо сигнал, командантову пиштаљку и били спремни да јурнемо. Ишчекивање нас је помало и замарало, нервирало. Питали смо наше командире шта се то чека. И управо тада чула се командантова пиштаљка — из Бродарева, са обале Лима. Обмане није могло бити. Пиштаљке као нашег команданта нико нема! Тог тренутка еви смо скочили, јурнули одређеним правцем и, зачас, нашли омо се непријатељу иза леђа. У једном скоку, преко Сопута и Врапчег поља, избили смо на обалу Лима, заузели Бродарево и били норед нашег команданта.

А наш командант, Милисав Буровић, са куриром Будом, користећи ноћ, пробио се за леђа непријатељу и отуда нас позвао. Са мјеста гдје морамо доћи! Није се плашио да са куриром пође у осинак, јер је добро познавао свој батаљон, вјеровао у њега. Исто онако као и батаљон у свог команданта.

И још нешто. Наш командант нас је увијек учио — морате добро знати глас свога друга, командира, команданта, њихове обичаје, поступке. То је многим главу спасило, нарочито у ноћним борбама.

Сјутрадан, опет, весело замахне руком и викне: »Пјесма, Гачани!«

Љубомир БОЛИЋ

ЗАЈЕДНО СУ ОСТАЛИ НА ОБРОВУ

Божидар и Зорка Влаховић, брат и сестра.

Обоје млади, жељели су слободу — била им је смисао живота. И то их је, на дан формирања бригаде, довело у строј њеног 2. батаљона. Кратак, врло кратак, био им је борбени и животни пут... Оно мало дана колико је батаљону требадо да пређе пут од Берана до Бијелог Поља, и да тамо, у априлу 1944. шдине, јуриша на непријатељске тврђе. У нападу на Обров, који доминира Бијелим Пољем, у жеку борбе заћутао је Божидаров пушкомитраљез. Зорка је притрчала и извукла тешко рањеног брата. Није пустила сузе. Није закукала. Узела је његов пушкомитраљез и наставила да туче њемачке и четничке злотворе, док и њу није сасјекао њемачки рафал. Погинула је, вјерујући да ће бар брат, иако тешко рањен, остати жив. Није сазнала за његову смрт.

Тако су у истом дану, на истом брду, за исте идеале, погинули борци и скојевци, брати сестра Божидар и Зорка Влаховић. Два цвијета из букета црногорске омладине.

Миодраг ВЛАХОВИЋ СКОЈО

БОРБЕ ИСТОЧНО ОД РИЈЕКЕ ЛИМА

У овом осврту мање је ријечи о дејствима бригаде као цјелине; у њему су, у најопштијим цртама, изнијети војно-политичка ситуација крајем љета 1944. године, замисао борбених дејстава бригаде источно од ријеке Лима, у рејону Бијелог Поља и, нешто конкретније, дејства 3. батаљона (и његовог садејства са осталим батаљонима бригаде).

Међународна војно-политичка ситуација, посебно на Источном фронту, била је све повољнија. Непријатељ је трпио узастопне поразе. У таквој оитуацији покушао је да се у нашој земљи поново обрачуна са Народноослободилачком војском Југославије, која је стално иарастала, посебно са Врховним штабом и са другом Титом — ваздушним десантом иа Дрвар. И наше онаге у Црној Гори захваћене су непријатељском офанзивом и »набачене« у долину ријеке Таре. Но те анаге, ојачане још неким јединицама, извршиле су онажни противнапад у ширем рејону Мојковца. У њему је активно учествовала и наша бригада. Успјеле су разбити непријатеља и нанијети му осјетне губитке. У рекордно вријеме ослобођени су Мојковац, Бијело Поље, Шаховићи и Бродарево. Тако оу наше снаге поново ослободиле велику територију и створиле повољније услове за шири маневар и мобилизацију нових онага.

Непријатељ: Нијемци, четници и недићевци, успио је да се задржн на десној обали Лима, ослонцем на Пријепоље и Сјеницу и на низ узастопних положаја, који су доминирали долином Лима. Ту је стабилизовао своју одбрану.

Наше онаге су вршиле прјединачне испаде и акције с циљем да очувају слободне територије и створе повољне услове за шира дејства. Тада је стигла и 1. пролетерска дивизија, преморена у тешким и дуготрајним борбама против елитних њемачких јединица за вријеме седме офанзиве, да се мало одмори и припреми за нове задатке у ослобађању Србије.

Доласком 1. пролетерске дивизије снабдијевање у Санцаку се још више искомпликовало, јер је то веома оиромашан крај. Зато је требало створити повољније услове за снабдијевање, али и за већу безбједност, да би се пролетери што боље одморили.

Наша бригада се налазила на лијевој обали Лима, у ширем рејону Бијелог Поља. Штаб бригаде је донио одлуку да нападне непријатеља на десној обали Лима, разбије његову одбрану у рејону Градине и вододелнице Коса, и на тај начин створи повољније услове за даља дејства у правцу Сјенице.

Ову акцију, према дошвору, требало је да потпомогну дијелови 1. пролетерске бригаде, али, колико знам, до непооредне сарадње није дошло.

Наша бригада имала је четири батаљона.

Командант бригаде је донио одлуку да са три батаљона фороира Лим и овлада Градином и вододелницом Коса, да један батаљон задржи у резерви и да даље дејствује према створеној ситуацији.

За извршење задатка ангажовани су 1, 2. и 3. батаљон, а 4. је задржан у резерви. Онаге на правцу главног удара подржаваће бригадни минобацачи. Напад ће се извршити ноћу 28/29. јула, после пада мрака.

Задаци батаљона, у најкраћем, били су:

— 2. батаљон, падом мрака, прелази Лим на 2—3 км узводно од Бијелог Поља, у рејону села Прпчићи, а затим, ударом у лијеви бок и позадину непријатеља, садејствује снагама 3. батаљона у заузимању Градине;

— 3. батаљон, подржан бригадним минобацачима, заузима Обров, а затим, у садејству са 2. батаљоном — Градину;

— 1. батаљон прелази Лим низводно од Бијелог Поља, са задатком да овлада вододелницом Коса.

Положаје на десној обали Лима држали су Нијемци, са тежиштем одбране у рејону Градине. Обров, као доминантан положај и нешто истуренији, служио им је за борбено осигурање и неиосредно осматрање Лимске долине у ширем рејону Бијелог Поља.

У таквој ситуацији довоћење наших јединица у очекујуће рејоне и излазак на полазне положаје за напад било је могуће једино ноћу.

Пошто је 3. батаљон био на правцу главног удара, о њему ћу нешто више рећи, утолико прије што сам више и видио, јер сам њиме командовао.

Бригади су положаји били од раније познати, нарочито 2. и 3. батаљону, Обров и Градина посебно.

Задатак 3. батаљона био је да, главнином снага — првом и другом четом — изврши обилазак Оброва са истока и запада, са трећом четом нападне борбено осигурање на сјеверним падинама Оброва, разбије га и, на његовим лећима, заузме вис. Мннобацачи ће ватром подржати напад треће чете при овладавању Обровом, а затим ће се пренијети па непријатељску одбрану у рејону Градине.

Приликом издавања наређења 1. и 2. чети које су упућене у обилазак Оброва, прецизирано је вријеме и мјесто прелока Лима, праваи кретања и вријеме избијања у рејоне за напад на Градину. Исто тако, прецизирани су задаци 3. чети за овлађивање Обровом и за повезивање са главнином снага послје тога. Ја сам се кретао са 3. четом.

Из одлуке се може закључити да је борбени поредак 3. батаљона до пада Оброва био у четним колонама. На тај начин смо скоро неопажено и једновремено избили исиред главног положаја непријатељске одбране у рејону Градине.

У најкраћим цртама, напад 3. батаљона развијао се овако:

— 2. чета је послје пада мрака прешла Лим, у Бијелом Пољу, и пошла обилазним правцем, сјеверозападном страном Оброва, са задатком да у одређено вријеме избије позади Оброва, испред главног одбрамбеног положаја непријатеља;

— 1. чета је у исто вријеме прешла Лим газом, низводно од Бијелог Поља, и упутила се својим обилазним правцем, сјевероисточним падинама Оброва.

Тај маневар главнином снага батаљона извршен је у највећој тајности. Обје чете су се нашле у исто вријеме иза Оброва, у готовости да одмах пријећу у напад на непријатељске главне снаге у рејону Градине;

— 3. чета је прешла Лим посљедња и, у водним колонама, усмјерила је дејства преко сјеверних падина Оброва, ка његовом врху. Показало се да откривене ватрене тачке на падинама Оброва, из којих је преко дана ометао кретање и нормадан живот у граду, непријатељ ноћу није смио да држи. Тако је чета, без задржавања и без иједног пуцња, кренула ка врху Оброва.

Када смо подишли врху, чета се развила и стријелце; са јуришног одстојања отворила је снажну ватру; убачене су бомбе у непријатељске ровове. Чета је на јуриш, у првом налету, заузела Обров. Запалила је ватру, знак да је Обров заузет и да минобацачи пренесу ватру по непријатељу у рејону Градине.

Остављајући само мање дијелове да покупе плијен, чета је наставила гоњење непријатеља ка Градини, у тежњи да му се, на лењима, уклони у главни положај.

Разбијени дијелови непријатеља бјежали су са Оброва у правцу главнине, низ јужне падине виса. Појединци и групице налијетали су на већ пристигле дијелове 1. и 2. чете, које су избијале у рејоне за напад на Градину. Том приликом налето је један Није.мац, до зуба наоружан, на комесара 1. чете Драга Вујошевића, који га је разоружао и принудио да се преда. Убрзо сам наишао са Оброва и затекао тог Нијемца, праву грдосију, како дрхти од страха пред упереном пушком друга Драга, којег је, сигурно, могао носити у једној руци. Колико се сјећам, рекао је да је инжењер, да је мобилисан, и молио је да га не убијемо. Пошто нијесмо имали времена ии могућности да га саслушавамо, наредио сам да га спроводу у штаб бригаде; оцијенио сам да може дати доста података.

Тако се, врема првобитној замисли, читав батаљон нашао у одређено вријеме испред главног положаја непријатеља.

Да би остварили постављени циљ требало је брзо и енергично дејствовати, скоро из покрета, пријећи у напад. Због тога је 1. чета добила задатак да енергично дејствује у деони бок и иозадину непријатеља, јер је то захтијевала и конфигурација земљишта.

Напад 2. — као и главнине 3. чете — са фронта био је мало успорен због наилаока неких бораца на mine; двојица су лакше рањена. Mine су биле постављене дуж једне путљаге, која је водила у положај непријатеља. Четама је наређено да енергично дејствују деоно и лијево од пута и да се избјегавају пропланци и брисани простор. Положаји су нам били добро познати из ранијих акција, па нам је и та околност ишла на руку. Непријатељ је заиста био изненађен оилином и смјелошћу нашег напада.

Непријатељ је напрегао све своје снаге кад смо се укленили у његове положаје и кад је била доведена у питање цијела његова одбрана. Учинило је све што је могао да одбије наш напад. У противнападима је изгубио неколико официра и то је, добрим дијелом, имало утицај на сламање његовог отпора. Тако је енергично дејство 1. чете у његов десни бок, појава 2. батаљона на његовом лијевом боку и у позадини, као и енергично дејство 2. и 3. чете, уз употребу баталопске резерве, довело до тога да непријатељ буде потпуно разбијен и натјеран у бјекство. Заплијењене су велике количине хране, муниције и друге опреме.

У току те ноћи 1. батаљон је такође прешао Лим и успио да овлада вододелницом Коса, усмеравајући дио онага у правцу ријеке Бистрице.

Идеја штаба бригаде о извршењу задатка потпуно је остварена. Створени су веома повољни услови за наредна дејства у правцу Сјенице. Услиједила је нова одлука команданта бригаде: да 1. батаљон дијелом енага (1. четом) веже непријатеља на десној обали Бистрице, а да се главнина бригаде забаци у непријатељоку позадину, са задатком да га окружи и уништи у рејону Боре и Црни Врх и пресијече пут који од

Сјенице води у ове рејоне. У реализацији те смјеле одлуке ангажоване су снаге 1, 3. и 4. батаљона.

Аруги оатаљон задржан је на Градини, као бригадна резерва, да обезбједи већ постигнути успјех и изадину бригаде, и да послужи као ослонац за прихват главнине у случају неуспјеха.

Ову одлуку требало је реализовати на слиједећи начин:

Трећи батаљон да се убади у непријатељску позадину правцем Коса—Радојева гдава, кроз положаје које су затварали четници, се задатком да пресијече пут Сјеница—Боре и да, главнином снага из позадине дејствује на непријатељске положаје изнад ријекс Бистрице;

Први батаљон, дијелом снага да врши јак иритисак са фронта, из долне Бистрице, а главнином да дејствује у непосредном садејству са 3. батаљоном, на лијеви бок непријатељских снага, с циљем да се, снагама оба батаљона и 4. батаљоном, који је већ био упућен у обухват са сјеверо-запада, окружи и уништи непријатељ на планинском масиву неприступачном за моторизацију.

Како се одвијала реализација ове одлуке?

Први батаљон, као што је већ речено, и послје заузимања вододелнице Косе остао је у непосредном контакту са непријатељем и припремао се за предстојећу акцију;

Трећи батаљон је по доласку на Косу одмах почео извиђање ради прикупљања података о непријатељу. Аобили смо податке од мјештана да се на нашем правцу кретања, негдје на крају села Радојева глава, налазе четници, који затварају правац према Борама и Сјеници. Исто тако, сазнали смо да тај правац бране већином четници мјештани, од којих су многи код својих кућа. Положаје држи по један вод, који се често смјењује, а имају само један пушкомитраљез. Све то нам је помогло да непотребно не растурамо онаге, иако истинитост података нијесмо могли да провјеримо.

Тридесетог на тридесет први јула, послје пада мрака, извршили смо покрет у највећој тајности. Узели смо за водича сељака који нам је и дао податке о четницима; рекли смо му да нас најкраћим путем води до четничке посаде и да, по могућности, избјегава насеља. Ишли смо у кодони до — близу четничких положаја; на њих је претходница муњевито извршила напад. Растјерала је четнике да нијесу успјели ни метак да опале. Заплијенили смо им пушкомитраљез и, без задржавања, наставили покрет према путу Сјеница—Боре. У селу, које је остало десно од нас, почело је дозивање, чула се и понека пушка. Четници из њега се више нијесу појављивали све док је трајала наша акција против Нијемаца.

Негдје око поноћи избили смо на пут који води за Сјеницу, посјели положаје око њега и остали до зоре у непријатељској позадини.

Први батаљон, са штабом бригаде, такође се те ноћи забацио у одређени рејон, опреман да почне напад у зору. По свој прилици напад у зору отпочела је 1. чета 1. батаљона остављена да врши притисак са фронта, па су, убрзо, ступиле у акцију и остале онаге батаљона, ударом у лијеви бок непријатељских онага, оних које су посјеле веома јаке и са фронта лако браћене положаје.

Када смо чули да је 1. батаљон почео напад на пут за Сјеницу оставили смо једну чету, да нам обезбјеђује леђа са тог правца, а главнином бата-

љонапошли смо ка непријатељу, с леђа. Терен којим смо ишли био је шумовит, а у долинама је било густог жбуња.

Када је непријатељ открио наше присуство за својим леђима, запоставио је фронт према 1. батаљону, иако га је он енергично нападао; окренуо се тада трема нама, да нас разбије, или пак, да се на неки начин пробије из окружења. Пошто у неколико узастопних покушаја није успо да нас одбаци, одлучио је да се кроз шуму пробија у правцу Црног врха, гдје му се, како смо тек касније видјели, налазила »позадина«, размјештена под шаторима.

Убрзо смо открили његову намјеру, јер нам се учинило — као да је у земљу пропао. На супротној страни јаруге били су већи пропланци и нешто камењара. Њих је морао пријећи, да би се домогао положаја са којих је могао давати организовани отпор. Поставили смо се у засједе, бочно у правцу његовог извлачења.

Сваки покушај његових војника да претрче те пропланке био је безуспјешан. Када је непријатељ изгубио неколико официра, који су бодрили војнике и ишли на челу јединице, непријатељски војници почели су да се расипају и скривају по густој шуми. У тој шуми заплијенили смо им минобацачку јединицу и комору, у којој оу били талијански фашисти.

У међувремену пристигао је и 1. батаљон, па смо наставили да претражујемо шуму и хватамо појединце и груписе разбијеног и, вјероватно, десеткованог непријатеља. Чак смо и сјутрадан наилазили на рањене Нијемце, које није имао ко да извуче.

Док су се 1. и 3. батаљон обрачунавали са непријатељским главним снагама дотле је 4. батаљон избио у рејон Црног врха и заробио непријатељу комплетну »позадину« и њену посаду размјештену на једном платоу у непооредној близини Црног врха.

Тако је и тај задатак, који је замислио и планирао штаб бригаде, с успјехом извршен. Успјех је био утолико већи што је непријатељ потучен уз наше сасвим мале губитке.

Колико се сјећам, то је била посљедња акција Осме бригаде у саставу 37. санчачке дивизије. Убрзо омо сазнали да бригада улази у састав 1. пролетерске дивизије и да нам предстоји дуг и значајан пут, са нашим прослављеним бригадама, у Србију.

Милан ПАВЛОВИЋ

НЕСПОРАЗУМ

Било је то за вријеме борбе на Мојковцу 1944. године. У једном критичном моменту командант 4. батаљона 8. црногорске ударне бригаде, народни херој Милисав Буровић, оставши без курира, позва куvara Вуксана Отовића и рече му:

— Трчи ком командира твоје чете и кажи му да сам наредио да по сваку цијену узме седло (превој са кога је непријатељ дејствовао најјачом ватром) од непријатеља.

— Шта ће нам, друже команданте? — зачуди се Вуксан.

— Како шта ће нам! — рече љутито командант.

— У реду, кад ви кажете, али би било боље да се узме неки самар, иа да ја могу натоварити казан на мога дората — одговори Вуксан.

(Б. Ж.)

Јул је 1944. Напустили смо положаје на Смилевој Гори и мјесту званом Соје и посјели нове на линији Крајиновићи—Баре. На њих већ два дана заједнички нападају Нијемци, четници и муслиманска милиција. Не знам којим јединицама припадају, само их има много и — врло су упорни. На Соју су убили храброг пушколгитраљесца Милорада Мартиновића и његовог помоћника, чувеног бомбаша, Николу Михаиловића. Сада, ево, нападају жестоко и на 2. батаљон, који је већ добио задатак да се повуче на нове положаје у правцу села Змијинца. Само ћу ја, са водом, остати на овим положајима. Са још неколицином пушкомитраљезаца из чете треба да сачекамо Нијемце и, изненадном ватром, спријечимо њихово брзо надирање. Ето прилике да осветимо Милорада и Николу! Чета се са батаљоном упутила на нове положаје. Вод и осам пушкомитраљеза из 1. и 2. чете нашег батаљона остали су да чекају.

Наши положаји изгледају као да на њима нема никога. Чекамо прикривени. Непријатељ наступа. Чак се и сасвим ослободио. Рачуна да испред њега нема никога. А кад је пришао на блиско одстојање, по њему осу ватру читав вод с осам пушкомитраљеза. Непријатељ је био потпуно изненађен. Мјештани су нам каоније причали да су Нијемци мртве и рањане одвозили камионом. Осветисмо пале другове, и другарицу Зору, која је пошнула непоардно пред почетак повлачења чете. Изнијета је са положаја и сахрањена.

Искористили смо транутну збуњеност непријатеља и, под заштитом шумице, кроз увале и потоке, без губитака се повукли у састав чете, у рејон села Змијинце.

Два дана смо чекали непријатеља на новим положајима. Да бисмо прекинули неизвјесност, одлучено је да са водом и осам пушкомитраљеза Поћем10 у извићање у правцу раније напуштених положаја. Задатак је био да откријемо гдје се непријатељ задржао, какве је јачине и, по могућности, шта намјерава. Колона је, под заштитом патрола, пошла у правцу села Вишњице, удаљеног четири сата хода од Змијинце. Мјештани Вишњице и чобани који су около напасали стада рекоше да се непријатељ појављивао на брдима ојеверно од села, али да га у селу нема. Кроз село, иначе, води пут од Сјенице према Бијелом Пољу, па ме чудило гдје би се то непријатељ могао налазити. Био сам и у недоумици шта да урадимо. Ако овако продужимо, непријатељ нас може открити, а онда — ништа од изненађења! Одлучих да пошаљем једну патролу — да што је могуће прикривеније извиди положаје сјеверно од Вишњице.

Још нијесам био ни издао задатак командиру, кад се путем Сјеница—Бијело Поље појави непријатељска колона. По мојој оцјани била је јачине батаљона. Били су то Нијемци и муслиманска милиција. Пред њима се, по свим правилима, кретало непоардно обезбјеђење, које су предводила два милиционара.

Положаји на којима смо се налазили били су прикривени. Могли смо, у случају потребе, да се безбједно повучемо са њих. Зато сам се одлучио да сачекамо непријатеља и да га изненада нападнемо. Дао сам задатак воду и пушкомитраљесцима. Тешкоћу је једино представљала челна патрола

непријатеља — да нас прије времена не открије... Пушкомитраљесца Милорада Тмушмћа задужио сам да се њоме изабави.

Нијемци су, не слутећи да смо пред њима, безбрижно настављали покрет. Њихова патрола се креће цееетом, а колона, када наиђе на већу окуку, којом цеста обухвата ивицу села, окрену брисаним простором, да би скратила пут. Тиме су се потпуно изложили нашим пушкомитраљезима. Чекали омо да се што више приближи.

Непријатељока патрола нас је већ прошла. Ево и колоне, ту, пред нама, на одстојању 150—200 метара! Наредио сам борцима да отворе ватру. Заштектали су пушкомитраљеци и пушке. Промашаја није могло бити. Нијемци су изненађени. До нас допиру јауци. Прије него што су се снашли и било шта предузели, наредио сам повлачење. Наш задатак и није био да водимо борбу, већ да откријемо и изненадно нападнемо непријатеља, што смо и урадили.

Чудно је да -непријатељева патрола, која нас је била прошла и у тренутку напада била иза нас, није ни метка опалила.

Не знам колико је убијено непријатељевих војника. Али, вјерујем, није их било мало...

Те ноћи се наш батаљон морао повући, непријатељ је- прско Пећарске запријетио да нас одсијече. Повукао се према Бистрици. Када смо дошли у састав батаљона, командант Раде нае дочека ријечима: »А ја сам, по жестици ватре, мислио да сте сви изгинули. Алал вјера! Извршили сте задатак.«

И те како нам је шдило то командантово признање.

Радско ВЕЉИЋ

НИКАД НИЈЕСАМ ВИДИО ТОЛИКО ЧОКОЛАДЕ И БОМБОНА

У фебруару 1944. године био сам борац 2. батаљона Комског одреда. Био сам у селу Грачаници, на положају. Једне ноћи, било је то прије одласка у 8. бригаду, пошао сам у патролу, са још два борца, Талијана, према планини Сјекирици.

Пењали омо се узбрдицом, пробијали се кроз снијег који нам је дооје- зао до појаса. Вјетрови фијучу голим косама планине. Слаба одјећа слабо штити тијело. Хвата нас дрхтавица. Под самим врхом Сјекирице правимо у онијегу земуницу. Но, како нам се учини да смо у близини чули пуцке- тање, као од ватре, пошли омо напријед. Наишли смо на колибу, затрпану онијегом до крова. Између слабије спојених дасака засвјетлуца ватра. Пронаћосмо врата. Позвах домаћина. Појави се, оиуштених бркова, у бије- лом цемперу, сукненим црним панталонама и чарапама навучаним преко ногавица. Поздрависмо се и он нас позва унутра. Један Талијан оста на стражи, с другим ућох да се огријем. За ниском софром вечера шесточлана породица. Домаћин нас понуди хљебом. Догодило се да нијесмо били гладни. Прибисмо се уз ватру. Јадним нагорјелим угарком отресох усахли

жар са других и додадох још дрва. Ватра се распдамса. Мало послије домаћица куће, убраћена црном марамом, запита ме:

— Јеси ли ти син Јере.мије Гојковића?

— Јесам — рекох изненађен, јер у тој породици нијесам ни-кога познавао.

— А, погибе ли ти отац, синко?

Нешто ми је ненријатно кроз тијело прострујало, нешто као бол, лице ми се нагло згрчи, а зуби сами почеше да цвокоћу. Домаћица ваљда осјети да то први пут чујем, иа додаде:

— То је неко тако пронио глас, а оигурно н-ије ист-ина. Тако се чудо и за многе друге па их ето живих.

Вратих се у чету. Комесар чете, Вдадо Чукић, загрли ме. Тјсши ме. Да не тугујем. Нијесам сам, каже. Х-иљаде дјечака су оетали без родитеља. Изгинули од нас траже да их осветимо!

Сузе су ми полако усахле. А надолазило је нешто као онага. Можда је то била и сама мржња пре.ма онима који ми убише оца. Отац ми је у снијегу, на Куљу, под Сјекирицом, са партизанским обавјештајцем Миланом Јанковићем, с лећа погођен хицима из бадистичких иушака. У колиби, под плани.ном, оставио је седморо дјече.

Послије очеве погибије јавио сам се, заједно са Добрашином Шошкићем, за одлазак у 8. црногорску ударну бригаду.

Поздравили смо се са друговима у Одреду и пошли. Добраши-н је седамнаестогодишњак, витак и висок. Мени је петнаест година. У изношеним талијанским шињелима, са карабинима о -рамену, корачамо ка сеоској цркви. Под звонаром Добрашин ухвати коиопац и онажно заљуља звоно. Долином Аима се огласи ехо звона, ношен мећавом. То нам је био поздрав својима, дјетињству и завичају.

Пјешачимо обалом Лима, до Берана. Пред једном зградом много бораца. На њима углавном цивилна одијела, покоја талијанска или њемачка униформа, махом на друговима кој-и су дошли из других бригада, за наше руководиоце.

Били смо на аеродрому, гдје је формирана бригада.

Распоређен сам у чету која је запосјела положај код села Полице.

л

Послије дугог', дугог усиљеног ма-рша стижемо у Колашин. Ту, у једној касарни, добијамо за вечеру оув качамак и ноћимо. Ујутро, уз лијеву обалу Таре -настављамо ка Мојковцу. За прелазак на десну обалу — мост, свега двије греде. Улогорили смо се у непооредној близини моста, у шуми. У смирај дана добили смо вечеру — по два кувана кромпира.

Постројава.мо се у највећој тишини. Цестом поред Таре колона лагано п-ромиче ка прелазу. Горе, са једног брда -на деоној обали, непријатељ повремено испаљује ракете и туче митраљезима. Један по једа-н брзо претрчавамо преко моста. Дошао ред и на мене. У војничким сам ципелама. На једној нема иертле. Помислих да је изујем и понесем у руци. Али одустах.

Јурнух п-реко греда. Негдје на половини моста ципела без пертле одлетје у воду. Затету-рах се и сруших дужином брвна. Рукама загрлих

мокре греде. Руке су ми до изнад лактова у води. Смирих се и припремих за екок. Претрчах преостали дио моста и нађох се иа друшј обали.

У кратким скоковима пребацујемо се преко неке ливаде до подножја. Ливаду плави вода. При бљеску ракета залегиемо по мокром тлу. Прикупили смо се и наступамо уз стрму, шумовиту падину. Чује се: »Држи везу! Тишина! Напријед«. На деоном крилу загрмјеше ручне бомбе. Кажу да то јуришају 5. црногорока и 3. санџачка бригада. Пужемо ка непријатељу који нам је на домаку. Све чешће освјетљава терен и туче рафалима. Командир, Урош Гојнић, командује да отворимо ватру. Непријатељ даје жилав отпор. Ускачемо у његове положаје. Ишао сам уз једно срушено стабло. Испред мене је љевкаста долина, испуњена дебелим стаблима. Између њих једва, у помрчини, назирем двије људске прилике. На неколико корака лијево од мене водник Раденко Велијић хрве се са једним брадоњом. Таман кад сам пришао да брадоњу ударим кундаком с десна, искочи други. Посрну, склизну низбрдицом и стругну. Раденков нротивник већ је био на земљи.

Четници су се повукли, да би, мало послије, јуришали поново. Много их је. Ватра је паклена. Потискују нас. Из долине враћамо се поново на гребен. Доље хучи Тара. Гојнић соколи борце: »Другови, одавде одступања нема! Ако ову коеу напустимо, сви ћемо доље, на ријечи, изгинути. Морамо их потући!« Поново јуришамо. И не престајемо све док непријатељ није окренуо лећа бјежећи са мојковачких положаја.

На брду југозападно од Бродарева су четници. У том правцу крећемо иоћу, у колони по један. Уморни смо и спани. Одјећа нахм је мокра. Рукама додирујемо један другоме лећа и — тако одржавамо везу. Гласа се не смије чути, опрезни смо јер се у сваком тренутку може наићи на засједу. У машовењу схватам да се враћам из тренутног сна, корачао сам испружених руку и затворених очију.

Застој. На једном пропланку сједамо ослањајући се један на другог.

Сањам оца. Дошао, па ме сили да поћем с њим. »Хајде, каже, сине да видиш мјесто на коме ти је погинуо отац«. »Нећу, тата, знам гдје си погинуо: на Куњу, под Сјекирицом, од балистичких плаћеника. Мајка и твоја браћа, Владимир, Илија и Бранко, донијели оу те у засеок Велике Лазе, да се опростиш с дјецом, твојом сиротињом, и да те сахране. Био си у ранама, у крвавом одијелу лежао ои четири дана несахрањен«. Отац љут, одлази.

Нечија рука повуче моју. Тргнух се. Чух: »Покрет«.

Подилазимо некој коои. Размишљам о ону. Остаћу жив, мислим, јер са оцем нијесам отишао.

Отварамо ватру. Послије краће борбе непријатељ бјежи низ косу, ка Бродареву. Зора је. Причају да је један батаљон 5. црногорске бригаде ушао у Бродарево. Командир Урош Гојнић, одређује да један вод сиће у варошицу. Полази и он са водом, мене узима као курира. Стижемо непримијећени, у колони по један. Варошица се шћућурила, неколико кућица уз лијеву обалу Лима. Једном узаном уличицом комесар 2. батаљона водио нас право у војни матазин. Борци ужурбано узимају храну и опрему. Ја мијењам шињел. Дјечак сам још, маме ме чоколаде и бомбоне. Никад

их толико иијесам видио. Њима пуним цепове. Одједном загрмјеше топови. Експлодирају гранате по сокацима. Повлачимо се. Скрећемо уз један поток, ту смо заштићени од ватре. Има рањених. Командир пожурује борце.

На другој обали Лима чује се бука мотора. Командир осматра двогледом. Њемачки тенкови прилазе узводно, десном обалом Лима. Стижу до истока и okreћу цијевима ка нама. Из топова и митраљеза осуше ватру. Стрчаш низ стрму страну погока којим прште меци. Испред мене, за великим пањем, леже борци. Жеди м к њима. Бдизу су, али ми се чини да сваки педаљ до њих заплъскују рафали. Кад ватра мало ослаби, пребаћих се до пања. Они други, бржи од мене, одмакоше. Остајем сам. Поново снажна ватра. Чујем: »Форверц«! Нијемци, надиру уз поток. Имам само једну талијанску бомбу. Муницију сам истрошио. Само да ме не ухвате живог! Тамо гдје престаје поток почиње њива. Лежим у узаном јарку и припремам се да се пребаћим брисаним простором преко њиве. На једном крају је шума. Једна граната погоди кућицу испред шуме. Из куће излетје жена са дјецом. Трче ка шуми. С десне стране к мени иде њемачка патрола. Учини ми се да један Ннјемац руком показује гдје лежим. Помислих — то је крај! Баћих бомбу и иокористих тренутак пометње коју изазва њена експлозија. Појурих преко њиве. Запрашташе ми меци изнад главе. Но, докопах се шуме, и умакох, без ране.

Зарија ГОЛКОВИЋ

СЛ 1. БАТАЉОНОМ (18. март — 25. септембар 1944)

Двадесет дана послјеје формирања бригаде, 18. марта, 1. батаљон је добио наређење да изврши покрет у правцу Бијелог Поља.

Кренули смо, с пјесмом. Разлијеже се она брдима полимоким, чете као да се надмећу која ће се јаче чути. Не попушта им ни интендантура.

Сјутрадан, каоно поподне, скоро без борбе прилазимо Бијелом Пољу, с источне стране, преко Оброва, с којег протјерасмо нешто муслиманске мидиције. За Обров нам рекоше да је кључ одбране Бијелог Поља. Остависмо пдрестраже на њему и ућосмо у Бијело Поље. Курири, Шујо и Таро, и »домаћица« Зора већ бијаху обзбијодиди смјештај штабу батаљона код баба Маре, сама је у кући, оин јединац јој је — како нам сама рече — некуда »страко« од комуниста, »јер они кољу и убијају овакога живога ко се крстом крсти«. Прилика за Вељка* да развезе дугу комесарску причу о четничким лажи.ма.

Још док смо били подалеко од Бијелога Поља, сретале су нас групе и патроле Бјелопољског одреда, били су обавијештени о нашем долаеку. Радовади смо се и једни и други. Поздрављали се срдчно, партизански, као да смо стари познаници.

Васо** је већ прикупио доста података о тамошњој оитуацији и непри-

* Вељко Чобелић, политички комесар батаљона.

** Василије Милутиновић, обавјештајни офицер.

јатељу: Нијемцима, четницима, балистима, муслиманској милицији. Били су ту иодаци и о једном чудном, самовољном одметнику — Корди, и његовој »војсци и држави«. Тај Корда се Нијемцима није предавао, с балистима и муслиманском милицијом вије се никакко слагао, партизане није волио због њиховог комунизма (а, кажу, да нити је знао, нити хтио да зна ко су и шта хоће); с четницима се крваво тукао, пдје год су се срели. Имао је »своју« територију, неколико засеока, и прогласио се »господаром и командантом«. »Штаб« му је био у једној пећини, у литици при самом врху једног брда.

Једном приликом једна наша патрола је ушла у то Кордино »орловоко гнијездо«, али њега није било тамо. Нашла је нешто хране (мало брашна, кромгнфа, сувог меса и понешто друго) и муниције за стари аустријски карабин. Све му је оставила нетаквато.

Дозлогрдили су нам били иопаци муслиманске милиције са десне обале Лима, из села Расова. Вршља око Оброва и Бијелог Поља. Ријешено је да се то њихово упориште ликвидира. Задатак је повјерен 3. чети нашег батаљона и једној чети Бјелопољског одреда. С четама, као ојачање, пошао и Васо Распоповић, храбри и умјешни минобацачлија, са својим орућем. Са њима је пошао и командант батаљона.

Иако је Богић* са четом кренуо на вријеме, тек пред саму зору је стигао у Расово. У село је чета упала без пуцња, изгледало је као да у њему нема никога, а ако има — да су му страже затајиле. И док су борци претресали куће, хватали и разоружавали наоружане мушкарце, на чет\ је извршило јуриш 50—60 наоружаних људи. Појавили су се изненада, пз једне шуме поред села. Да не би Васовог минобацача, чети би били нанети тешки губици. Прецизном и сфикасном ватром он је збунио непријатеља, нанио му доста губитака, што је нашим борцима омогућило да се среде и заузму боље положаје. Непријатељ је био дошао на домак ручних бомби. Чета Бјелопољског одреда је тек касније дошла.

Четна болничарка, Милка Сератлић, неустрашива дјевојчица-борац, трчала је с једнога краја на други, да што прије стигне и превије рањене борце. Но, и њу стиже метак. Стигла је само да јекне: »Команданте, погубо!« Била је то прва жртва од формирања батаљона.

Дошао је и 4. батаљон наше бригаде. Од наша два батаљона — 1. и 4, и јединица Бјелопољског одреда формиран је Сектор, за команданта је постављен Војин Еоровић, начелник штаба 8. бригаде.

Четнике је озбиљно забривуо долазак наша два батаљона у Санцак, мрсиле су му конце, а Нијемци им нису ометали да пале и жаре по муслиманским селима и убијају муслимански живаљ.

Подржавани њемачким тенковима и артиљеријом, четници су 12. априла извршили напад на наше јединице.

* Богић Јовићевић, командир 3. чете.

Први батаљон се налазио на положајима око села Модри До, а 4. батаљон десно од њега. Ти положаји нијесу били баш подеони за одбрану или за противнападе, а посјели су их и зато што вијесу имали довољно података о онагама и намјерама Нијемаца и четника. Ниоткуд нијесмо имали никаквих обавјештења о предстојећем нападу Нијемаца и четника. Командант Сектора био је тог дана код нашег батаљона (истог дана је и лакше рањен); ни он није рачунао на непријатељски напад, чак је говорио да ће се на неким чукама, сјеверозападно од нас, појавити јединице 4. санџачке бригаде. Тамо су се уокоро и појавиле веће групе, али четника, а ми нијесмо на вријеме реаговали, мислећи да су — партизани.

Тај 12. април био је тмуран и магловит. А четници много, много бројнији и надмоћнији... Напали су нас мањим снагама с фронта, а јаче снаге су оријентисали према нашим незаштићеним боковима. Вршили су обухват и продирали ка Бијелом Пољу, у коме су се налазиле неке слабије снаге Одред (оне су, ипак, успјеле да се на вријеме повуку). Четници пред мрак заузеше Бијело Поље; тамо су већ били њемачки теикови.

Потпуно окружени, наша два батаљона водили су жилаву и огорчену борбу. Борило се по четама, водовима, групама. Није било, нити је већ тада могло бити, неке јединствене команде или садејства батаљона. Изненађени смо од бројно надмоћнијег непријатеља, на испресијецаном и дијелом, пошумљеном терену, што нам је, још више, отежавало организовану борбу.

Борба се водила до пада мрака. А онда — као да се све утиша. Четници наложеше многе ватре. Хладно им је, али — и да покажу колико их има. Страх је њих од наших напада, па и кад су надмоћнији...

По мраку смо организовали ударне групе, бомбаши су били на челу, испитивали просторе између четвичких ватара, извлачили се негдје нечујво, ријетко јуришом и бомбама, даље, ка југу — правцем који је свима саопштен још за дана. Извукли смо се али — много смо се уморили; водили смо и носили много рањеника.

Изашли смо из непријатељскога обруча, али наиђосмо на још једну препреку: ријеку Љубовићу, надошлу од киша које су тих дана падале као да ће потоп. А морали смо је до сванућа пријећи. Нигдје моста. Ни газити се није могла. Из невоље нас извуче једна постарија жена, а ми — ни за име је не питасмо. Одведе нас, да нам покаже гдје је мост. Нека јој је за то увијек хвала!

Сјутрадан се прикупљамо и пребројавамо. Помињемо оне који још нијесу стигли, стријепимо, и оне који никада више неће стићи: Драгишу Букића, Пауна Жарића, Михаила Перића, Драгишу Јовановића... Тешко нам је, али знамо да се без тога не може.

Нападају нас — 13. и 14. април — четници, Нијемци и недићевци. Ових посљедњих много је дошло са Нијемцима у Бијело Поље. Добијамо наређење да се под борбом повлачимо ка Мојковцу и Тари. У том правцу упућујемо батаљонску комору и неке рањенике. Јединице су у непрекидном додиру с четницима, који у масама нападају, урличу и пријете. Помажу им њемачка артиљерија и тенкови и — браћа по оружју и издаји, недићевци.

Дио иаше коморе упада у четничку засједу. Заробили су нам једнога рањеника, којег одмах стријељаше и двије другарице. Но, обје су, кад је иала ноћ, успјеле да им побјешу.

Пред јаким онагама непријатеља морали смо напустити и Мојковац и пријећи на лијеву обалу Таре. Тамо су већ били стигли 2. и 3. батаљон и штаб бригаде са приштапским јединицама.

Из Колашина је стигла и 5. црногорска пролетерска бригада. Одмах смо ухватили везу са њеним 2. батаљоном.

Послије неколико дана кренули смо у општи противнапад. Наш батаљон нападао је правцем: Мост на Тари—Мојковац—Развршје—к. 1090—Бојна њива; био је у лијевој колони, у којој је, поред три батаљона наше, био и 2. батаљон 5. бригаде. У десној колони су наступали: 5. пролетерска и 2. батаљон наше бригаде. Бнергичним нападом и брзим продором потпуно смо изненадили четнике и недићевце. Око Развршја и Улошевине налазили смо их разбашкарене, уз печење и хармонике. Нанијели смо им губитке и присилили их, заједно са Нијемцима, на повлачење ка Бијелом Пољу. Гонили смо их све до ноћи. И ми смо имали губитака, али не онолико колико се могло очекивати с обзиром да смо напали знатно надмоћнијег непријатеља.

Батаљон је 25. априла добио задатак да нападне непријатеља преко Филиповића косе ка Бијелом Пољу и, у садејству са још неким батаљонима наше и 5. бригаде, ослободи Бијело Поље. Међутим, како је доцније утврђено, курири, акоји су ноћу разнооили наређења батаљонима, или су залутали или закаунили, па је наређење за напад те ноћи добио само наш батаљон. И тако је онхам пошао у напад на 2—3 хиљаде четника и недићеваца. Нијемци су били у Бијелом Пољу.

Четници су брзо осјетили да их нападају мање снаге и само с једног правца. Зато су већину својих снага оријентисали према батаљону и извршиди снажан противнапад. У шуми на Филиповића коси измијешали смо се, настала је борба прса у прса. Само сналажљивост, храброст и упорност наших бораца допринијели су да не будемо потпуно уништени. Али велике губитке нијесмо могли избјећи.

Цио дан, од јутра до мрака, одбијали смо јурише четника и недићеваца. Пакленом ватром, животињски урличући, покушавали су да нас поколебају, да нае натјерају да одступимо. А ми — одступити нијесмо смјели. Јер, у том случају, морали бисмо то чинити чистином. А тада бисмо, као на длану били изложени њиховој ватри. Издржали смо до мрака, а тада смо се, уз борбу, организовано одлијепили од непријатеља. Све рањене другове смо извели или изнијели, међу њима и тешко рањеног бата. >онског курира, Рајка Буровића. Погинуле другове морали смо оставити на бојишту. Ту оу остали: Владо Марковић, замјеник комесара чете, Божо Поповић, Гавро Јовановић, Богдан Угреновић ...

Неколико дана касније, заједно са батаљонима наше и 5. бригаде, напали смо четнике, овладали Филиповића косом, а, пред ноћ, ослободили и Бијело Поље. Све раније погинуле другове смо пронашли и сахранили. Божа Поповића већ су биле сахраниле неке добре санџачке жене. Донијеле су нам и његове личне ствари, пиштољ и пушку.

Први мај 1944. празнујемо по чукама изнад ослобођених села сјеверно од Бијелог Поља. На деоној обали Лима виде се збјегови. То је већином муслимански живаљ, тамо је избјегао испред четничких кољача, који су до тада већ били запалили преко 30 муслиманских села и убили око 1.400 дјеце, жена и стараца.

Политички радници су неуморни. У јединицама и по сешма објашњавају значај међународног празника рада, општу политичку и војну ситуацију у нас и у свијету. А има се што доброг и казати овог маја: много успјеха постигла је наша славна Народноослободилачка војска, сваког дана формирају се нове бригаде и дивизије; Црвена армија се све више примиче Хитлеровој јазбини — Берлину. Западни савезници надиру са запада, а ројеви њихових ваздушних тврђава, које и ми сваког дана гледамо, туку и разарају њемачке градове и индустрију ...

Нијемци и четници напали су 2. маја положаје 4. батаљона и нотисли га са њих. Но, он их је брзо повратио уз помоћ 1. батаљона, који је ударио у бок нападачу.

Цио мај нам је тако протекао у борбама. Прво су 2. и 4. батаљон, заједно са 1. батаљоном 5. бригаде, 7. маја ослободили Бродарево и протјерали Нијемце и четнике у Пријепоље. Сјутрадан је 1. батаљон напао четнике на Дувањском брду, те и њих протјерао ка Пријепољу.

Непрекидно смо у акцијама и покрету. Прелазимо час на једну час на другу страну Лима, ако не као комплетан батаљон, онда поједине чете, водови или патроле. У затишју, између појединих акција и борби, изводимо борбену обуку младих бораца, највише у увјежбавању у брзом и умјешном руковању оружјем и оруђима, развијамо културно-просвјетни рад, описмењујемо неписмене. У батаљону имамо Одбор за културно-просвјетни рад, издаје се батаљонски лист »КРОЗ БОРБУ«, у четама, такође, постоје одбори за културно-просвјетни рад, излазе четни листови и зидне новине ...

Често су нам чланови штаба бригаде долазили у батаљон. А скоро увијек, ако је било потребно да идемо на неки важнији задатак. Можда и случајно, али су нам најчешћи »гости« били Перо Жарковић, омладински руководилац у бригади, и Никола Поповић, замјеник команданта бригаде.

Са увијек драгим Пером само нам је у једном било тешко.. Захтијевао је, ако омо припремали неку акцију, а обично смо их изводили ноћу, да и он обавезно учествује у њој. Свеједно му је било иде ли чета или вод. Но то не би било тако страшно да Перо није патио од такозваног кокошијет сљевила. Врло слабо је видио ноћу. Због тога смо морали »планирати« обезбјеђење и за њега, да негдје без потребе не погине. А није презао ни од тешког терена, ни од лошег времена, најмање од опаоности у борби.

Николу смо такође много цијенили. Слушали смо и извршавали његова наређења — с вољом и на вријеме. Ништа у томе није промијенио ни догађај који желим да испричам. Био је Никола с нашим батаљоном.

Ноћ кишовита, мрача. Добисмо наређење штаба бригаде да извршимо покрет преко неких врлети и кроз шуму. А наређење — суиротно оном које нам је Никола усмено издао. Нешто ту није било у реду, нешто се у току ноћи није добро усаглаоило, тек, у свануће, нашли смо се — тачно тамо одакле смо увече пошли. Уморни и љути рекосмо Ваоилију* да, као најсмиренији, напише извјештај штабу бригаде о ноћном »марш-аманевру« батаљона. А он, наћавола, написа у извјештају да је једина корист од ноћашиег »пута око свијета« та што смо и ми практично доказали — да је земља округла. Мало смо после за то и одговорали, и Василиј и цио штаб батаљона. Али — није било страшно.

Тих дана је интендант Војо Радуловић организовао »акцију« на »Кордину територију«. Много је добро успјела: сви борци батаљона добијали су неколико дана праву погачу, довољно јагђећег меса и, што нам је било иајдраже, доћосмо и до неке залихе соли (нијесмо је имали више од мјесец дана).

Нијемци, четници и муслиманока мимиција су 3. јуна извршили напад на положаје 2. и 3. батаљона и потисли их са Травња^т, Грачанице, Крушева и Кулине. Први батаљон је двије ноћи, 4/5. и 5/6. јуна са једном четом нападао Нијемце који су се били утврдили на Кулини, пошумљеном брду, са врхом заобљеним као јаје, и с веома стрмим странама. Обје ноћи су борци јуришали на Кулину, заузимали је и поново губили, неколико пута. Тек 6. јуна прад зору успјели смо овладати Кулином и отјерати Нијемце.

Од 11. до 18. јуна држали смо положаје на Кулини, Ланишту и Црном врху. Понекад, преко дана, за лијепа и сунчана времена, по смјенама смо се купали у Лиму, који није био далеко од наших положаја. Тих дана добисмо од Енглеца прашак дидити, што нас спаси од гадвог, досадног и опаког трогодишњег непријатеља — вашију. Хвала нек је, рекосмо, и проналазачу и дароваоцу!

И Нијемци су често вршили насилно извићање наших положаја. При једном таквом покушају, 18. јупа, налетјеше на нашу засједу, у којој се налазио, по храбрости већ знан читавом батаљону, пушкомитраљецац Спасо Вуковић. Примијетио је Нијемце на вријеме, густо их сасвим близу, а онда устао и, из стојећег става, распалио по њима. Занесе га борба и младост, или је хтио да пркоси судбини, тек наће и њега непријателски метак. Погоди га усред чела.

Мушки се замијенио! Али оста туга, што га изгубисмо, а није морало бити тако. Сахраниди смо Спаса, а истог дана роди се пјесма о његовој херојској погибији.

Поново непријатељ напада положаје батаљона: Шиљак, Кулину, село Крајиновиће и Црни врх — држи их 1. батаљон; 2. и 3. батаљон држи Клисур, Курило, Градину и Обров. Нарочито су онажни'непријатељски напади били 19. и 20. јуна, када је само 1. батаљон задржао своје положаје.

Василије Краљевић, замјеник политичког комесара батаљона.

Непријатељ је привукао појачања и главни правац напада усмјерио на Обров и Бијело Поље. Овладао је Обровом — и 3. и 4. батаљон су приморани да прођу на-лијеву обалу Лима, у Бијело Поље.

У таквој ситуацији, иако је 1. батаљон чврсто држао своје положаје, штаб батаљона доноси одлуку да и ми прсђемо на лијеву обалу Лима. Претходно је требало ријешити два проблема: како се умјешно одлијепити од непријатеља, с којим смо били у непрекидном борбеном контакту, да нас не угрози при преласку ријеке, и како организовати прелазак преко ријеке, надошле од киша, кад моста — или макар газа — у близини није било. Први проблем смо ријешили тако што је један вод пошао у енергичан напад на непријатеља, а остале снаге брзо се прикупиле и кренуле. На другу обалу прво смо пребацили неколико пушкомитраљеца. Другу тешкоћу смо ријешили иа тај начин што смо организовали групе за прелаз, мијешајући пливаче и непливаче, да се при гажењу чврсто држе за руке. Неки непливачи држали су се за реп или гриву коњима. Прелазак смо почели у 3 и 40, а завршили га у 5 часова. Прешао је читав батаљон, без губитака у људству, стоци и материјалу, што смо сматрали великим успјехом. Посјели смо лијеву обалу Лима, у рејону села Недакуса, пдје смо остали до почетка јула. А прешли смо га 23. јуна.

Нијемци су више пута покушавали, ноћу и дању, да прећу Лим, али без успјеха. При једном таквом покушају, дању, тешко су нам ранили командира 2. чете, Милутина Вукићевића. Када су га рањена донијели, умјесто ријечи утјехе изгрдио сам га због непотребног излагања ризику, а све због тога — што ми је његово рањавање тешко пало. (Отпремили смо га касније авионом у Италију, на лијечење; оздравио је и вратио се, али не код нас. И много пута ми је каоније рекао: »Мио ои ми друг, али оно из Недакуса никад ти нећу заборавити!«)

Средином јула добили смо наређење да заједно са 4. батаљоном прећемо на деону обалу Лима и нападнемо непријатеља на положајима: Коса—к. 944—Влах. Истог дана 2. батаљон наше бригаде и 2. батаљон 5. пролетерске напали су Обров и заузели га. Ми смо тек сјутрадан успјели да зауземо поменуте положаје на деоној обали Лима.

Наш 1. батаљон добија 29. јула задатак да ноћу 30/31. јула, заједно са 3. батаљоном, нападне Нијемце у рејону: Хум, Кофрц, Црни врх, Дувањска коса. Било је тамо око 250 фолксдојчера, који су дошли са Источног фронта, иа »одмор«, а обезбјеђивало их је око 300 четника и 400 припадника муслиманске милиције. Напад је требало извршити тако да батаљон ноћу, с источне стране, заће у позадину непријатеља и — енергичним дејством — уништи га. Деоно је нападао 3, а лијево 4. батаљон наше бригаде. Такође, упознати смо да ће у том правцу, ка Сјеници, нападати и неке јединице 1. пролетерске дивизије, које су биле у нашем сусједству.

Без испалеог метка успјели смо да се коритом ријеке Грачанице забацимо за лећа непријатељу. У 4,30 часова 31. јула избили смо у рејон Височка коса — село Височко и одмах успоставили везу с 3. батаљоном. Изненадили смо Нијемце потпуно. Командири чета су обавијестили штаб да Нијемци још мирно спавају у логору, и захтјевали одобрење за напад. Наређен је јуриш.

Био је то иаклеи кркљанац у коме њемачки »вitezовик« с Источног фронта добише дебеле батине. И 3. баталуон је енергично напао, такође из покрета. Потпуно смо разбили Нијемце, али их нијесмо успјели све уништити, јер се 4. батаљон задржао у борби са четницима и није успио да на вријеме дође на одређене положаје. Кроз ту брешу Нијемци су побјегли ка Сјеници. Пред нашим батаљоном лежало је преко 30 мртвих Нијемаца, неколицину смо заробили, а и плијен је био обилат.

Још неколико дана смо остали на том терену и по шумама хватали сакривене Нијемце и четнике. Перо Раичевић, комесар батаљона, једног дана случајно опали метак у један грм. Зачусмо јаук смртно погођеног Нијемца! Његове нове алпоке гојзерице биле су баш — као да су по мјери прављене за мене. Пиштољ марке валтер, кал. 9 мм, доби Перо.

Та борба имала је велики морални ефекат, наши млади борци увјерили су се да и Нијемци, прекаљени на Источном фронту, умију безглаво бјегати пред нама, партизанима.

У току ове акције доживјели смо још двије пријатности. Прво смо чули да ћемо и даље остати, можда и стално, у саставу 1. пролетерске дивизије, а затим да нас је, за ову акцију, похвалио командант 1. пролетерске дивизије. И заиста, у Наредби пов. бр. 42, од 3. септембра 1944. године, стајало је да 8. ударна црногорска бригада улази у састав 1. пролетерске дивизије ...

*

Средином августа бригада је извршила марш правцем: Бијело Поље—Јелин врх—Стожар—Битинско поље—Косаница—Глибаћи—планина Аџу-бишња, гдје се састала са јединицама 1. пролетерске дивизије.

Овај марш, дуг више од 100 км, по веома топлом времену, углавном по беспућу, извршен за нешто мање од 24 часа, имао је тешких посљедица. Много је бораца падало у несвијест од сунчанице и замора, још више је било оних које је зној и прљавштина »отрла«, те им је сваки корак био право мучење. Сви смо били преморени, гладни, а много нас је мучила и жеђ. Највише изнемоглим давали смо коње, неке смо водили, неке и носили. Ишло се брзо и издржало — јуначки. Строј оу напустили, дезертирали, само неколики појединци — кроз њихова смо села управо пролазили.

Наставиди смо марш ка Србији, прешли Лим и Увац без већих борби, јер се бригада налазила у заштитници дивизије, па су јој остале јединице рашчишћавале пут.

Бригада је 23. августа добила задатак да посједне положаје: Бијело брдо—Доња Јабланица—Оштрељ—Шанац—Кук и осигурава деони бок дивизије, чији је правац главног удара био: Златибор—Ужице. Наш батаљон је тих дана водио борбу са неким јединицама њемачке дивизије »Принц тснк«. У њима нам је тешко раџен комесар чете Спасоје Ааниловић.

Авадесет петог септембра дошло је наређење да се одмах јавим у штаб 1. корпуса, који се налазио у Лјигу, на нову дужноет. Са жаљењем примио сам вијест да морам напустити батаљон, који сам толико волио, другове са који.ма сам се био толико сродио! Али сам остао са њима и даље, и остаћу док будем жив.

Миливоје Л. МАКСИМОВИЋ

ОД ЗАОСТРА ДО КОЗОМОРА (Маршеви и борбе 2. батаљона)

Батаљон је 10. априла добио задатак да изврши марш према Колашину, пошто је непријатељ пробио наше положаје код Бијелог Поља и избио на положаје Мучница—Медено—Гувно—Бојна њива—Развршје—Улошевина—Крстац. Марш је био напоран и тежак, због високог и прилично расквашеног онијега, тако да смо од Полице до Колашина путовали скоро 14 часова. Стигли смо у Колашин око поноћи и добили нови задатак: да наставимо пут према Мојковцу и нападнемо непријатеља на положајима Медено Гувно—Бојна њива—Развршје. Пошто је добио нешто мало хране, батаљон је усиљеним маршем наставио пут десном обалом Таре до Бјеловејића, а затим скренуо на правац Пржишта—Медено Гувно. Око 5 часова ујутро наишли смо на непријатељске предстраже на Меденом Гувну, лако их потисли према Бојној њиви и Развршју, гдје се повела оштра борба. Непријатељ је брзо приоиљен да се повлачи правцем Жари—Љубовића. Тек што смо прешли село Жари и избили на брдо према ријеци А»убовићи, услједила је нова заповијест: да се хитно повучемо према Мојковцу, како бисмо прешли преко моста који је непријатељ угрожавао са правца Медено Гувно—Пржишта. Батаљон је у посљедњи час уопио да пријеђе преко моста, посљедњи од свих јединица, и размјестио се на положаје Подбишће—Штитарица. На тим положајима смо остали неколико дана и добро се одморили.

Нови задатак батаљон је добио 23. априла: да у први мрак пређе мост код Мојковца, успостави мостобран на деоној обали Таре, а затим продужи дејства према Улошевини. Око 20 часова батаљон је успио да пређе мост и протјера непријатеља у правцу Мојковца. Борбе за Улошевину вођене су читаве ноћи. Испред зоре, заједно са једним батаљоном 5. грногорске бригаде, извршили смо посљедњи јуриш на Улошевину. Почела је борба прса у прса. Очевици, који су посматрали борбу са друге обале Таре, причају да је изгледало да брдо гори. Послије жестоке борбе, која је трајала скоро читав сат, Нијемци и четници су се повукли у правцу Бјелог Поља. У тим борбама имали смо неколико мртвих и рањених.

Послије успјешно извршеног задатка на Улошевини, батаљону је наређено да овлада селом Окладе, а затим да гони непријатеља правцем Жута коса—Бијело Поље. Батаљон је, негдје око поноћи, избио у Окладе, а затим продужио у правцу Жуте косе. Те вечори је стигао и командант батаљона, са курса у Колашину, па је штаб био у пуном саставу. Штаб батаљона, са једном четом и пратећим водом, остао је у Окладама, а 2. и 3. чета су нападе четнике на Жутој коси и протјерали их у Бијело Поље. Међутим, у Бијело Поље су стигли Нијемци, са тенковима, и са положаја око села Ракоње почели да снажно туку наше положаје на Жутој коси. Били смо принуђени да се повлачимо на положаје код Оклада. У тој борби батаљон је имао 8 мртвих и 3 рањена. У току ноћи непријатељ је без борбе напустио Бијело Поље, али се учврстио на десној обали Аима, на Оброву.

Сјутрадан је услједила заповијест да се смјестимо у селу Ујњиће и да ту чекамо нова наређења. На тим положајима остао је батаљон неколико дана, нападајући, с времена на вријеме, четничке положаје на Лиси. Првог маја батаљон је добио задатак да нападне непријатеља на Лиси и овлада

његовим иоложајима. Батаљои је успјешно извршио задатак и наставио да дејствује у правцима Радовићи—Бјеклово и Брвине—Балићи, да би, у току ноћи, напао Бродарево. Задатак да очисти положаје Котлине—Поткрш и затвори прилазе од Пријепоља према Бродареву, добио је 1. батаљон наше бригаде. Десно од нас дејствовали су дијелови 5. црногорске пролетерске бригаде са положаја Слатина—Подјасен. У ноћи између 3. и 4. маја јединице 2. батаљона очистиле су села Радовићи, Бјелоково, Брвине и Балићи и смјестиле се у Брвинама и Балићима, а двије чете су нападе Бродарево. Десно од нас Бродарево су нападе и јединице 5. црногорске бригаде. Послије краће али доста оштре борбе, четници су почели да се повлаче преко моста, у правцу села Гробнице, држећи чврсто мостобран на лијевој обали Лима. Пошто 1. батаљон није успио да на вријеме овлада путем Бродарево—Пријепоље, Нијемци су неометано тенковима стигли у Бродарево и изненадили наше јединице, које су, у нереду, напустиле Бродарево и, тек на положају Брвине—Балићи, ушле у састав батаљона.

Убрзо смо поново нападали Бродарево. Прво је 4. батаљон овладао положајима Крвавац—Зечја глава, затим посео положаје Радовићи—Бјелоково. Са двије чете, 4. маја увече, предвиђено је да нападне Бродарево из правца Бјелоково—Лим. Деоно од њега нападао је наш 2. батаљон, из иравца Брвине—Балићи, а десно, до нашег батаљона, из правца Слатина—Подјасен, јединице 5. бригаде.

Четници и муслиманска милиција, потпомогнути њемачким тенковима, пружили су снажан отпор, али су, претрпјевши тешке губитке, почели да се повлаче преко моста на Лиму, остављајући за собом мртве и рањене. Чак су оставили и двије танкете, биле су оштећене, па смо их запалили. Ми смо имали само неколико лакше рањених.

Истог дана 2. батаљон је наставио да гони непријатеља правцем Ераковићи—Хрта, све до Коловрата, који су држале њемачке јединице. Батаљон је запосјео положаје Дуњанско брдо—Виницко брдо—Врања стијена—Вуково брдо.

Пошто је овладао положајима Буковић—Борје, 4. батаљон је посео положаје Житин—Грачаница—Крушево.

Положаји које је држао наш батаљон били су објект свакодневних напада непријатеља. Он би преко дана успио да овлада Дуњанским брдом, а увече, под заштитом мрака, напуштао га је. Тако су се рећале свакодневне борбе. Положаји на Дуњанском, а понекад и на Виницком брду, прелазили су из руку у руке све до 30. маја.

Крајем маја батаљон је добио задатак да једном четом нападне непријатеља правцем Дуњанско Брдо—Ратајска—Миоска—к. 777; лијево до нас су нападале јединице нашег 3. батаљона. Пошто смо овладали котом 797, рокирали смо се према Ококућама и ту се повезали са јединицама 3. батаљона. Тог дана неке јединице 1. пролетерске дивизије прешле су пут Пријепоље—Пљевља, на сектору Јабука—Савин Лакат. По извршеном задатку наша чета, са којом сам био и ја, вратила се у састав батаљона.

Тих дана Нијемци су започели офанзивне акције из Пљеваља и Јабуге према Каменој гори, коју су држали Крајишници, и из Коловрата, према Вуковом брду, које је држао наш батаљон. Жестоке борбе вођене су 5. и 6. маја. Два дана је наш батаљон успјешно одољевао, задржавајући положаје Виницко брдо—Врања стијена—Старо, док су на сектору Житин—Грачаница водиле борбу јединице нашег 1. и 3. батаљона. Снажним нападима

пјешадије, потпомогнуте артиљеријом и тенковима, непријатељ је успио да на десном крилу, у близини пута Пријеполје—Бродарево, пробије наше положаје и угрози јединице на Виницком брду. Заједничким противнападом 1, 3. и нашег батаљона успјели смо да негтријатеља одбацимо на полазне положаје.

Одмах послије тих борби наш батаљон смијенила је једна јединица 1. пролетерске дивизије, а батаљон је извршио покрет правцем Ераковићи—Граба—Павино поље. Ту је добио задатак да на сектору Ракоње—Крушево, код Бијелог Поља, смијени јединице 5. крајишке бригаде. На положајима Ракоње—Крушево батаљон је остао неколико дана, извићајући свакодневно непријатељске снаге на сектору Обров—Градина—село Дубово.

У напад на Градину, гдје је била главнина непријатељевих снага, батаљон је пошао 21. јуна, правцем Припчићи—Дубово. Нешто испред зоре извршен је јуриш на Градину. Заузели смо је, али нијесмо довољно енергично гонили непријатеља, па се утврдио на положајима Курило—Грубовача, око којих смо морали водити тешке борбе. Пошто су напустили Курило, непријатељске снаге повлачиле су се према мјесту звано Угло, на Пештерској висоравни. На коси изнад села Ивања и Годијева наше јединице држале су положаје неколико дана, а онда су смијењене од једиш!ца 7. црногорске омладинеке бригаде.

Пребацили омо се на положаје Травњак—Кулине—к. 1401 и смјестили у селима Крајиновићи, Кушиње и Јагњило. Све до 19. јуна на положајима се није догодило ништа значајније, а тог дана око подне непријатељске извиђачке патроле нападе су на коту 1401, али су лако одбачене према Пештерској висоравни. Истог дана непријатељ је тукао наше положаје на Травњаку и покушао да освоји к. 1335, али је одбачен послије упорне борбе. Сјутрадан, рано у зору, уз артиљеријоку припрему, непријатељ је, послије жестоких окршаја у поподневним часовима, успио да пробије наше положаје на Травњаку. Нашим јединицама наређено је да напусте положаје и пребаци се у село Крајиновиће, и да ту буду у строгој приправности. Наша 1. чета и даље је давала жесток отпор непријатељу на коти 1430. Негдје око пола ноћи, 20. јуна, стигао је курир из батаљона, који се налазио у селу Баре, са наређењем да усиљеним маршем кренемо прс.ма Барама, како не бисмо били одсјечени. Док су се јединице прикупиле и спремиле за подсет прошло је више од 2 часа. Киша је падала, а густа помрчина отежала повлачење стазом кроз шуму. Тек ујутру, пошто се добрк) разданило, стигли смо на око 500 метара испред Бара. Тада смо примијетили да се лијево од нас креће једна њемачка колона према Црном врху. Наредио сам двојици пушкомитраљеза да се издвоје из чете и да, са још десетак бораца, посједну положај на к. 1317, и — по оваку цијену задрже непријатеља док наше јединице — са неколико рањеника — не прођу кроз села Баре и Баришче. Убрзо сам им послао још два пушкомитраљеза. Успјели смо да непријатеља одбацимо. Непријатељ је извршио неколико узастопних напада, али није успио да овлада котом, тако је, у једном моменту, дошло и до борбе прса у прса. Кота је напуштена тек када су остале наше јединице заузеле положаје на коси код села Олује, па смо, под заштитом ватре, могли неометано да се повлачимо.

Непријатељ је већ био заузео Обров, па је усредредио напад на положаје 1. батаљона на Влаху, и положаје нашег батаљона, на коси од села Олује до коте 944. Артиљеријска и минобацачка ватра приморала је наше

јединице да 22. јуна напусте ове положаје на деоној обали Лима и заузму нове, на лијевој обали, изнад села Медакуои и Сутивана, оа истуреннм предстражама дуж Лима.

Неколико дана касније, негдје првих дана јула, бригада је покушала да овлада положајима Олуја—Коса—Влах—Обров, али је непријатељ успио да се задржи на њима. Послије тог напада, наш батаљои је добио задатак да запосједне лијеву обалу Лима на сектору Метанац—Кање, гдје смо се задржали неколико дана, а затим је прешао на терен Граба, Коврена и Крупице.

Послије одлуке да се бригада укључи у састав 1. пролетерске дивизије дошли смо у Шаховиће, гдје су се окупиле све јединице 8. црногорске ударне бригаде. Ту нам је саопштено да нас очекује тежак и дуг марш и да улазимо у састав славне 1. пролетерске бригаде, гдје нас очекују још тежп задаци. Наш покрет услиједио је у првој половини аугуста, правцем Бијело Поље—Шаховићи, а затим смо, послије једног предаха наставили правцем Камено поље—Крупице—Глибаћи. У Глибаћима смо преноћили, а сјутрадан наставили даље преко Меког Дола, Бобова и превоја Вршак и стигди на Љубишњу. Ту смо преспавали у љетним колибама и одмарали скоро цио дан. Пред ноћ смо кренули правцем Врба—Градац—Бољанићи, гдје смо стигли око подне. Сјутрадан у раним јутарњим часовима, на околним висовима појавиле су се мање четничке снаге, па је наш батаљон добио задатак да их нападне. Остале јединице упутиле су се према Металки, гдје су очекиване јаче борбе. Непријатељ се, послије краће борбе, повукао према селима Ритонићи и Заостро. Батаљон је наставио марш правцем Бољанићи—Буковик, и даље према Металци. Успут су нас узнемиравале мање непријатељске снаге. На положајима око Металке читавог дана бригада је водила мање борбе. У први сутон је наставила покрет према Прибоју, гдје смо, у раним јутарњим часовима, прешли Лим. У неким селима изнад Прибоја смјестио се наш батаљон, да се одмори. Сјутрадан је добио задатак да се смјести на подручју Јабланице и да изврши непријатеља на сектору Увац—Бијела брда. Тих дана су се појавиле јаче четничке снаге око пута Увац—Бјелушине—Бијела брда.* Батаљон је напао четнике са двије чете. Једна чета и пратећи вод остали су на коси изнад Бјелушина. Сјутрадан, у поподневним часовима, изненада се појавила њемачка колона, са неколико борних кола, из правца Прибоја. Дошло је до оштрих окршаја са њемачким јединицама.** Наш батаљон био је принуђен да се повуче на ивицу села. У току ноћи повукао се на полазне положаје. Те ноћи пролетерске бригаде водиле су жестоке борбе за положаје на Палисаду, код Чајетине, и протјерале бугарске јединице према Ужицама. Креиули смо правцем Чајетина—Мокра Гора, прошли западно од Ужица и избили на пут Ужице—Бајина Башта. Успут смо водили борбу на Мокрој Гори, са мањим четничким јединицама, које су се повлачиле према Суворобору. Неке јединице наше бригаде водиле су тешке борбе на Шаргану. Кад смо избили на пут Ужице—Бајина Башта, батаљон је водио жестоке борбе са једном већом четничком јединицом,*** која нас је брзо натјерала на повлачење.

* Биле су то четничке снаге из састава 4. јуришног, Ужичког¹, Чачанског, Пожешког и Ваљевског четничког корпуса.

** Ради се о дјеловима 13. пп дивизије »Принц Еуген«.

*** Ваљевски четнички корпус.

У троуглу Бајина Башта—Ужице—Косјерић воћоне су тешке барбе из.међу јединица 1. пролетерске дивизије и главнине четничких снага. Четници су претрпјели тешке губитке, па оу почели да се повлаче на читавом фронту од Бајине Баште до близу Ужичке Пожеге. Њихов покушај да олбране линију Велико брдо—Скакавичка коса—Козомор потпуно је пропао. Главнину његових онага 2. батаљон је напао на Козомору око 10 часова прије подне. Жестоке борбе воћене су неколико часова. Непријатељ је давао живав отпор. Наши ручни бацачи много су помогли да освојимо највишу коту на Козомору, са које оу се четничке јединице повукле према Ваљеву и Мионици.

Божидар ЗОГОВИЋ

ПАЊ НАД ГРОБОМ ИЛИЈЕ КАЛУБЕРОВИБА (Борбе 3. чете 2. батаљона у Жупи пријепољској, маја 1944. године)

Из Сутивана, села десетак километара удаљеног од Бијелог Поља, кренули омо преко огранака планине Лисе и пришли Бродареву са западне стране. Заједно са јединицама 5. црногорске бригаде упали смо ноћу, 3. маја у Бродарево, варошицу на обали Лима. Немци су се повукли преко Лима. Запленили смо магацин пушака и муниције, али смо изјутра морали да се повучемо пред интервенцијом јачих непријатељоких онага из Пријепоља. Наша 3. чета извлачила се јаругом обраслом лесковином и ситвом грабовином. Са друма, са северне ивице Бродарева, из оклопних кола непријатељ је тукао митраљезом, чија су запаљива зрна изазивала ситне пожаре где год је било сувог грања и папрати.

Одмицали смо од Бродарева најпре узбрдицом, па преко коса и висова обраслих грабовином и храстовом шумом, преко поточића, јаруга и пропанака и, најзад, дошли смо на каменити вис Врања стена. Одатле се, на десетак километара, види равна долина око Лихма. На њеном крају назире се неколико кућа у селима Коловрат и Дучево, која представљају неку врсту предграћа и капију за улаз у Пријепоље са јужне стране.

И када смо нападали Бродарево ихмали смо податке да су, јаче непријатељске снаге груписане у Пријепољу, које представља тако важну раскрсницу путева који од Пљеваља и Сјенице оилазе на главни друм долином Лима. Рановићи, Кошевина и Соколица са источне стране, Градина са запада и Рујанско гувно са југозапада, представљају изванредне одбрамбене положаје Пријепоља. Непријатељ нарочито чува шиљати вис Рујанско гувно, одакле брани раскроницу друмова који се ту састају од Пљеваља и Бродарева, и затвара приступ и продор у Пријепоље са јужне стране. На похменуте висове непријатељ истура обезбеђења и не напушта их ни дању ни ноћу. Друмом у правцу Бродарева, кроз Жупу, патролирају извиђачка кола са митраљезима »жишкарима«, чији рафали брсте по косахма и на даљине од друма веће од три километра. Њихово дејство и извиђање допуњују патроле које се крећу обехма обалама Лима. Поврехмено, преко

Жупе, непријатељ упућује јаче делове у правцу Вуковог и Дуњанеког брда и ка селу и вису Скокуће.

На Врањој стени наша чета је застала само док је команда примила задатак од штаба батаљона — да поседне Вуково брдо, дејствује к Жупи и спречи непријатељу комуницирање друмом преко Жупе ка Бродареву. Вуково брдо је широки вис на југоисточном крају жупе и доминира над неколиким, разбацаним групицама кућа у засеоцима Брајеновић, Старо, Мираци и Пратнике. Северним делом се стрмо спушта ка друму и Лиму и, због тога, представља подесан положај да се на том месту пресече друм и спречи продор непријатеља ка Бродареву. Врх Вуковог брда је широка зараван са које се види цела Жупа и — обе обале Лима.

Мало после, након изласка чете на Вуково брдо, док је команда процењивала како да се са мало бораца поседне тако широк положај и држи под заседом друм поред Лима, пристиже 2. чета нашег батаљона.

— Где ће ваша чета? — упитах Баја и Мироја.*

— Обје на Вуково брдо, по наређењу штаба. Положаје ћемо заједнички одредити — вели Баја.

— Братоки, по пола. Ваша 2. чета леву половину, да спречи испале непријатеља преко засеока Брајеновић, а преко Старог села и друмом ка Бродареву, са десне половине брда, наша 3. чета.

Усвојен је мој предлог. Одмах смо истурили патроле ка поменутиим засеоцима, ка друму и жуиској равници. Одредили смо положај четама и распоредили борце тако да испред себе имају што бољи преглед кроз рећу храстову шуму.

Дању се наше патроле спуштају ка друму и равници и, ускоро, почеше да се сукобљавају са непријатељским извиђачким деловима. То су биле ситвије чарке, па је, и по нашим и по непријатељским активностима, изгледало да се ни једна страна не припрема за јаче окршаје. Прошло је тако неколико дана, од којих једах искористисмо за личну хигијену. Дошло »партизанско буре«, те се ослободисмо гадних вашију, којих је сваки од нас носио по цијелу прегршт ...

Због широког простора, сви смо на положају и дању и ноћу. Борци су распоређени по паровима, док је један будан други може да одрема.

Да ли је то било само тог једног дана, тешко је рећи, али, ето, догодило се, вероватно због досаде и врућине: попусти будност код већне бораца. Тргли оу иас пучњи и тресак бомби на левом крилу, тамо где се наслањамо ва 2. чету. Треугаак каовије непријатељ обасу ватром цео положај наше чете; испред средине треонуше и ручне бомбе. Двадесетак корака позади орећивао сам иеке податке о чети. Скочих ка средини положаја и викнух:

— Паљба! Лево крило — брза паљба! Раде, Зећо, бомбе.**

Борци осуше паљбу. Сикћу кратки рафали наших пушкомитраљеза, треште и бомбе по падини, где је непријатељ пришао на јуришно одстојање. Десетар Раде је увек имао највише бомби, чак и више од десет. Носио их је у торбици коју је направио од поставе за рукаве. Пушку је ретко користио, а бомбе је витлао као да се поиграва. Он и Зећо су их и овом приликом највише употребили.

* Баја Вукчевић, вршилац дужности командира; Мироје Перовић, заменик политичког комесара чете.

** Раде Буричић и Бранко Ноковић Зећо, десетари у 3. чети.

На левом крилу и положају 2. чете примећујем комешање. Неки борци почели да се повлаче, док већи део чете, са командом, брани положај и спречава продор непријатеља. Викнух на оне борце да се врате на положај, а кликнух Баја и Мироја да се чврсто држе уз нашу чету, па затим, најснажније што сам могао:

— Јуриш 3. чета! Јуриш 2. чета, непријатељ бежи!

И заиста, плотуни и бомбе ове чете, у тренутку када се непријатељ спремао за јуриш натераше га да се стрмоглави низ падине Вуковог брда и да одступи ка друму и равници Жупе. За непријатељем смо упутили патроле, које у повратку донеше неколико сандучића муниције које је непријатељ бацио при одступању. Чете се средише на положајима. Заплењену муницију поделисмо борцима, највише пушкомитраљесцима. Имали смо више муниције него у почетку окршаја.

Подаље, на десном крилу чете, група бораца се час сагиње, а час усправља. Упутих се тамо. Испод подебљег високог, сувог и оголеног пања, борци сахрањују Илију Калуђеровића, на истом месту одакле је циктао његов пушкомитраљез. Да му буде уместо споменика, њему, храбром и поузданом борцу и омиљеном другу.

Прешли смо, око 15. маја на Думњанско брдо, издужену косу уз деону обалу речице Миоске. Лева падина брда стрмо належа на речицу. Његовим узаним гребеном издиже се неколико мањих висова који, затим, прелазе у благе косице. Најшира је средња, изнад засеока Парачи, Ковачевац и Света Гора; протеже се паралелно са друмом, доминира над њим и Козичким пољем, равним делом Жупе између Лима и друма. Наша чета је левим крилом посела оредњи вис на Думњанском брду, па удеано, најширом косом, до поточића близу засеока Парачи. Положај је доста откривен, али је погодан за одбијање напада са друма и из Козичког поља и, тако, пружа добру прегледност.

После борби на Вуковом брду непријатељ врши све чешће испаде. Друмом патролирају извиђачка кола, из којих »жишкар«
палаца светлим зрнима, која се при удару распрскавају као гранате, и не дозвољава да се померимо ближе друму. На тој даљини гађати »жишкара«
из пушака нема сврхе. Пушкомитраљезом гађамо ређе, и кратким рафалима, само кад покоји Немац изађе из оклопног аутомобила, или када се појаве њихове патроле поред друма. Такво обострано чаркање трајало је неколико дана, док једног преподнева приметисмо да са друма непријатељ подилази нашем положају у три колоне — свака јачине по око 40 војника. За подилажење је свака колона користила по један засеок. Колона на гребену Думњанског брда подилази кроз засеок Света Гора, а друге две, преко заселака Ковачевић и Парачи, ка средини и десном крилу наше чете. Десно од наше чете непријатељ подилази ка Вуковом брду, на којему су остале чете нашег батаљона. Чим су колоне промакле кроз засеоке, развиле су се за борбу и отвориле ватру на положај наше чете. Кад се непријатељ приближио на око пет стотина метара, наш положај засуше »жишкари«. Под њиховом заштитом и по Аршком непријатељ се пребацује ка нашем положају. Пришао је на око три стотине метара и избио на чистину. Наша чета отвори ватру из пушака и пушкомитраљеза, учини то и тешки митраљез бреда, из пратећег вода нашег батаљона, преко наших глава, са узвишења позади левог крила наше чете. Непријатељ се ускоме-шао, једни вичу »Ура«, други одступају ка засеоцима, па се поново враћају.

Затим, уз јаку ватру и подршку »жишкара« и мииобаача, кренуше ка нама. Опет их дочекасмо јаком ватром и пореметисмо их у кретању на јуриш. Приморасмо их да се кроз засеоке повуку ка друму. Тада се и оклопна кола са »жишкарком« окренуше и дигоше прашину друмом ка Пријепољу.

Док је трајала борба, налазио сам се негде по ередини положаја чете, а деоно од мене, са групицом бораца, заменик комесара наше чете, Обрад Бјелица. Када је иепријатељ одступио ка друму, Обрад дође до мене, завијене главе.

— Обраде, срећна ти рана!

— Ма каква рана, огребало ме мало. Па и ти си рањен, вели Обрал.

Ништа ме није болело, ни један део тела, и чудим се Обрадовим речима. Поглед ми оде на руке. На левој шаци, у савијутку између палца и кажи-прста, избија као свила танки црвени млаз. Заболело се парче »жишкаровог« распрслог зрна.

— Ако је ово рана, Обраде, у нашој чети нема ни једног живог борца.

Насмејасмо се. Почех да претражујем цепове, да увијем и западнм цигарету. Обојица смо радоони што смо одбацили непријатеља ка друму и Пријепољу. Но, убрзо се онуждисмо. Са десног крила известише да је погинуо Раде Врачар, прекаљени бомбаш и извиђач, а са левог крила дође глас да је погинуо борац Мујовић, чија се храброст истицала лмирноћом и постојаношћу.

Наша чета се пребацила преко речице Миоске на високу пространу коеу по чијој се широј заравни раштркало село Скокуће, са истоименим преко хиљаду метара високим узвишењем, са западне стране. Његове падине се спуштају дубодолинама ка потоцима Карошевине и Ратајској реци. Речица одваја Скокуће од Рујанског гувна. Рујанско брдо Немци држе и дању и ноћу, као најважнији чвор одбране, са кога спречавају продор у Пријепоље са јужне и југозападне стране. То је оштар вис, са стрмим падинама. Испод самог врха, у виду венца и високог зида, испречиле су се оштре стене. На врху се примећује мада зараван и ситно жбуње.

Предвече је стигло наређење штаба батаљона да 3. чета, у поноћ, 23. маја, изврши препад на Рујанско гувно и протера Немце ка Пријепољу, а затим да се до зоре врати на Скокуће, на исте положаје са којих креће у напад. Припремили смо се и у први мрак, са водичем из села Скокуће, кренули ка Ратајској речици. За спуштање до речице, безутицом, кроз шуму и помрчину, било нам је потребно неколико сати. Почео да пада киша, све јаче, а када смо стигли на речицу, која је обични планиноки поточић, беда је нарасла, плаховита река, коју смо, уз помоћ водича, једва прегазидт!. Притегли смо расквашену обућу и кренули уз стрму, беспутну западну падину Рујанског гувна. Чинило се као да киша пада слабије, али, убрзо, поче да лије као из кабла. Питам водича:

— Колико још има до врха? Давно си рекао да је близу. Ту је окоро поноћ, а још нисмо стигли. Идемо ли добрим правцем!

— Идемо, али је помрчина и киша. Ноћу се чини много даље него дању.

Дошли смо до стена које се испречише као зид. У помрчини пипамо час деоно час лево. Једва напипасмо два три уока процепа. Чим смо се кроз њих провукли, мада се ни прст пред оком не види, под ногама смо осетили зараван. Коракнули смо напред и око колена осетили жбунчиће.

То је врх рујанског гувна. Ништа се не види и не чује, сем кише која шје све јаче. Прикуиили смо се. Шапућу да смо ови ту, нико није изостао. Ослушкујемо, али ништа не примећујемо. Знаком сам позвао пушкомграљесца и бомбаше, и да ови борци буду што ближе, да би чули мој шапат:

— Ово је врх Рујанског гувна. Ту су Немци. Нападамо изненада. Напред иду бомбаша и пушкомитраљесци. Позади ших сви остали, на два корака. При додиру, удриће бомбама и рафалима.

Пошли смо полако и опрезно, пипајући ногама. Око колена осећамо ниско жбуње. Киша лије. У таквој ноћи Немци нису веровали да ћемо их напасти. Навукли оу шаторска крила на главе, чуче уз жбунчиће и дремају. Напросто узјахасмо на њих!

Бомбе су нам биле спремне и — бацисмо их. Оне треште, свиткају пламенови и засењују очи. Зачуше се јауци. Наши пушкомитраљесци осуше рафалима, а борци пушкама. И Немци реаговаше бомбама и шарцима. Ми за трен ока **ОАСКОИСМО** уз оне стене кроз које смо се малопре повук.ш. Опалисмо још неколико рафала, сјурисмо ииз Рујанско гувно, ка Ратајској реци, затим правцем којим смо и дошли. Сви смо на броју. Прегазисмо реку и, у зору, доћоомо на наш положај Скокуће.

Оутрадан — и неколико следећих дана — није било Немаца на Рујанском гувну. Одмаглили су ка Пријепољу.

Перо П. ПЕРОВИЋ

КАКО ЈЕ КОЛЕ ПОСТАО БОМБАШ

Бијело Поље. На окупу је 3. чета 3. батаљона. Пред чету стао командир.

— Ноћас нападамо Обров — рече. — Потребни су бомбаша! Ко се добровољно јавља?

— Нас двојица — јавих се, и показах руком на друга до себе, иначе мог земљака, из суоједног села. Обојица смо рођени тамо — гдје је вук домаћа животиња и гдје лисица пошту ноои. Иш.ш смо у исту основну школу: ја сам са ојевера, а он са југа. Нешто је старији од мене, па је и у школу раније пошао, али сам му ту предност анулирао, јер сам у партизане дошао прије њега.

Много се нас двојица разликујемо. Коле је крупан, као од букве одваљен. Има и крупан глае, као јелен. А ја сам малог раста, жгољав, пискавог гласа. Другови мисле да је Коле помало колебљив, малодушан. А мени се чини да није тако. Жслио био да у то убиједим и остале. Али, како? Помислио сам, ево прилике.

Био је то, у неку руку, гром из ведро неба. Од курира нико није тражио да иде у бомбаше, а од мог друга се то још мање очекивало. Али се то дапада командиру.

— У реду! Ко се још јавља?

Руку подиже Раде Милутиновић, момак тихе нарави, један од оних што задатке извршава без гунђања, али и без жеље за истицањем. Тако се формира бомбашка — група изненађења!

Командир рече:

— Вођа бомбаша биће Соле. Нападате мост. Кад ликвидирате бункер на мосту, чета ће, у трку, преко моста! А ви право на Обров! Пратиће вас Новица и Љубо* Сад, на вечеру.

Када се разиђосмо, приђох Колету.

— Љутиш ли се на мене?

— Не! Али што изабра баш мене? Јесу ли те наговорили?

— Нико ме није наговорио! Ти знаш да сам и прије ишао у бомбаше. Сада сам се јавио због тебе! Ти си јуначина и — то треба да докажеш. С кнм би лакше у бомбаше него са мном? Ми смо из истог краја. А и твоји су били јунаци и комите...

— Кад је тако вечерас ја идем први преко моста.

— То не долази у обзир.

— Али је једини начин да се докажем.

— Сад се не тражи оправдање, него извршење задатка. Ја сам мањи па се лакше могу привући. Ти можеш даље бацити бомбу. Зато идем први. Кал будем на средини моста, ти крени. Ако отворе ватру'у трку, да бацимо бомбе...

— Ако тако урадим, онда ће рећи да ои ти ликвидирао бункер.

— Не брине за то.

Када је пао мрак кренусмо преко моста. На наше изненађење нико га није бранио. И, док смо се ми мували око бункера на другој страни ријеке, иза нас се појави командир.

— Бомбаши!

— Аа!

— Напријед! Брже на брдо! Пријечицом, пратиоци, за њима!

Не знам кад смо се прије нашли на врху Оброва, али на њему није било као на мосту. Треште митраљези, одјекују експлозије граната. Налазимо се под самим бункерима. Плануше наше »бомбашке« бомбе. Проломи се Колетов глас: »Напријед, пролетери!«

То је била његова прва бомба бачена на бункер. И први добар погодак. Непријатељ у бункеру је ликвидирао. Заузесмо Обров.

Непријатељ је отварао ватру са друшх брежуљака.

— Идемо ли даље — упита Коле.

— Морамо!

Чета је продужила да напада тако онажно да Нијемци ниоу успјели да се одрже њи на једном брежуљку.

Кад је свануло, борци су блистали од задовољства због побједи. Одушевио их је и Коле. Честитају му. И Коле срећан. Искористи прилику да ми приђе и рече:

— Вала, ако останемо живи, бићеш ми кум! Без тебе никад ово не бих урадио! Али ми, стварно, реци: јесу ли те наговорили?

— Нико ме није наговорио! И прекини с тим сумњичењем! Како не видиш да је у бомбашима најсигурније ... Наши те штите, непријатељска ватра пребацује. У нашој чети до сада ниједан бомбаш није погинуо, само је мало Војо Шарац рањен, на Мојковцу. Што о томе не размислиш ...

— Због тога ти идеш у бомбаше? То ми никад не би пало на памет.

* Новица Влаховић и Аубо Недић, пушкомитраљесци.

Пред напад на Бијела брда приђе ми Коле:

— Хоћемо ли вечерас у бомбаше?

— Ја нећу, а ти можеш. Ти би морао! А следећи пут, када се буду тражили бомбаша, немој се јављати. Прескочи једну акцију, па се јави у трећу. Немој да испаднеш наметљив.

Коле ме није послушао. Јављао се редовно. И постао стални бомбаш, боље рећи — вођа бомбаша.

Отишао сам за курира у батаљону и растао се с Колетом. Али, слушао сам само похвале о њему — о храбром борцу. Истицао се у свим акцијама. У наиаду на Београд већ је био члан Партије и командир вода.

Кад омо се срели у ослобођеном Београду, упитах га, онако, у шали:

— Да ми сада нешто право кажеш.

— Оћу, вала.

— Да ли си заборавио обећање?

— Нијесам! Држим се ријечи!

— Ти си сада комуниста?

— Откуд знаш?

— Курирска посла.

Милан РАДОЈЧИЋ СОЛЕ

ОД ШТИТАРИЦЕ ДО КРУШЕВА

За неколико дана одмарања у Горњој Штитарици, интензивним залагањем штаба бригаде, штабова батаљона и организација КПЈ и СКОЈ-а, бригада је борбено припремљена за нове задатке. То је констатовано на састанку који смо данас одржали у вези са предстојећим задатком, којим се предвиђа протјеривање непријатеља са Бојних њива и Улошевине, односно са десне обале Таре, и поновно ослобођење територије до Аима. На састанку је разрађен план напада бригаде. Речено је да ће са нама дејствовати 3. санџачка и 5. црногорска бригада.

Наша бригада треба да изврши марш до моста на Тари, код Мојковца, и пређе га. Нападаће положаје сјеверно од Мојковца.

Послије добијаног задатка у штабу бригаде, пошли смо у батаљон. И као и увијек када су прод нама важни задаци, одржали смо састанак партијског бироа батаљона и указали на значај успјешног извршења задатка.

Увече, када је пао мрак, кранули смо из Горње Штитарице. Негдје на путу, послије сат и по хода, штаб батаљона је добио конкретан задатак.

Непосредно након -преласка преко моста засути смо минобачачком ватром. Рањен је један борац.

Батаљон напада на Улошевину, њен сјевероисточни дио. Командант је четата одредио правац кретања и рејоне напада. Пењући се уз стрму и пошумљену падину Улошевине, приближавали смо се положајима непријатеља. Густа шуна нае је штитила од непријатељске ватре. Вјешто смо

подишли и примакли се непријатељу, али, ипак, **нијесмо** успјели да га у првом јуришу потионе.мо. Чврсто је држао положаје. Користио је и некадашње ровове, које >је копала још аустро-угарска војска почетком 1916. године, у вријеме Мојковачке битке.

Ни другим јуришем нијесмо успјели нотионути непријатеља. Цијелу ноћ су одјекивала брда од праска бомби, пушчаног и аутоматоког оружја. Борба не престаје. Размишљамо о томе да би било врло неповољно ако до јутра не пробијемо непријатељев фронт, јер иза нас је набујала Тара а источно — висока Бјелаоца.

Негдје у свитање дана, у трећем јуришу, пробијен је непријатељски фронт, његови положаји заузети. У једном рову наиђосмо на стравичан приказ. Једном четнику на трупу остала је само доња вилица, а горњи дио главе му одбачен више од два метра. И док гледамо тај приказ, негдје далеко иза сјеверних падина Улошевине наше јединице — испаливањем ракета — дају знак докле су стигле.

Значај ове побједе је велики, и за нашу војску у цјелини, и за нашу бригаду; само неколико дана прије она је морала да одступи од Бијелог Поља на лијеву обалу Таре. У овим борбама наши су борци испојили одлучност и храброст која ни у чему није заостајала за оном коју су показали борци старих бригада — 3. санџачке и 5. црногорске. Као на крилима јуришали оу на непријатеља. Сјајна побједа је веома много подигла морал бораца и читавог састава бригаде.

Послије пораза на Улошевини и Бојним њивама, деморалисан и растројен, непријатељ је БЈежао главом без обзира. У наступању за њим, на путу Мојковац—Бијело Поље, на сјеверној падини Улошевине, нашли смо огромну количину пропагандног материјала, с називом »Бог чува Србију«, којим је издајник Недић онабдијевао своје ратнике. Било је ту и много цакова хљеба и друге хране, КОЈУ нијесу имали времена да евакуишу.

Гонећи непријатеља, наши предњи дијелови су у селу Жари заплијенили један пушкомитраљез. На јужни.м косама изнад ријеке Љубовића задржали смо се до мрака, ради прикупљања, оређивања и малог предаха. У току дана наши позадински дијелови успјели су да дотуре топлу храну свим јединицама батаљона, те смо се, послије напорне ноћи и дана, окријепили и припремили за даљи покрет.

25. април

Одмах по паду мрака прелазимо Љубовићу и идемо ка Филиповића коси. На њој су нам, прије неколико дана, кад смо се повлачили према Тари, погинула четири друга.

У зору, претходнице извјештавају да је Коса празна и да је непријатељ одступио; тако омо несметано преко ње дошли у Модри До. Ту су нас сељаци извијестили да су сахранили наше пошнуде другове. На гробове нијесу ставили никакве ознаке. Након мањег застанка и одмора, продужили смо преко Доњег Тричарева у правцу Унића. На том путу свуда нас је сретао народ, оређан што му поново доносимо слободу, и износио храну војсци.

27. април

Батаљон остаје на положају Голо брдо—Врани крш. У току дана нема никакве промјене. Тек у 20 часова добијамо наређење за напад на Бијело Поље. По помрчини, без ријечи, кренули смо. Тишину је често реметио пад бораца на стрмом, клизавом путу. У току марша курир је донио наређење штаба бригаде да се батаљон врати на првобитне положаје. Као и увијек кад настане такав обрт, било је гунђање и протестовање. Те зашто смо се непотребно мучили, те зашто се о томе раније није мислило, итд. Свако то гледа из свог угла, не знајући околности које су утицале на измјену одлуке. Највише је била одмакла 3. чета, па су два курира хитно одјурила да јој пренесу наређења да се и она, као и цио батаљон, врати на положај одакле смо кренули.

29/30. април

У 4,30 часова стражар испред куће у којој смо били смјештени јавља да је непријатељ кренуо у напад. Ужурбано искачемо из куће. Непријатељски куршуми фијучу изнад наших глава. Одозго, низ брдо, ломи се суво грање под ногама бораца који на лећима носе рањеног друга. Питамо га шта се десило. Рече да је непријатељ у зору изненада напао и потиснуо његову чету, која се повукла са положаја. Један друг из приштапског вода поможе му да рањеника смјести у кућу, гдје га одмах превише.

Немамо јасну представу о стању код јединица па посласмо курира да види чега има новог на сектору 1. и 2. чете. По повратку курир донесе извјештаје командира. Види се да се ради само о препаду неке непријатељске групе. Са положаја 2. чете још се чује понеки рафал пушкомитраљеза, али су и они убрзо престали. Након тога замјеник команданта бригаде, Никола Поповић, који је већ два дана код нас, и ја, пошли смо у Ливадице. Код Века Гргуревића, политичког комесара 3. чете, затекли смо ватру која је малшла на одмор и спавање. Врата куће гледала су према Лиму, кроз њих се видјело далеко испред нас. Угледасмо двије жене, брзим ходом иду према нашој кући. Из даљине, весело и радосно, саопштавају вијест да је непријатељ одступио из Бијелог Поља. Вијест омо примили с резервом. Али, такорећи у исто вријеме, дошао је у крир из бригаде и донио наређење да баталнш крене ка Бијелом Пољу, с тим да једну чету упутимо према Цафића Брду, а другу у правцу Марине Равни. Остатак батаљона кренуо је у правцу Бијелог Поља. Изнад самог града, са околних брда, нека јединица пушкомитраљеским рафалом и пјесмом наговјестила је долазак у град. Настало је грљење и поздрављање познаника, рођака, другова. Иако се боримо и ратујемо на истом терену, не срећемо се и не састајемо, сем овако, случајно и повремено. Чашћавамо једни друге по граду, истресајући и последњу лиру из џепа.

Све то је трајало кратко. Јединице 5. црногорске бригаде добиле су наређење да одмах прећу Лим, са задатком да запоседну што више простора источно од ријеке. Док смо још у граду, чујемо да је у Расову запалијењена извеона количина муниције.

Батаљон је добио задатак да продужи цестом према Бродареву, осигура тај правац од евентуалног продора непријатеља и, на погодном

мјесту, поруши цесту и онеспособи је за пролазак моторизације. Трећа чета, која није силазила у град, иа путу према Недакусима заробила је четника у њемачкој униформи.

Штаб батаљона, са приштапским дијеловима, смјестио се у Недакусима. Топла соба, у којој омо, обећава прижељкивани одмор у ноћи. Но, наређење које стиже око 8 часова увече, осујети ту нашу жељу. Покрет. Опет према планини. Пратио нас је јак ојеверни вјетар, са онијежном кишо.м. Иако смо познавали тај терен, морали смо узети водича.

Сјутрадан, тек што смо ручали, морамо по гадном невремену на нове положаје. Неколицини другова распала се обућа, а пушкомитраљезац Кукуличкић је потпуно бос, промрзлих и помодрјелих ногу. Чудесно све то издржава. Ниједном ннје рекао да више не може, а највсћи дио пута прешао је носећи пушко.митраљез.

Крећемо се по онијегу и изван насеља, према Маочу. Сваки корак бооих и полубосих другова осјећао сам као властити бол и опомену да им обућу морамо некако пронаћи. Али гдје? Резерве нема, а наеље је далеко.

Из шуме се појављују тројица штапских курира. Ново наређење штаба бригаде, покрет морамо наставити још неколико сати хода.

Дошли смо у Маоче. Ушао сам у прву кућу коју сам угледао и замолно домаћина да да опанке и чарапе за једног босог борца. Иако је то учинио добровољно, дао сам му све лире које омо од штаба бригаде добили у Бијелом Пољу. У селу смо успјели да обезбиједимо обућу свим борцима којима је била неопходна.

Мрак се ближио. Лапавица не престаје. Налазимо се под Тисом, врло високо, а — сатима треба ићи до врха Комарана. Путовали смо споро — јер пута није ни било — кроз букову шуму и виоок снијег. Напори су црпили нашу снагу, а морало се хитно стићи на одређени циљ. Колона напредује, са малим застанцима, читаву ноћ. Како се дан ближи снијег јењава, а пред зору се изведри али — ојача 'сјеверац.

Дан је освануо ведар, а сав овај крај Комарана завијан снијегом, скоро до самог Лима. Кад је грануло сунце, од снијежне бјелине једва се може гледати. Стално се интереујемо код. водича колико има још до Граба. Водич охрабрује, увијок одговара да смо близу. Најзад стижемо у Бијелу стијену, гдје налазимо дијелове нашег 2. батаљона.

1. мај

Послије краћег одмора пошли смо у правцу Кичаве. Сјеверац ојачао, наноси онијежну прашину у очи и омета пењање уз голу косу, коју је гребало пријећи да бисмо дошли до Граба. Најзад, негдје око 8 часова, стижемо у прве куће Граба, гдје смо се смјестили. Даи је хладан, без облака. Данас је 1. мај, међународни празник рада. Сви оојећамо потребу да га и ми на неки начнн прославимо.

До одређеног положаја имали смо само један сат хода.

Према мјесту у распореду бригаде морали смо ухватити везу са нашим 3. батаљоном и дијеловима санџачке бригаде што смо, у путу, и учинили. Овдје смо смијенили јединице које су до сада држале положаје.

Пред саму ноћ окупили смо батаљон. У име штаба честитао сам борцима празник, а затим прочитао краћи реферат о 1. мају, као и поздравно писмо штаба наше дивизије и штаба бригаде. На крају смо се завјетовали да ћемо уложити све онаге да овај велики међународни празник буде посљедњи у ропству и да ћемо немилосрдно таманити фашисте и њихове слуге. При смирају дана и после ове наше манифестације, будан, сањарио сам о слободи, маштао о томе када ћемо прећи Лим, дубље ући у Србију и, најзад, приближити се драгом Београду.

Након збора батаљон је размјештен. Храна није стигла. Оно што је набављено од сељака не може се припремити, нема казана за кување. Напокон је стигло нешто хљеба од хељде, тако да је батаљон вечерао сув и гњецав хљеб. Такав хљеб већ данима једемо, у овим планинским крајевима гаји се само хељда и раж, али ражени хљеб ми још не видјесмо.

2. мај

Непријатељ је напао положаје наше бригаде. Најактивнији је према положајима 3. батаљона. Због небудности батаљон је морао да се повуче, али је у противнападу, и уз садејство 4. батаљона, непријатељ поново потиснут на раније положаје. Наш батаљон се налазио на лијевом крилу бригаде. Ефикасним дејством минобацача ућуткали смо топ на Бијовом гробу и приморали непријатеља да се повуче. Наша предња одјељења избила су на Градину.

Пред ноћ командант и ја одлазимо на Бијов гроб. На њему су дијелови нашег батаљона. Ту је и штаб бригаде и дијелови приштапске јединице.

Штабови батаљона се ујурбано припремају за нове задатке.

Већ се смркава. Ми добијамо задатак. И нову противтенковску пушку. Одлазимо да сакупимо батаљон и, негдје око 10 часова, крећемо у правцу Зечје главе.

Пролазимо поред букове шуме. Наилазимо на једну кућу, из које узимамо водича. На челу батаљона је 2. чета. Повела је са собом водича и — убрзо изгубила везу са нама. У чуду смо. Изгубили смо правац кретања. Крушево и цеста су далеко. Другог водича нијесмо нашли, а драгоцјено вријеме, ноћ, одмиче. Били смо бијесни, јер смо знали да од нас увелико зависи исход предвиђене акције, коју је требало извести у току те ноћи. Лутали смо и десно и лијево, али до циља нијесмо стигли.

3. мај

Рано ујутро хватамо везу са 4. батаљоном, који је у току ноћи извео акцију. Чујемо да жртва није било. Ми се оријентишемо према непријатељу који се налазио на Јагњилу. Док су осматрачка и пушкомитраљеска одјељења обезбјеђивала наше положаје, главнина батаљона се одморала у једној удоли: поред велике ватре, оном уморних. Око 12 часова стиже храна. Долазе и неки другови који су већ дуже вријеме одсутни из својих јединица. Са једном четом одлазимо на Крушницу, да осигурамо лијеви бок. У зноју смо се успели на брдо. Патролу упућујемо према селу, док се оста.

одмарају. Пред ноћ добијамо наређење да се вратимо на старе положаје. Патрола је при повратку из села донијела још доста скоро топлог кукурузног хљеба.

У саставу главнине батаљона, по мјесечини и тихој ноћи, продужили смо за Крушево. Око поноћи стигли смо у пусто муслиманско село. Уплашени житељи напустили су своје домове и земљу, у вријеме кад земљу треба обрађивати и мислити на род и жетву. Рано ујутро угледали смо гомиле заплашеног становништва, гонили су стоку некуд доље, према Лиму. Пресрели смо их и вратили. Дали смо им објаве за повратак, да их не би ко узнемиривао. Ми смо наше борце увијек учили и васпитавали да буду хумани, колико и храбри, и да имају исправан став према народу. Те су особине испољили и према овом заплашеном становништву. Објашњавали смо му да се боримо и за његову слободу.

4. мај

Негдје око подне непријатељева посада из Бродарева покушала је да се пробије друмом за Пријепоље, али ју је наша засједа онемогућила. У исто вријеме и непријатељ из Пријепоља је покушао продор ка Брадареву, али су га Санџаклије сачекале и онемогућиле. На осталим секторима није било промјена.

5. мај

Батаљон је изашао на положај већ у 4 часа ујутро. Курир јавља да непријатељ са правца Пријепоља већ напада тенковима, с циљем да продре до Бродарева. Већ је ушао у клисуру. Командант и ја идемо на положај 2. чете. Непријатељ наше положаје обасипа топовском и минобацачком ватром. Неподесан му је терен за развој, па се држао цесте на којој је изложен нашој убитачној ватри. Од ње се непријатељеви војници оклањају испод потпорног зида и иза тенкова. До Бродарева није успио да се пробије, већ се у нeredу повукао према Пријепољу. Тог дана Нијемци су имали тридесетак мртвих. Да би обезбиједили повлачење, Нијемци су појачали ватру, те је грмљавина њихових топова само увеличавала наше задовољство због добро обављеног посла. Ми смо имали само четири лакше рањена. Каено у ноћ, остављајући осигурање, повукли смо батаљон на одмарање.

7. мај

Због неких пропуста у снабдевању одржао сам састанак са комесарима чета. Искористили смо прилику и да продискутујемо о политичком стању у јединицама и о пропустима и недостацима у претходним борбама. Разговарали смо и о борцима које би требало кандидовати за пријем у Партију. Састанак још нисмо били завршили, а непријатељ је поново почео да подилази положајима 2. баталјона и према јединицама 3. санџачке бригаде на Каменој Гори.

Добили смо нови задатак. Долазимо у Грачаницу, нешто послије поноћи. Групице бијелих кућа у процвјеталом воћњаку. Мјесећина. Поред кућа

жубори иоток. Након иеколико дана ево извороке воде, да се окријепимо. Горе у брдима извора нема. Војока посједала да се одмори од напорна пута. Чека нека наређења. У селу смо нашли водича. Након краћег разговора с њим, јединице одлазе на задатак. Штаб батаљона, са приштабским водом, остаје да сачека извештај са положаја.

Смјестили смо се у лијепо уређеној сељачкој кући. Неколико дјецe, покривено бијелим декама, спава једно поред другог. Командант и ја, иако уморни, нијесмо ока оклопили. Нестрпљиво ишчекујемо извјештај са положаја. У зору се чете враћају са задатка, извјештавају да је непријатељ, према казивању мјештана, у сумрак напустио положаје и повукао се у правцу Пријепоља.

Уз обезбјеђење пратећег вода одспавали смо око 2 часа. Негдје у подне долази штаб 3. батаљона 5. бригаде, треба да нас смјене. Нешто каоније долази и наређење штаба бригаде да се вратимо преко Грачанице. У 13 часова полазимо ка селу Ераковићи. У селу се задржавамо пуна два сата, перемо ноге и умивамо се на јаком врелу живе воде. Жељно очекивана комора се појављује иза бријега. Касно поподне: и ручамо и вечерамо, на зеленој ливади поред извора. Командант и ја свратимо у штаб бригаде. Срдачно су нас примили. Видјели смо и буре за парење одјеће па смо захтијевали да нам га дају, да и ми у батаљону попаримо одијела и веш јер то дуго нијесмо радили, а ваши нас море. Буре смо добили и, одмах по доласку у Хрте, у сам мрак, почели смо с парењем. Те вечери, послије дуго времена, окупао сам се у топлој води и као препороћен спавао.

9. мај

Пред зору се непријатељока патрола сукобила с нашом четом, која се налазила на Веничкој коси. Стражар је дао узбуну. Још је био мрак и били смо, послије много дана, без одјеће. Одијело и веш били су на парењу. Направила се читава гужва док је свако дошао до своје одјеће. Командант и ја излазимо на оближњу главицу, али се борба већ нигдје не чује.

Чета извјештава да је непријатељ испалио неколико рафала и затим је престала свака његова активност.

Наставили смо да паримо одјећу цио дан.

Са економима чета одржао сам састанак, да мало побољшамо организацију онабдијевања. Анализирали смо учињене пропусте и — чинило се бар — да смо се прецизно договорили како треба радити убудуће.

Каоно у ноћ примили смо наређење за повратак у Крушево.

10. мај

У 1 час послије поноћи полазимо у Хрте. Командант и ја пошли смо до штаба бригаде. Тамо смо се задржали прилично дуго у разговору са командантом, начелником и осталим друговима. Сви су лежали на слами, са торбицама испод главе, покривени својим доламацама или шињелима. Једино је замјаник комесара бригаде, Бошко Брајовић, уз свјетло лојене свијеће, радио, иако је зора већ била на домаку.

Наш штаб бригаде је састављен од изузетно добрих и врло скромних људи. То је било мишљење и свих наших бораца који, разумљиво, посматрају и оцјењују руководеће људе по држању у борби и по начину живота изван ње.

Послије добијених упутстава, пошли смо у батаљон. На једној равни пред нама чујемо жагор и причу наших бораца. Мали командантов парип изненадно је зарзао.

Већ у раздан били смо поново у Крушеву. Ту нас је срдечно примио штаб 3. батаљона 5. црногорске бригаде. И ручак су нам добар спремили. Такав ручак, чини ми се, нијесмо одавно имали.

Предвече смо смијенили јединице 3. батаљона, које су отишле на нове задатке.

11. мај

Писмо од штаба бригаде. Наређују ми да преузем дужност комесара 3. батаљона. У том тренутку би ми жао. Навикао сам на ову јединицу, а ових посљедњих 15 дана борби и покрета још више нас је зближило.

12. мај

Устао сам врло рано, у зору. У даљини, тамо преко Златара, чује се потмула тутњава топова и тешког оружја. То наше јединице које су биле загазиле дубоко у Србију, крче себи пут према Лиму, да се споје са нама. Страхујемо како ће се пробити преко пута Сјеница—Пријепоље, тамо су Нијемци. Пошао сам у пратећи вод да нахраним коња; водим га и у нову јединицу. Тамо сам срео једну другарицу из Пипера. Дуго ми је причала каква је ситуација око Подгорице и Даниловграда. Како се поново враћала тамо, написао сам мајци пиомо. Другарицу сам замолио да га, по доласку у Пипере, по неком пошаље мајци. Знам колико пати и бр-ине за м-ој живот.

Хоћу да на вријеме поћем, па сам прво пошао у 2. чету. Са неколико топлих реченица опростио сам се од ње. Добра је то и прсхдорна чета. Мој драги професор* и Милован пратили су ме и до 1. и до 3. чете, које су биле НС1 окупу прије неш сам дошао до њих. И њима сам упутио неколико топлих ријечи и захвалио им на упорном извршавању задатака које смо заједнички обављали. Осјећао сам се срећним, увјерен да је војока жалила мој одлазак. Професор је хтио да ми, у тренуцима растанка, каже што више. Био је слободан да ми каже све што му се чинило да би могло бити боље.

Врат-или смо се у штаб. И са пратећим водом сам се ордачно поздравио. Са великим бројем другова сам се изљубио. На многе од њих сам и викао, али сам увијек настојао да им буде добро, што су, видим, схватили. Најзад сам се поздравио са Миливојем**, Василијем*** и осталима. Интендант Војо стиже у последњи час са терена, те се и са њим поздравих. На крају

* Душан Алексић, професор из Андријевце, резервни капетан I класе БЈВ, на дужности оперативног официра у штабу батаљона.

** Миливоје Максимовић, командант батаљона.

*** Васиљ Краљевић, замјеник политичког комесара батаљона.

сам се изљубио с професором. Од првог сусрета сам га, чини ми се, разумио боље од других. Он је то осјетио па му је и растанак са мном теже падао.

Драго Вујошевић и ја кренули смо ка штабу бригаде. Мој коњичак је био одморан и нахрањен, тако да ме с лакоћом носио. Изнад Букова гледам: пукао диван поглед на валовито и озелењело Комаране, а Лим испод Јасена — као издужено огледало.

Пред залазак сунца стигли смо у бригаду. Лијепо су нас дочекали. Замјеник комесара бригаде објаснио ми је разлоге премјештаја ...

Вељко ЧОБЕЉИЋ

СМЕНЛ КОЈА ТО НИЈЕ БИЛА

После тешких борби које је водио на Улошевини и Бијовом гробу, 3. батаљон је наставио дејства у троуглу: Бродарево—Селашница—Камена гора. На том простору се задржао више дана. У Пријепољу се налазио немачки гарнизон. Село Селашницу и Пријепољску жупу контролисали су недићевци, домаћи четници и муслиманска милиција. Вођене су честе борбе са њима. Батаљон је, такође, чеето мењао овоје положаје, што је било доста напорно. А исхрана је била више неш оскудна. Мало парче мршаваг козјег или овчијег меса и парче овсеног или кукурузног хлеба, а и таквог хлеба бивало је све мање и ређе. Најчешће смо ручак и вечеру спајали у један оброк. Када би понекад добили пасуљ, то би био догађај који се памти. Народ овог краја делио је са нама последње резерве хране, а ово је иначе паоиван, сиромашан крај, а и рат је учинио своје. Исхрана је била организована иокључиво преко интендантуре баталјона и народно-ослободилачких одбора. Но, и поред тога, у четама би се нашло појединаца који су се знали »снаћи« и — појачати исхрану. Звали смо их »пикиранти«. Они би, кад оцене тренутак, без знања осталих, залазили у поједине куће, или у села, најчешће она испред положаја, која нису била под нашим сталном контролом. »Обрадили« би домаћина или домаћицу, већ ко се у кући нађе, и добили понешто хране. И да поједу, а и у ранцу да понесу. Погачица, хлеба, грудун сира, чак, изузетно, и понеко парче сланине. Не би изостала ни чутурица ракије или кеса дувана, популарне »крце«. Пикиранти су прикупљену храну обично делили са најужим кругом бораца, у својој десетини. Такве појаве су најстроже кажњаване, али се нису потпуно могле иокоренити.

Аа би се побољшала исхрана и олакшало месном становништву, извођене су акције и упади у села која су била под контролом четника и муслиманске милиције. У тим акцијама је конфискована имовина четника и других издајника. Једну од таквих акција извео је и наш батаљон. Ноћу смо упали у Селашницу, у непосредној близини Пријепоља; држали су је недићевци и домаћи четници. После краће борбе непријатеља смо сатерали

у згралу ооовне школе и околне ровове. А онда смо се позабавили тиме да прибавимо нешто жита и меса.

Крајем маја и почетком јуна батаљон је држао положаје дуж косе Скокуће. Друга чета налазила се на истуреном положају, 3. чета у засеоку Вољани, а 1. чета, са штабом батаљона, у рејону села Својчево.

Уочи напада Немаца на наше положаје обавештен сам да ће се наредног дана извршити смена јединица. Сутрадан, рано изјутра, истурене патроле јавиле су да непријатеља нема. На положају је изгледало релативно мирно, па је око пет часова такав извештај упућен и штабу батаљона. Међутим, Немци су, користећи ноћ и пошумљено и испресецано земљиште, успели да се неопажено приближе нашем положају са правца Границе, односно Пријепољске жупе. Њихове истурене патроле су ипак на време отжривене и на њих је отворена ватра. У међувремену је пристигла и 3. чета, за смену, како је то раније било предвиђено. Са Бурћева брда је почео да дејствује немачки пушкомитраљез. А нешто најтеже што се у рату јединици може догодити јесте — да буде нападнута за време смене. То се, ето, нама догодило. У четата је успешно одржан ред и дисциплина.

Због појаве непријатеља на Бурћевом брду одмах смо посуљивали да је нека немачка јединица упућена долином речице Корошевине, да нам зађе за лећа. Због тога сам се са командиром 3. чете брзо споразумео да 3. чета запоседне положаје наше чете, како је то раније планирано, а да се наша чета што хитније пребаци на вис са којег се можемо обезбедити од изненађења с бока или с лећа. Учинили смо то тако као да је ситуација сасвим »нормална«, уз уобичајено препуцавање, да не биомо изазвали узнемиреност и неспокојство међу борцима, који су и сами могли приметити да су се обе чете нашле у некој врсти »цепак«.

Брзо сам прикупио чету. Кретали смо се у колонама, брзо, скоро трком. Требало је што пре прећи та 2 км, низбрдицом и узбрдицом, кроз папрат и местимично ситно жбуње. Било је посртања и падања, а ни псовке нису изостале. Порције и кашике чандрљале су по торбицама код оних који их нису на време подесили. Али нико није заостајао. Као да је свима било јаоно шта би значило да непријатељ пре нас заузме вис.

Када смо избили на косу мале вододелнице, нешто северније од виса, сусрели смо се с Немцима прса у прса. После кратке пушчане и пушкомитраљеске ватре, ситуацију су рашчистиле ручне бомбе. Немци су стерани с косе у јаругу. Паралелно, испред нас, на удаљености око 100 м, једним пропланком, са покојим храстовим дрветом, грабио је немачки пушкомитраљезац, праћен помоћником. Хтео је да избије на вис који је за нас и за непријатеља био изузетно важан. Његово кретање, на нишану пушке, пратио је десетар Ваоилије Вукчевић. Првим хицем погодио је пушкомитраљесца, који се, заносећи се, стропоштао у долину иза једног храстовог стабла, не успевши да испали ниједан метак. Његов помоћник успео је да се извуче. Пушкомитраљез смо, нешто каоније, пронашли. У том сукобу са Немцима теже је рањен борац Милорад Тоичић.

Аок се чета пребацивала ка вису и овладава тим положајем, 3. чета је водила борбу на старом положају, а затим се повукла и сустигла нас. У томе је стигло и наређење штаба батаљона да се повучемо.

У тој краткој, али оштрој борби, Немци су имали више рањених и погинулих. Пошто омо се повукли, Немци су, за одмазду, спалили неколико кућа у Скокућама.

Из Скокућа батаљои се пребацио на нове положаје у рејону села Кукови—Крушево, северозападно од Бродарева. Истурени положај батаљона налазио се у рејону Рудино брдо, одакле је контролисана цеста Пријепоље—Бродарево у рејону села Грачаница. Немци су, заједно с четницима и муслиманском милицијом, често вршили испаде долином Лима према Бродареву.

Тих дана једна немачка моторизована колона избила је на речицу Грачаницу, близу места где се она улива у Лим, и ту застала, иза порушеног моста. У иротећем воду нашег батаљона налазио се јвдан талијански минобацач калибра 81 мм. Командант батаљона, Милан Павловић, нарвдио је да се испале две mine на непријатељску колону. Ватрени положај минобацача био је удаљен од циља око 2,5 км. Игром случаја, првом мином, како то артиљерци кажу, постигнут је пун погодак. Уништен је један камион и једно лако путничко возило, које се кретало на челу колоне. А на минобацачу није било нишанских справа! То као да вије ометало извежбаном оку нишанције Василија Вала Распоповића.

Јово Јола КАСАЛИЦА

ЗА ПРИМЈЕР ДРУГИМА

Непооредно послеје формирања јединица, почео је и рад партијске и скојевоке организације. Партијска организација 2. батаљона имала је пет ћелија (са око 25 чланова Партије) и батаљонски биро, као руководећи орган. Скојеvsка организација је имала 4 актива, 40—50 чланова СКОЈ-а и батаљонски комитет. Чланови Партије су дошли као руководећи кадар из прослављених црногорских јединица, 4. и 5. бригаде, а један број из партизанских одрвда с терена, као борци прекаљвни у тешким условима илегалног живота и рада у 1942/43. години.

Приликом боравка код Берана, у селу Полице, на положајима према непријатељу који се налазио на десној обали рјечице Петвице, притоке Лима, комунисти су се веома интензивно бавили политичким и теоријским радом. Био је садржајан и културно-просвјетни рад, и у јединици и на терену. У то вријеме кандидатовани оу први чланови СКОЈ-а за КПЈ, а најбољи омладинци примљени су у чланство СКОЈ-а. Догађаји који су слиједили, даноноћви маршеви и борбе, најбоље су показали да је тај припремни период био веома успјешан.

Кад је непријатељ продро од Бијелог Поља, батаљон је морао хитно, усиљеним маршем, да стигне до Мојковца (даљина око 100 км). У тако изненадној ситуацији настао је проблем: шта учинити са три патроле, које су биле на разним задацима. А требало је да буду смијењене у Полици,

у поноћ. Команлант батаљона је одредио три борца, међу њима сам бно и ја, да сачекају патроле, и да са њима стигну батаљон.

Батаљон је у сумрак напустио село, а одређена група бораца је остала да сачека патроле (9 бораца). Био је крај марта 1944. године. Чекање поноћи отегло се као вјечност. Тим више што су се четници и шихови симпатизери брзо оглаоили. Према фаровима непријатељских возила и бучности мотора лако се уочавало да се непријатељ приближава Беранама.

Орећна је околност била што су се патроле, осјећајући опасност, убрзо сакупиле. Кренули омо ка мосту на Лиму, забринути како ћемо га пријећи, јер је присуство непријатеља у граду већ постало извјесно. На челу су ишли пушкомитраљезац Баћевић и његов помоћник Врачар. Одлучили смо да покушамо пријећи преко моста (био је мрак), иако смо јасно уочили да су Нијемци ушли у град. Са пушкомитраљезом, спремним за дејство, први су преко моста прешли Бачевић и Врачар, за њима остали. До зоре смо стигли близу Андријевице, а око подне, на превоју планине Трешњевић, већ смо били с батаљоном. Радост чланова штаба, загрљај и признање команданта батаљона, Рада Раичевића, мнош оу нас обрадовалн. А били оу, рекли су нам, врло забринути за нашу судбину.

Вриједност бораца прп њиховом одабирању за пријем у КПЈ и СКОЈ оцјењивана је према њиховом држању на маршевима и у борби. О томе најјаоније товоре дневни редови на састанцима батаљонског Бироа Партије, Комитета СКОЈ-а, партијских ћелија и актива СКОЈ-а. Најчешће тачке дневног реда су биле:

- Припрема чланова КПЈ и СКОЈ-а за предстојећи борбени задатак;
- Држање комуниста у претходној акцији;
- Критика и самокритика;
- Теоријоки рад (идеолошка изградња);
- Пријем нових чланова;
- Културно-проовјетни рад у јединици и на терену;
- Одное према народу и сл.

Људоке врлине, које су његоване у завичајима бораца из Црне Горе, добили су веома наглашен значај, а развијане оу првенстввно самокритиком и другарском критиком на састанцима. Ријечи критике и самокритике снажно су утицале на монолитност јединице, коју су чланови Партије и СКОЈ-а неуморно изграђивали.

У борбама у Санцаку (Бојна њива, Бродарево, Обров) били смо на виоини задатка. У првим борбама код Бијелог Поља из партијске ћелије 2. чете и актива СКОЈ-а погинуло је неколико чланова, међу њима и командир чете, Радомир Милатовић, и комесар чете, Гајо Чавор.

Детаљи најбоље освјетљавају ликове и активности чланова КПЈ и СКОЈ-а батаљона у првим мјесецима борбе и маршева. Познато је да је бити воћа бомбаша или бомбаш био најтежи задатак који су борци извршавали у рату. Практично, врло често се ишло, овјеоно и храбро, скоро у сигурну смрт. Било је сасвим природно да оу на тим најтежим задацима највише били ангажовани чланови КПЈ и СКОЈ-а. У јвдном таквом окршају, на Мачковцу, близу Сјенице, као воћа бомбаша тешко је рањен

секретар партијске ћелије 2. чете, Мироје Перовић. Чланови Партије и СКОЈ-а, привржени свом партијском руководиоцу, под борбом су се привукли бункеру и извукли га, иако нијесу вјеровали, због тежине ране, да може преживјети.

Бурни политички догађаји у погледу афирмације НОП-а збили су се у току љета 1944. шдине. Објашњавао је борцима споразум Тито—Шубашпћ. Један од бораца, старији по годинама, повезао је тај догађај са промјенама у начину поздрављања. Напме, до тада смо поздрављали стиснутом пеоницом, од тада уобичајено војнички, са иопруженим дланом и средњим прстом на слепоочници — како је поздрављала и бивша југословенска војска. Због тога се тај друг забринуо, али је то био довољан повод ћелијама КПЈ и активихма СКОЈ-а да сваком борцу објасне суштину споразума Тито—Шубашпћ. Објашњавао је борцима, не само на састанцима, већ и на положају, да су онаге НОП-а толико јаке да могу сигурно не само ослободити земљу, већ и провести дубоке социјалне промјене.

Аични примјер у борби, кроз Санцак и каоније, којим су се посебно истицали комунисти на положајима командира и комесара, подразумевао је и жртве. Дали су, тако, своје животе изузетно дивне личности, међу којима и М-иро Новељић, Милош Шљиванчанин, Милорад Поповић, Мило Толтшевић, Бранко Ноковић и Милош Асановић. Диван је био и лик друга Влајка Пајковића, секретара ћелије КПЈ 1. чете. Био је плућни болесник, па му је, у условима свакодневних маршева, у борби и дозлабога слабе исхране, било теже, мпого теже него другима. Како је све то издржавао — то је тешко знати, али сигурно је, то не би могао без високе свијести и жеље да допринесе побједи. Колико је само људске тоpline уносио на састанцима батаљоноког бироа и партијске ћелије! На лицу Влајковом јасно су се видјели трагови болести, али, кад год, му је речено да иде у болницу, одбијао је. Негдје при крају рата болест га је савладала.

Добри међуообни односи бораца у јединицама, њихова међуообна пажња, повјерење и поштовање нарочито оу дошли до изражаја, приликом припреме за прелазак у Србију. Четни колективи били су мали. По броју бораца били су то, у ствари, водови, јер је у претходним борбама велики број бораца рањен или погинуо. Све мање бораца, а задаци су били сваким даном све већи и сложвнији... Отуда и напори на граници људских мотућности.

Постала је била скоро свакодневна пракса да командири и комсари на маршу носе пушком-итраљезе, врше дужност дежурног или стражара — само да би олакшали напоре којима су борци били изложени. У батаљону је било и десетак дјевојака. Храброст, издржљивост и вредноћа тих другарица били су за дивљење. Напори су и њима били најтежи у вријеме преласка у Србију. Ваљало је издржати уоиљени марш батаљона са положаја у близини Сјенице, газити Лим између Бијелог Поља и Бродарева, а затим, обилазећи Пљевља, поново прелазити Аим, овога пута преко моста код Прибоја, и стићи на Златибор. Тај марш је био тако тежак да се изучава у војним школама као примјер издржљивости бораца и јединица у НОР4у.

Што су јвдинице биле морално снажни колективи, то је, прије свега, заслуга комуниста и скојеваца.

Владо ТОМАШЕВИЋ

Јул 1944. Скоро 20 дана 1. батаљон држи положаје на лијевој обали набујалог Лима. Снаге му распоређене на висовима изнад села Поткрајци, Сутиван и Недакуси, а борбена осигурања на самој обали ријеке. Тако је било дању. А ноћу, главне снаге су оилазиле на обалу, на унапријед припремљене положаје. Мањи дијелови оу остајали да обезбјеђују позадину. Положаје смо постепено утврђивали. Томе и маскирању поклањала се посебна пажња.

На деоној обали Лима били су Нијемци. Добро су уредили положаје, подигли су и неколико бункера. Распоред им је био сличан нашем. Изнад села Његојева, Губавча и Стројтавице имали су јаче онаге, а на самој обали мање делове. Имали су доста мвнобацача, којима су, често, гаћали наше положаје.

Нијемци су, на територији коју су држали, малтретирали становништво. Из кућа у које су се смјестили избацили су укућане. Посљедње залихе хране су отимали.

Нијемци оу покушавали да прећу ријеку и заузму наше положаје, али у томе никако нијесу успијевали. Више пута су жељели да нас изненаде ноћним нападом. На гуменим чамцима, под окриљем ноћи, покушавал су да савладају брзи Лим и наш отпор. Али су се сви ти покушаји завршавали неуспјехом. Лим је представљао озбиљну препреку, од обилних киша гасови су му постали непрелазни, па нам је био добар савезник.

Наши митраљееци су били добро увјежбани. Нарочито су се смиреношћу и постојаном храброшћу истицали Радослав Блечић и Саво Мандић. И наше минобацачије су биле изузетно вјеште, нарочито Вале Распоповић. Био је веселе нарави, увијек спреман за шалу. Чак и минобацачем без вишанских справа прецизно је погаћао непријатељске положаје. Кратко и брзо, без оловке и папира, онако одока, израчунао би елементе за гаћање, на неки само њему знави вачив одредио правац и остало, па је нама остајало само да се кладимо да ли ће прва или друга граната погодити циљ. Обавјештајац у батаљону био је Бранко Булатовић. Често је са својим извиђачима прелазео Лим и прикупљао податке о непријатељу. Приликом њиховог одласка ми бисмо, обично, изводили демонстративни напад, помажући тако ове храбре другове да се лакше и прикривеније пребаце преко ријеке.

Тако су протицали дани. Већ смо били почели прижељкивати да се такво стање промијени. Све чежњивије смо погледали преко Лима, тамо гдје смо већ раније боравили и борили се.

Између наишх и непријатељских положаја налазило се прк>страно поље. Полегла по њему пшеница, сељави је нијесу могли покосити због сталног присуства непријатеља.

Једног дана смо одржали батаљонску конференцију, у заклоњеној долиници у непооредној близини положаја. Комесар батаљона, Перо Раичевић, говорио нам је о збивањима у нас и у свијету, о резултатима трогодишње борбе и иеропективама. На крају је говорио и о стању у батаљону, о морално-политичком раду и о јачању борбене способности. Послије њега је говорио командант, Миљивоје Максимовић. И његове су ријечи лако налазиле пут до наших орца; говорио је о нашој спремности и способности да

извршавамо борбоне задатке. Износио је запажања и оцјене о ранијим борбама, истицао поучне примјере. Послије смо постављали питања. Највише о предстојећим дејствима, чиме смо били и највише преокупирани. Објашњено нам је да се налазимо при завршетку припрема за општи напад и прелазак на десну обалу Лима. Ускоро се то и догодило.

Послије конференције припремљен је заједнички ручак за цио батаљон. Интендант батаљона, Војо Радуловић, домаћииниоки се побринуо да ручак буде добар. Послије ручка настало је весеље. Зачело се црногорско коло, одјекивале су пјесме. Наш радни састанак се претворио у лијепо славље. Руководилац СКОЈ-а у батаљону, Боро Павићевић, позвао омладину из сусједних села да нам се придружи, што је она објеручке прихватила. Са омладином су дошли старији људи, жене и дјеца.

Коло се окреће, играчи се омјењују у паровима, ори се пјеома, прелази просторе који нас дијеле од противника. Нијемци су то весеље схватили као изазов, што је и био, па почеше да нас заоипају ватром из минобацача. Мине су почеле да падају наоколо, грумење земље је засипало коло, а оно се окретало и даље. И пјесма је била још глаонија. Пјевали смо уз пратњу најчуднијег оркестра — непријатељских минобацача.

Тог дана смо постали јачи за једног борца. У батаљон је добровољно ступила четрнаестогодишња Злата Чубровић, из Сутивана.

Драго МИРАНОВИЋ

ПО КРАТКОМ ПОСТУПКУ

Негдје код Бржђа, обавјештајни официр доведе у штаб батаљона заробљеног четника.

Четник ријешио да изиграва глувонијемог. На питања нешто неразумљиво промуца и, гестукулишући, објашњава да не чује и да не може да говори.

»Шта ћемо са њим, комесаре?« — упита командант.

»По кратком поступку, друже команданте, кад је такав није ни штета!« — предложи комесар.

»Нисам крив, деце ми, био сам у комори« — разговјетно се одазва четник на комесаров »предлог«.

(Д- Б.)

РАДЕ О СРЕНИ

У селу Лековини маја—јуна 1944. године одржавао се једномјесечни партијско-политички курс при штабу 37. санџачке дивизије.

Програм је био обиман, па се морало учити даноноћно.

Сельаке је много интересовало шта то млади људи толико уче из књига у ратним приликама. Неке жене, четнички настројене, упиташе једног дана газдарницу куће у којој се одржавао курс, да ли зна што ти комунисти уче у њеној кући. Једна је додала заједљиво: »Да неће бога да скину с неба.«

»Не знам што уче, али видим да раде о великој срећи. А они ваши јадови о јаду и чемеру, за себе и за нас, а вала, мислим и за тог краља, што га помињу. Пући ће скампавија и њему и њима.«

Човјек не може, а неће ни моћи, изгледа, док је свијета, да се навикне на смрт. Јесте, ми сви говоримо — шта ћеш, све нас она чека. Па ипак ништа нас не може учинити хладним пред том иоконском истином. Чак ни рат.

Много је година прошло, више од три децвније од оне када је формирана наша бригада. Свеједно, довољно је да се ојетим команданта батаљона, Миливоја Максимовића, па да номислим како рат, у ствари, само калн људе који се боре за праведну ствар и претвара их у праведне, строге суце, али им срце некако остаје пријемчиво за дубока осјећања, за тугу нарочито. Можда се човјек и послјије толико времена тако онажно сјећа мора детаља из њега, можда му је то омогућило да као и ја, све те мисли с љубављу сложи, замота, па кад их се зажели врати им се као старим друговима, опет млад, с пушком у руци.

Батаљон се одмара у селу Сутивану, послјије више тешких борби и ноћних извиђања. Са противничке стране нико се не оглашава. Умукли су рафали фолксдојчерских шараца. А у штабу је, као увијек, будно, напето. Командант је нешто, чини се, забринут. Ходе, али као да то не осјећа, знам да није свјестан да се управо почешкао по глави. Очи оу му биле упрте у тачку коју сам могао само да наслушм, а знам да су биле далеко, далеко од ње. Можда му је било сумњиво настало затишје. Хоће ли бити оно — пред буром! А можда га је још прогањао крик неустрашине болничарке Милке Сератлић: »Команданте, ја погибох!« Или је размишљао о борбама са Нијемцима, четницима, недићевцима и муслМманском милицијом на Оброву, Жарима, Мокром долу, Мојковцу и Бродареву, на Улошевнну и на Тару, или на Филиповића косу, гдје поред многих јуначки погибоше пушкомитраљезац Владо Марковић, Богдан Угреновић и комесар Божо Поповић. Или на крваву Кулину, гдје се јунаштвом прослави Саво Цабасан. Или је можда планирао да се с батаљоном, коритом Грачанице, забаци за лећа Нијемцима, који су посјели Хум, Кофрц, Црни врх и Височке косе. То нијесам могао знати.

Био је замишљен и када ми је пришао и са неком забринутошћу упитао:

»Хоћеш ли опет преко Аи.ма? Имаш ли нешто новије?«

»Не«, рекох, и ње.му лакну. Он је, значи, мислио исто што и ја. Да бих га мало орасположио, додао сам:

»Ништа се у подацима не мијења. Синоћ су ишли друш.«

Долазио је Васиљ.* Махпуо је руком, као да ми даје знак да иде према мени. Газио је некако сигурно, а све је тако и радио. Кад приђе мррнм, али одлучним гласом рече: »Данас имамо партијски састанак. Немој се много удаљавати.« Много бих дана данашње елббоде дао за та два ратна часа, само да се вратим на тај састанак.

* Василије Краљевић Васиљ, замјеник комесара батаљона.

Када је пала ноћ, неколико другова и ја попут ејени поћосмо у неизвјесност преко ријеке. А тамо су била непријатељска гнијезда. Један од наших сарадника је те ноћи страдао. Ја сам крив, помислих. И другови ће ми то рећи. А човјек је имао породицу. Мучила ме та мисао, поред срца усадила тежак камен. Морао сам то неком рећи. Али коме? Најбоље Ваоилу. Све потанко.

Настојао сам да говорим смирено. Али ми се чинило да ме издаје нешто у очима. Василије ме је пажљиво слушао. Ипак је осјетио да сав треперим. Олакшање је дошло тек кад ми рече: »Знаш, Васо, без жртава нема побједе. И не видим да си ти ту нешто крив.«

Било је око 10 часова. Ирашњавим путељком ишла је висока кошчата прилика. Учини ми се познат њен крупни корак. Штап! И он познат. Да не повјерујем! Преда мном стоји мој отац. Још нијесмо ништа проговорили. Гледа у мене оним дубоким погледом, као да ми у душу загледа. Онда му се уста развукоше у осмијех, који размаче дуге бркове и расјече лице борама. Снажне руке, с квргавим, дугим прстима, загрлише ме. Све то би један трен.

Био сам радостан. Али сам то тек каоније схватио. А тада сам, ех, драгу старину, послје поздрава само упитао: »Зашто си дошао?«

»Е, нека, нека, Василије. Нијесам могао више да издржим.«

»Имају и други овдје синове, па им не долазе. То је за мене и Сава незгодно. Нијеомо ми ћеца.«

»Е, моје дијете, не можеш ти то разумјети. Само родитељи то могу. Зар не знаш, јадан не био, да су ми Радомира* на моје очи везали и одвели у смрт.«

Није било ни горчине ни страха у његовој гласу. Само бол. Он настави:

»Погледасмо се као по договору. Рекох му — држи се Радомире!« За тренутак застале па продужи: »А онога малог смо већ били ожалили. Дали му коња и послали га да однесе храну партизанима. А он замало да се изгуби на путу ирема Колашину.«

Отац мало застале као да хоће да стиша узбуђење. А онда ме упита:

»А ти, што радиш?«

»Ја сам официр у штабу батаљона.«

»А ће је Саво?« упита сад веселије.

»Ту је. Он је пушкомитраљезац.«

»Пушкомитраљезац! Види ти! А ја мислио е је он више него ти. Завршио је гимназију и матуру и предводио вод против васојевићких четника. Јес, богами. Ајдемо код њега.«

Знао сам да је то једва чекао. Суорет је био дирљив. Мнош дирљивији неш са мном. Јашш пригрлио оина, љуби га и плаче. А било је тада јунаштво заплакати пред дјецом, борцима. Причали су дуго. Ја сам их пожуривао да се растану. А отац ће:

»Нека, нека нас још мало.«

Поподне је сунце почело да гаоне и дошло је вријеме да се растајемо. Видио сам како отац поче да сакрива руку која дрхти.

* Заробљен од четника и стријељан 1943. године.

»Бецо, вакат је да ее крене. Не знам ће ће ме затећи ноћ и зора, и на кога све могу набасати до Пипера. Тамо су Дара, Ваоилка, Јулка и Ђеца. Дара још не вјерује да је Срћан пошнуо, нада се да је жив.«*

На растанку дуго је, без ријечи, гледао у Сава. Рече му:

»Знам е ои ти добар пушконоша.«

Глас му је запео у грлу.

Док сам га прашо прибојавао сам се да се и са мном не понови нешто тако. Зато му рекох:

»Све ће се добро завршити.«

Нијесам знао шта друго да кажем.

»Василија, остарио сам, изнемогао, није ме тешко ражалостити«, рече као да се жели оправдати. »Ово ми је четврти рат. А за Сава највпше бринем. Он је доста њежног здравља.«

Отац је отишао. Као да је предосјећао Савову смрт.**

Василије МИЛУТИНОВИЋ

А ТАРА, ЉЕПША ОД СВИХ РИЈЕКА НА СВИЈЕТУ (Тенкови нијесу прошли)

Једног јуноког дана, пред зору, 1. батаљон је заузео положаје на лијевој обали Лима, непосредно изнад цесте која води од Бијелог Поља ка Бродареву и Пријепољу.

Свануло је већ одавно, сунце топло грије, а ми, на положају, одмарамо се, осматрамо и уживамо у љепотама овог краја.

Лимока долина лежи испред нас, уоквирена брдима и пресјечена ријеком. Дјелује импреовивно. А бистра вода зелено-плавог Лима, љети неодољива за пливача, протиче лагано као да нуди љепоту и освјежење уморним борцима.

Била је то ријетка и кратка, али права прилика за сањарење. Борбе престале, куршуми већ неколико саш не фијучу преко главе. То што на деоном крилу урлају топови и што се борба постепено приближавала — није било ништа ново и није нас много узнемиравало.

Живопоина долина Лима постајала је, чинило ми се, све љепша што сам ја дуже гледао. Понекад би лагани повјетарац донио до нас опојни мирис пољског цвијећа, које се шаренило између цесте и Лима.

Било је све то више него довољно да у мислима одлутам у своје питомо село, Тепца, које ми је тог часа личило на Лимску долину, а Тара, која кроз село протиче, била је још љепша од Лима, и од свих ријека на свијету.

Почеле су да навиру, једна за другом, успомене из дјетињства. Сјетио сам се оца, мајке и ливаде на којој је отац кооно, а мајка доносила скромни топли ручак. Сјетио сам се браће и сестара, који су радознано гледали како

* Дара, Василка и Јулка су Јагошеве кћери. Њихови мужеви: Дарин — Срћан Новаковић, члан АВНОЈ-а, Василкин — Симо Мреновић, и Јулкин — Блажо Раичковић, погинули су 1943. године.

** Саво је погинуо на Сремском фронту 1945. године као политички комесар бригадне чете аутоматичара.

ја, дјечак, покушавам да помошем оцу у косидби. Помислио сам: колико ли сви они сада брину за мене и — гдје сам и шта радим.

»Па, када ће већ једном завршити овај рат!«, викнух као за себе, али толико глаоно да ми Зећо (Буро Ноковић), који бијаше крај мене, узврати питањем: »Ама, побогу, откуд ја знам!?!«. »Па, оигурно да не знаш, не знам ни ја«, рекох, и наетавих да размишљам о орећном, али кратком и ускраћеном дајетињству, о лијепим Тепцима крај бистре Таре.

Нијесам дуго сањарио. Борба на нашем деоном крилу, према Бродареву, постајала је све оштрија. Очекивао сам, сваког тренутка, да батаљон крене у том правцу.

»Погледајте доље«, рече командир чете, Шпиро Пекић, показујући руком на цесту, која се кривудајући провлачила поред литица и стијена, и поново избијала на огољеле пропланке. »На тој цести«, настављао је командир, »ускоро ће се појавиш непријатељски тенкови. Обавијештени смо да су кренули од Бродарева, у намјери да продру у Бијело Поље. Ми их морамо зауставиш«.

Док смо гледали према цести, командир је наетављао: »Ту негдје, на том дијелу пута, треба наћи погодно мјесто, сачекати тенкове у засједи и спријечити их да продру према Бијелом Пољу. Узмите што више бомби. Штитиће вас, непооредно, пушкомитраљез са оног узвишења, а ми сви са овог.«

Тако је, отприлике, говорио командир, обраћајући се Зећу и мени, пошто смо се нас двојица међу првима јавили у бомбаше.

Помоћник комесара чете, Јанко Лопичић, изрази жељу да он и са пушкомитраљезом буде наша најближа зашшта.

Зећо и ја иопунисмо на брзину торбице бомбама и кренусмо према цести, да на погодном мјесту поставимо засједу. Брзо смо нашли такво мјесто. Био је то један повећи камен, који је предњим и огољелим дијелом био нагаут према цесш, а задњим срастао са падином брда на коме је наш батаљон држао положај. Смјестили смо се, ооматрали пажљиво, и чекали.

Размишљао сам шта ће се деонити када бомбама заспемо тенкове. Хоће ли се претворити у пламену буктињу или ће, можда неоштећени проћи куда су кренули. А шта ако нас предухитре и први раепале по нама. На мјесту одакле ћемо их напасти не могу нам баш ништа. Али ако проћу мало даље, онда би нас могли довести у врло деликатну ситуацију. Повлачење би било веома опаоно, али о томе нијесам хтио да размишљам. Тенкове је, по сваку цијену, требало зауставити. Требало је, дакле, и ову акцију успјешно додати свима онима које су већ створиле Веома добро мишљење о нашем батаљону. Пријатно осјећање што сам се нашао у прилици да томе и сам допринесем иокључивало је размишљање о опаоности. Мени се чинило да су сви наши борци тих првих мјесеци хтјели стално и у свакој борби да се доказују. Често нам се и шворило да од свакодневног држања и односа према народу, и од показане храбрости у свакој борби, завиои хоћемо ли и у којој мјери достићи углед"пролетерских бригада.

Сјешо сам се, у тренутку овог ишкекивања, ријечи старих бораца, командира и комесара, који су често објашњавали и истицали потребу одлучности баш у одлучујућим тренуцима. »Ми морамо храброшћу и одлучношћу надокнадити непријатељску предност у наоружању«. Колико ли сам пута чуо те ријечи, колико их је пута поновио наш комесар! Скоро

на сваком састанку, у сваком продаху између двије борбе, или између марша и јуриша. На све то сам мислио често, па и сада док очекујем да се преда миом појаве њемачки тенкови.

Гутњава тенкова прекипу, ја је моја размишљања. Челичне грдосије су се приближивале. Чинило ми се да иду доста споро, поготову у односу на буку која се од њих чула.

»Ево их«, рече Зећо, и додаје, »Само полако и мирно, нека још приђу«.

Два тенка су била ту, пред нама, на овега неколико метара. Гаћали су повремено лијево и деоно, очигледно без одређеног циља.

»Они то растерују свој страх«, рекох глаоно. Чему би, иначе, пуцали кад нас не виде. Било ми је пријатно шта сам ту мисао гласно изговорио, јер сам, одмах затим, закључио да се њемачки тенкисти, иако у оклопу, плаше више неш ми.

Мислим да су у једном тренутку тенкови стали, ту, испред нас. Тада Зећо и ја распалисмо бомбама. За трен је све око тенкова било у диму, а експлозије су одјекивале кањоном Лима. Помислих да су тенкови готови, али ништа још није било готово. Бомбе су падале одозго, на куполу, или поред тенкова. То је било довољно да их уплашимо, евентуално да их оштетимо и зауставимо, али да их уништимо — требало је бомбе бацати доље, под гусјенице. За тако нешто одавде није било при.уике.

»Зар нијесу штови«, рекох Зећу, када Нијемци из тенкова осуше ватру. Гледао сам тенкове, док се дим од експлозија разилазио, и напрегнуто очекивао њихов слиједећи покрет. »Не, ови тенкови неће проћи«, рекосмо у један глас, Зећо и ја, као по команди. И док су тенкови жестоко тукли преко нас, по положају батаљона, бацисмо на њих још по једну бомбу, а наш пушкомитраљез, који нас је штитио, поче дугим "рафалима да гаћа.

Био је то велики тренутак ишчекивања. Хоће ли тенкови кренути даље, мало напријед, и отуда нас гаћати, што би за нас, али и за њих, било опасно, или ће, због опаоности која им пријети, одустати од напада и вратити се натраг.

Они иокушење нијесу издржали. Били су, изгледа, срећни што су преживјели, а вјероватно и уплашени од новог напада, па су се вратили натраг. Непрекидно пуцајући, изгубили су се иза прве кривине, према Бродареву.

Душан МАРИЋ

ЗЕРА

Мирко Копривица, борац 2. чете 4. батаљона, знатно старији од осталих бораца, често је употребљавао ријеч — зера, кад год је хтио да представи нешто мало, ситно, краткотрајно (зера хљеба, зеру да одмори, промаши за зеру и сл.). А волео је и да повиче одмара или спава.

Кад би био у засједи, поред Лима, док су млађи борци остајали будни и осматрали, Мирко би мало одспавао. Командир је знао за ту Миркову »болест«, али је ћутке прелазио преко ње.

Једне ноћи четници покушали да пређу Лим и да нас изненаде. Захваљујући будности млађих другова нису успјели. Те ноћи није ни Мирко спавао. Сјутрадан је група бораца упућена поново на задатак. Командир одреди и Мирка. Он се пожали командиру да је уморан и да би желио — зеру да одспава. Сви се насмијасмо, јер и ми смо цијелу ноћ били на задатку. Командир му кратко одсјече: »Прво, Мирко, зеру изврши задатак, па ћеш онда зеру одспавати.«

(Љ. Б.)

СВЕТЛУЦАЈУ ЛИ КУРШУМИ У ЛЕТУ
(На десној обали Лима, у лето 1944. године)

Изјутра 6. јула, када је сунце на ведром небу доста одскочило, 2. батаљон је прелазно преко моста у Бијелом Пољу и упутио се поред десне обале Лима. Прошли смо села Расово и Његјево, а затим и реку Бистрицу, десну пригоку Лима. Продужили омо брдовитим пределима и стрминама, сеоским и шумским стазицама, поред раштрканих кућица села Биједиће и Крајтине. Зауоставили смо се и преноћили у североисточним кућама села Захумско. Са његове источне стране уздиже се Црни врх, висок преко хиљаду метара. Због могућег непријатељског испада од села Трешњевице и Баре, преко којих води слаби колски пут од Сјенице ка Бијелом Пољу, истурили смо обезбеђење на Црни врх и зараван Ланиште, и непооредно обезбеђење на преноћишту. На смену, пода чете се одмара, а пола је на стражи и у патролама.

Рано изјутра кренули смо преко Ланишта, одакле се преко шума, дубодолина и провалија види висока планина Озрен, која се преко Мачковца веже, југоисточно, са планином Гиљево, на Пештеру. Путљом који кривуда гребеном заронили омо у густе шуме. Обе стране узаног гребена стрмо падају у стравичне дубодолине и јаруге обрасле густом шумом. Пред саму ноћ спустили смо се до засутих кућица села Крајиновића. У њему није било непријатељских војника, али смо сазнали да се налазе на Мачковцу и држе колски пут који, на десетак километара источно од Крајиновића, води из Сјенице у Бијело Поље. Одатле непријатељ чешће извића и врши испаде ка Крајиновићима и њиховој околини.

Наша 3. чета кренула је опрезно ка друму и посела вис Локву, са источне стране Крајиновића, недалеко од колоког пута. Одатле смо упутили патроле ка друму и кроз шуму у правцу Мачковца. Међутим, и непријатељ је ка нама упутио своје извиднице. Уокоро смо се сукобили, те су положаји обострано откривени: наш на вису Локва, а непријатељски око друма, са наслано на шумовите јужне падине Мачковца.

Вис Локва, који је посела наша чета, има гребен у облику благог дука, чији оу крајеви истурени у правцу непријатеља. Одмах испред гребена спушта се густа јелова и букова шума и протеже све до Мачковца, чијом средином, кроз дубоку увалу, тече поточић, у неку руку — граница између нашег и непријатељског положаја. Прилике су захтевале да чета поседне положај на западној ивици шуме, што је врло повољно за непријатеља. За ондашње бројно стање чете положај је био прешширок и, како год га борци поседну, у размацима или групицама, међу њима је велико растојање.

Већ оутрадан, а затим сваког следећег дана, непријатељ је активно извићао. Немци се спуштају са Мачковца кроз шуму и, вешто и стрпљиво, подилазе нашем положају, најчешће до подне, а понекад и до заласка сунца. Њихово подилажење шумом не можемо да уочимо, а једва их примећујемо и када нам се привуку на тридесетак метара. Брижљиво маскирани, приљубљени уз дебља стабла, око којих је жбуње или папрат, осматрају наше положаје и вребају. Кад приметете да смо их открили, припуцају, а затим побегну шумом. Кад уоче да неки од наших бораца задрема и да је неопрезан, подилазе му пузећи, не би ли га ухватили или убили. Немци су подилазили и будним борцима, ако им је земљиште било повољно за при-

крадање. Тако су се привукли и убили једног младог борца из 1. чете нашег батаљона.

Сваких 24 часа смењивали смо се на положају са 1. четом нашег батаљона. Преко ноћи је хладно, а дању претопло, па се дешавало да понеки борац задрема, парочито дању. Због тога су чланови команде чете, на смену, непрекидно, дању и ноћу, обилазили борце на положају. Подстицали их на опрезност, будност и издржљивост.

Око 9 часова изјутра обилазио сам борце наше чете, од средине ка левом крилу. Положај је такав да сваком борцу морам да приђем пузећи, с леђа. Близу сам левог крила, иза једног од бораца. Он је у лежећем положају, испред себе нанизао неколико плочица у виду заклона, преко њих нстуррио пушку и осматра шуму удаљену око двадесет корака. Једним погледом обухватих њега у заклону и шуму испред њега. Уз подебљу јелу, заогрнут папраћу, са задевеним гранчицама у капи и нараменицама, прибио се Немац. Осматра. Померио сам се до борца и шапатам га пита.м:

— Видиш ли га? Право испрвд нас, уз дебелу јелу, у папрати?

— Не видим. Уз коју јелу?

— Не пуцај, заједно ћемо!

Са машинком и бомбом у приправности, Немац је обојицу осматрао, па, ваљда, кад примети моје померање завитла бомбу, која експлодира пред нама; оеу нас земљом и каменчићима, засмрде барут. Чим сам видео да је Немац подигао руку са бомбом, опалио сам из пушке. У истом тренутку опалио је борац до мене, а затим још и два-три најближа борца. Отишао сам до јеле. Око ње је папрат мало угажена, стабло јој је окрзнуто куршумима. Немца ни жива ни мртва. Вратио сам се доборца и велим му:

— Слаби смо стрелци. Ја слабо гаћам, а ти слабо осматраш. Други пут ухватиће те за гушу.

— Неће, друже командире. Гледаћу боље.

Када је 1. чета на положају, наша се чета одмара позади, у јеловој шуми удаљеној две-три стотине метара. Храну нам из даљине једном дневно доноси економ наше чете, Војин Мараш, са својим одељењем. Са поточића из дубодолине донооимо воду за пиће, али не стиже за умивање. Бријемо се скоро насуво. Нестао нам је и дуван, па скупљамо суву папрат, буково лишће и иглично лишће јеле, Ту мешавину умотавамо у дебелу папирчину од летака којима нас непријатељ позива на предају. Уједају нас неки крупни шумско-планински комарци; од њиховог уједа сврби, боли и отекуне као од уједа осе. Лица су нам изобличена, отекали носеви, уши и уоне, а чешемо се као да смо шугави.

Остали смо на том положају више од десет дана.

Једног дана, кад је на положају била 1. чета, око подне засуше је минобачи и артиљерија, са друма испод Мачковца, а непосредно из шуме — јака пушчана и митраљеока ватра. Немци пошли у напад, јуришају на десно крило 1. чете, а лево крило јој држе под јаком ватром. Успели су да продру и заобићу десно крило чете, која упорно брани Локву. Борба је тргла из дремежа и нашу 3. чету. Хитро се развила у стрелце и кренула на Немце, ка деоном, угроженом крилу 1. чете. Изненадан противнапад наше чете присили Немце да залешу. Само њих тројица стоје и осматрају, као да се чуде одакле такав прошевнапад. Црне се, као мете. Између наше чете и Немаца је ливада, преко које се наши борци пребацују у скоковима.

— Палба, Драго! Удри по оној тројници — вичем најближем пушко-миграљесцу, Арагу Бајићу.

Он гаћа кратким рафалима, а Немци и даље стоје.

— Колико ти је одстојање?

— Четири стотине, друже командире.

— Три стотине, Драго. Пали!

Араго је заборавио да иомери нишан када се пребацио напред. Поправи нишан и опали кратким рафалом. Немцима окаче бусење око ногу, а они, зачудо, мирно стоје, као да нису под ватром.

— Нишан је добар. Палба, Драго!

Драго поправи капу, притегну пушкомитраљез, мало се искоси и раскорачи, па опали. Један Немац паде, двојица побегоше. Преко чистине, мало нагнуте планинске ливаде, наша чета у журишу изби на деоно крило 1. чете, а Немци се повукоше ка Мачковцу.

Опет је наша 3. чета била на одмору када је од штаба батаљона добила наређење да сиће у Крајиновиће. Нови задатак батаљона је да поседне и брани високу косу Травњак, северозападно од Крајиновића. Северк)источним делом Травњак је над стрмом обалом реке Дубочице, док се југозападним делом издиже у вис Кулину. На Кулину, као ослонцу Травњака, постављен је тешки митраљез бреда, из пратећег вода нашег батаљона. Од положаја на Травњаку нашој 3. чети припао је истурени део изнад леве обале Дубочице, која извире испод Мачковца и, кривудавом дубодолином, тече у Лим. Њене стрме обале обрасле су густом шумом, а непосредно са десне обале уздиже се висока планина Озрен, одакле очекујемо напад Немаца. Положај деаног крила, наше чете је на ливадастом земљишту, са десетак дебелих јела, а левог крила на малом каменитом гребенчићу који се одмах спушта у дубоку вододерину, са густом шумом. Положај смо посели тако да испред себе, до шуме, одакле очекујемо Немце, имамо чистину — око две стотине корака.

Сутрадан, у исток сунца, са оупротне обале уске Дубочице, по нашем положају осу митраљеска и минобацачка ватра, а са ивице пгуме, непосредно испред нас, из шараца и пушака. Када Немци почеше да избијају из шуме на чистину, затрешташе наши пушкомитраљези и плотуни из пушака. Немци се поколебаше, неки прилегосе на ливаду, а већина их се повуче у шуму. Осули смо по онима на ливади, од којих неколицина остаде ту заувек. Убрзо затим, са ивице шуме и са супротне обале Дубочице, Немци отворише јаку ватру рафалима «од пола редника», и обасуше положај наше чете гранатама минобацача. Наши борци су се припили уз јеле и приљубили у неравнине, не отварају ватру, и чекају нови налет непријатеља. Док треште немачки шарци стојим и увијам се око подебље јеле, а чини ми се да је танка као мотка. Немци и даље, као у таласима, отварају јаку митраљеску ватру и допуњују је минобацачима. Скаче иверје од јелових стабала, лети бусење по ливади, а лево пршти камењар, на коме је 2. вод наше чете. По камењару треону неколико минобацачких граната од којих задоби ране командир вода Владо Поповић. Ми мало трошимо муницију, немамо је превише. Чекамо да Немци изађу на чистину. Близу ми је наш пушкомитраљезац, који ретко — али врло оигурно гаћа.

Сунце тек што је одскочило. Зраци пробијају кроз гране. Светлуца се роса по планинској трави. Немци оипају густу митраљеску ватру.

— Видиш ли како пушчаи зрна, у висини кољена, пролијећу као пчеле кад бјеже од кише — вели ми пушкомитраљезац Драго.

— То светлуца роса. Зрно се у лету не види!

— Легни, па ћеш видјети.

Прилегнуо сам, заклоњен јелом. Са ивице шуме Немци осуше новим рафалима. Њихов је положај нижи од нашега и — када гађају — куршуми лете паралелно са ливадам и промичу поред наших глава. Светлуцају, први пут сам то тада видео. Није иокључено да се под одређеним углом сунчевих зрака може приметити светлуцање, али то нисам ни чуо ни видео, па пушкомитраљесцу одговорих:

— То су светлећи меци.

— Немају сваки метак светлећи.

Наш разговор прекиде нови талас цемачке митраљеске и минобагачке ватре. Немци не крећу на јуриш. Вероватно рачунају да нас ватром отерају са положаја. Дан споро одмиче. Иза поднева, са плаине Озрена, почеше да се навлаче облаци и брзо, како се то у планини дешава, прекрише небо. Преподневни летњи сунчани дан претвори се у сивило које наслућује кишу. Немци не штеде муницију, проширују ватру по целој коси Травњака, дугачким рафалима, који одјекују кроз шуме и дубодолине. Чини се као да немају пушака већ сви гађају из аутоматског оружја. Десно, далеко од нашег положаја, јужније од Мачковца, око друма који се преко Баре спушта у долину Бистрице, чује се борба и постепено се помиче у правцу спуштања друма. И по нашем положају долетеше артиљеријске гранате од Мачковца, са чијом се експлозијом помешаше густе рафали немачких шараца испред нас.

Најпре краћим, а затим и дужим рафалима, поче да клокоће наша бреда са Кулине. Немци је одмах »осјетише« па Кулину обасује гранатама минобагача и топова. Док Немци припремају следећу артиљеријску паљбу, наша бреда поново клокоће, а престаје када је обоопу гранате. Немци врше све јачи притисак и почеше да обилазе десно крило наше чете и бок батаљона, и да се спуштају ка Крајиновићима. Пошто је испалила још неколико рафала, бреда заћута. У том треиутку однекуд изникну заменик команданта нашег батаљона, Божидар Зоговић, и кратко саопшти:

— Немци обилазе наш десни бок и пролиру у Крајиновиће. Батаљон се извлачи са Травњака и Кулине. Док се извуче, Немце задржава и спречава им продор преко Травњака наша 3. чета. Чим се батаљон спусти доле, повлачи се за батаљоном ка селу Заумско.

Најближег пушкомитраљесца, са једном тројком, пребаших на мали вис позади чете, да одатле штити извлачење. Тако редом, на узастопним брежуљцима по дубини, уским ливадастим гребеном Травњака, образовали смо отпорне тачке, под чијом се заштитом чета постепено извучила. Дочекивали смо Немце кратким рафалима и задржавали све док су и последњи делови батаљона прошли Крајиновиће. Затим се наша чета сјурила низ стрме, голе јужне падине Травњака и, ускоро, прислигла колону батаљона.

Вијугавом уском стазицом, кроз шуме и дубодолине, час узбрдо час низ стрме падине, преко јаруга, вододерина и поточића, стигли смо око поноћи, уморни и гладни, у Заумско. Четни економ подели по парченце овсеног хлеба и мршаваг овчјег меса. Поставили смо стражу и патроле и на смену продремали преостали део ноћи.

Изјутра је команду наше чете позвао командант батаљона, Раде Раичевић. Онако оашив и уморан, као и ми, саопшти да непријатељ јачим снагама надире друмом-крчаником, преко села Трешњевице и Бара, ка Бијелом Пољу. Наша бригада се повлачи на леву обалу Лима, а наш батаљон јој је заштитница. Наша 3. чета, каже командант батаљона, поседа и брани Црни врх, вис источно од Заумоког, и косу Ланиште. Треба да спречи непријатеља да заузме Црни врх и Заумско све док бригада не прнспе на ушће Бистрице у Лим.

Ближило се подне када је 3. чета, са два пушкомитраљеза и јачим делом снага, посела Црни врх. На косу Ланиште, северно од Црног врха, поставила је две тројке, од којих је она на левом крилу ојачана пушкомитраљеским одељењем.

Црни врх је заобљен у виду јајета, обрастао оитном травом, па, тако ћелав, штрчи из околне шуме, која допире до близу самог виеа. Стромом падином, са источне стране, откуда се надамо непријатељу, обрастао је високом, али ретком буковом шумом. Од самог врха, на око двадесет корака, почињу дебеле букве, иза којих борци заузимају заклоне. Зараван Ланиште је откривена ливадаста коса на чијој средини је само један жбунчић; он прикрива нашу тројку.

Око два сата поподне, поред нашег левокрилног пушкомитраљеза на Ланишту, промакну патрола нашег батаљона, која је била у извињању. Она јави да непријатељ подилази. Мало затим непријатељ засу Ланиште гранатама минобацача и шарцима. Почеше да долећу гранате и на Црни врх, пребацују или подбацују, и заглушују тутњавом. А из удолине, шумом, подилази непријатељ. Чују се гласови и вика на разним језицима, неко имитира гласове дивљих животиња и птица. Вероватно да у првом реду наступају балисти, а у другом Немци, са аутоматским оружјем и минобацачима.

Зараван Ланиште, на којем су две наше тројке, покри још јача непријатељска ватра, док кроз шуму, од букве до букве, непријатељ подплази и ка Ланишту и ка Црном врху. Наше тројке са Ланишта отворише ватру, а ми са Црног врха се још не откривамо. Чекамо да нам се примакну. Морамо добро да нишанимо и прецизно гађамо са ово мало муниције што имамо. Са деоног крила Црног врха, део наше чете, са којом је заменик комесара, Обрад Бјелица, отвори ватру. Са средине виси и његовог левог дела, ми још не отварамо ватру. Стајао сам уз букву и осматрао подилажење непријатеља. Уз другу, мало рачвасту букву, приљубио се руководилац СКОЈ-а батаљона, Владо Томашевић. Због јаке непријатељске ватре и обилаока са леве стране, наше две тројке са Ланишта морале су да се повуку. Померио сам једног пушкомитраљесца улево, одакле може да туче зараван Ланиште, на које почеше, пузећи, да избијају непријатељеви војници. Скојевац Владо, како смо га најчешће звали, попе се на букву и осмотри шуму доле испред себе.

— Ево их, близу су, подилазе. Да гађамо?

— Још мало, сви ћемо заједно.

— Обилазе нас с лијеве стране. Видиш ли онога са великим ранцем, издвојио се као да ће напасти с бока!

— Томаш је то, из наше тројке са Ланишта, извлачи се овамо ка нама.

— Какав Томаш* — па опали из пушке, а Немац се откотрља и запе ранцем за букву.

Отворисмо сви ватру на густо строј непријатеља који је подишао. Од букве до букве непријатељоки војници без узмака подилазе вису, уз подршку митраљеза, из близине, и артиљерије, из Бара. Само што нису пошли на јуриш када, мало здеона и позади, заменик комесара чете, зове и даје ми знак руком да се повлачимо.

— Обилазе и здесна и слева. Опколиће нас!

— Обраде, извлачи десно крило, а ја ћу лево. Ту, доле, позади, у шуму.

Отворисмо јачу ватру и бацисмо две-три бомбе, па се брзо сјурисмо у шуму позади Црног врха. Прикупи се чета. Пребројисмо и поделисмо муницију и бомбе. Док смо размишљали о противнападу, дође курир из штаба бригаде, који се налазио позади нас, изнад села Височке. Задихани курир пренесе наређење да наша 3. чета противнападом заузме Црни врх. То су чули сви у чети. Очекују моје наређење.

— Добровољци, бомбашаи и пушкомитраљесци, издвојите се!

Чета је имала око четрдесет бораца. Сви кренуше да се издвајају. Рекох да треба два пушкомитраљесца и шест бомбаша а остали ће иза њих. Немамо толико бомби и муниције за пушкомитраљезе, а и за пушке нам треба.

Кренули смо, кроз шуму, ка вису, истуривши бомбаше и пушкомитраљесце испред чете. Чим су бомбашаи и пушкомитраљесци избили на чистину, примети их непријатељоки осматрач и отвори ватру из машинке. Са виса убрзо загрмеше многе ручне бомбе.

— Назад у шуму! — викнух.

Бомбашаи и пушкомитраљесци се брзо повукОше. Загаламили смо као да бежимо, па се притајили. Тако смо чекали око један сат. Онда се поново распоредисмо за противнапад. Одредили смо још два-три бомбаша и распоредили се у тројке. Заменик комесара поће с једном тројком лево, комесар чете, Буро Буровић, са једном по средини, а ја са тројком деоно. Пузимо уз стрми вис и гледамо да се поравнамо за истовремени скок. Приближили смо се врху на око 20 метара. Непријатељ нас је поново открио и — котрља бомбе низ стрмину. Бомбе одскачу преко неравнина и експлодирају испред наших глава, а неке промичу и треште иза нас. Гађају нас из два-три аутомата, али нас пребацују, јер их држимо на нишану па не могу да извирују колико треба. Примакли смо се довољно. Из осушеног грла промукло викнух:

— Бомбе! Јуриш!

Растао сам се са својом последњом »крагујевком« — полете и она у јату бомби бомбаша наше чете. Загрмеше по Црном врху и — дигоше облак црног дима. Уз рафале наших пушкомитраљезаца пролетесмо кроз дим и, пред залазак сунца, одбацисмо непријатеља, који са Црног врха побеже кроз шуму. Наша чета је опет на Црном врху, а отуда, са Соколовог брда, где се налазио штаб бригаде, допру до нас, више пута, поклици:
— Браво 3. чета!

Челни делови наше бригаде прелазили су у то време Бистрицу и стигли до Лима. Наша чета је у мрак напустила Црни врх и ноћу стигла до Бистрице. Ујутро смо, заједно са 1. четом, посели косу изнад леве обале Бистрице са које се може дејствовати на њену десду обалу око села

* Томаш Миличковић, борац 3. чете 2. батаљона.

Радоиља и Брчва, као и ио мосту код села Губовача. Чим је мало одскочило сунце из рејона села Бара и Боришића, непријатељ је почео да туче артиљеријском ватром положаје наше и суседне 1. чете, а његове пешадијске онаге да се спуштају ка Бистрици. У том правцу се добро види, а иза нашег положаја, у долини Лима, спустила се јутарња магла, која прикрива ирелаз наше бригаде преко Лима. Непријатељски делови почели су да прелазе Бистрицу. Кад сам оценио да су и последњи делови бригаде прегазили Лим, отворили омо јачу ватру и приморали непријатеља да застане. Искористили смо то, наггустили косу и пожурили ка Лиму.

Непријатељ је убрзо избио на наше напуштене положаје и из митралеза осуо ватром у правцу којим смо се повлачили. Наша чета је брзо промакла кроз шумарке и спустила се у равнцу поред Лима, где нае је прикрила магла. Нашли смо газно место код села Његњева. Ту је река, матнцом, дубока до појаса. Окинули смо одећу, увезали је на главе, а пушке обесили о врат. Одредили смо парове, пливач и непливач, који су се ухватили за руке и газили Лим. Нашао сам се у последњој тројки, са комесаром чете и једним борцем:

— Како ћемо, пита комесар Буро, који није умео да плива.

— Јаши, Буро!

— Кога, Перо?

— Мене, комесаре!

Узјаха ме Буро, борац ме ухвати за руку. Тако прегазисмо Лим.

Перо П. ПЕРОВИЋ

МАРТА

»Један, два, три...«, поче командир Јакић бројати другарице, као метке у свом реднику.

Марта одмах схвати шта хоће командир и прекиде га:

»Ја ћу у трећу смеиу«, и закорачи пред строј.

Командир се оомехиу и преста да броји.

Као да се ослободих неког страха, окоро у исти мах и ја рекох:

»И ја ћу с њом.«

Наћосмо добро место у сенци лесковине. Све је око нас обасјано месечином. Пропдаци и долине до околних шума, из којих смо, пре појаве месеца, тихо изашли у колони по један — били су прегледни за око будног стражара. Тамо даље су густе шуме, чије сенке местимично скривају део сеоског пута, који се на месечини беласа. То је и једини пут и прилаз непријатељу; њега открива упаљена ватра на положају пред улазом у град.

Тајац. Ништа се не миче. Марта гледа некуд у даљину. Ко зна шта сада мисли. Тргох је лако, руком, из бојазни да није нешто приметила. Шапатом упитих:

»Шта је оно тамо, више лево, као да оу порећани војници.«

Погледа ме: »То су полутке тора, на мјесечини изгледају као људи.«

»А оно тамо, мало даље, зар ти не личи «а непријатељоко утврђење«, осмелих се да је поново упитам.

»То је велики пањ, крља, како хоћеш«, рече она самоуверено. »Све сам то осмотрила још за дана, с краја шуме, кад сам ишла до потока. Нема тамо ништа. Непријатељ је с оне стране ријеке ...«

Наш разговор прекиде наређење да брзо, али нечујно, кренемо. Идемо ка доњој ивици пута. Заузимамо положаје. Из нашег вода бомбашн се пребацише преко пута, а једини наш митраљезац пребацује се до малог узвишења. Тамо се усади у рачвасту крушку, са митраљезом okreиутим према непријатељу. Одједном, као да је пала команда, осу паљбу у правцу оне ватре, око које се, ваљда, непријатељ греје.

Наста метеж тамо. Пламен је откривао њихову ужурбаност и покрет.

Ватре је одједном нестало, али зато непријатељ одшвори ватро.м свог оружја. Светлећи меци рушили су грање младе лесковине изнад наших глава и, уз звиждук, пролазили даље. Ми још увек бијемо истом жестином и са истог места. Митраљезац не престаје, све рафал за рафалом.

Сада зрна фијучу, али се заглаве у растреониту земљу, која нам служп као заклон. Непријатељ је све ближе. Добија појачање из града. Чују се некавке машине. Сигурно је цео гарнизон у покрету. Паљба обострано не престаје. Са околних брда партизански митраљези туку град. Непријатељ се повлачи. Штите му одступницу митраљези. Све мање се непријатељ чује и, најзад, наше »Ура, ура, напред пролетери!«, пре зоре, сатера га У град.

Нестаде месечине и светлећих метака, који су осветљавали небо као звезде падалице. Праскозорје се распламса иза далеких брда. Пламен зоре захвати ове. Нестадоше сенке, утврђења и непријатељски војници. Исток се зарумени. Зраци се одбијају од росних капљица погажене траве, покошеног шибља и разбацаних непријатељских шлемова.

Скупљамо се поново у колону. Сијали смо од ореће. Наша песма мешала се са јутарњом песмом птица. Колона одмиче. У покрету се пребројавамо. Преко везе пита друг за друга. Забринух се, нема Марте. Окренем се, кад — она заокочи колону. Извади из торбе грумен старог, сланог сира и некако брижно, стидљиво, као детету, гура ми у руку:

»Једи, помало. Горе, у брдима, биће снега, захвати пуну шаку у пролазу, и нећеш бити ни гладна ни жедна!«

Ето, записах то једног дана, прољећа 1944. године, у неком селу близу Бродарева. 0 Марти. Марти Норац.

Вукица ВРСЈАКОВ

ДОБАР ИЗГОВОР

Једног дана 1944. године четници изненада нападну 2. чету 4. батаљона 8. црногорске бригаде у Шаховићима (Санцак). Захваљујући брзој интервенцији били су одбијени. За вријеме борбе један метак је прошао кроз танке зидове кућице у којој се налазила четна кухиња и пробио кухињски казан. Супа, која се управо кувала, почела је да истиче кроз рупу коју је метак начинио. Кувар Живко Милићевић примијетио је то тек кад је скоро половина супе истекла.

Уто је наишао командир чете, Блажо Миловић, и кад је видио шта се догодило, прекорио је куvara:

»Какав си ми ти кувар кад нијеси видио да ти је метак пробио казан?«

»Како ћу га ја видјети кад ви нијесте видјели да вам је рука рањена«, одговори Живко.

Тек тада командир примијети да је рањен у десну руку.

(Б. Ж.)

Било је љето, друга половина јула. Бригада је у то вријеме водила борбе око Лима, сјеверно и сјеверноисточно од Бијелог Поља. Три баталјонанаше бригаде напала су положаје које су, на десној обали Лима, држале њемачке јединице, балисти и четници. Била је то борба за ослобођење Бијелог Поља.

Лим је брза и бистра ријека, хладне воде. Љетни дани у овом крају су врло топли, а ноћи необично овјеже.

И та ноћ, у којој се збило оно о чему ишем, била је звјездана и прохладна.

Око десет часова увече баталјони су кренули, сваки својим правцем. За њима, посљедњи, преко Лима пребацио се дио штаба бригаде, с куририма и дијелови људства пратећег вода. Прешли омо ријеку и на једно три километра од обале омјестили су у подножју омањег брда. Баталјони су већ били почели напад и, на цијелом фронту, чула се жестока пушчана и митраљеска ватра. Тада је командант бригаде, Блажо Марковић, позвао нас двојицу курира бригаде, Лаза Стојановића и мене. Наредио нам је да хитно поћемо до штабова батаљона и донесемо извјештаје о напредовању јединица и о току борбе. ОDMAH омо кренули. Ближила се поноћ, а пут у одмаклој ноћи није био нимало пријатан. Послије само неколико стотина метара нас двојица се договорисмо да се не упуштамо у ноћно лутање по брдима, тражећи штабове батаљона, већ да се попнемо на врх повећег брда и да одатле, ооматрањем и ослушкивањем, утврдимо положај и линију коју су баталјони достигли, а знали смо распоред и мјеста гдје се који налази. На основу тога, закључили смо: саставићемо усмени извјештај и поднијети га команданту.

Идући опрезно стигли омо скоро на врх брда. У том тренутку спазили смо, на мјесечини, нешто што нисмо никако очекивали. На само неколико корака испред нас — Нијемци. Мирно, по групицама, спавају у шумарцима. Просто да не поверујемо својим очима. Поготово што се пуца на све стране, а нигдје на путу нијесмо примијетили њемачког стражара или било што сумњиво.

Схватили смо, ипак, да то може бити нека мања њемачка јединица, »груп« убачен у нашу позадину. Пошто омо се прибали и повратили од изненађења, Лазо шапатом предложи:

— Царе, да убијемо по једног?

Мјесец дана раније мени је, на Лиму, код Бијелог Поља, погинуо брат. Желио сам да га осветим. Сада ми се за то указала прилика. Искушење је било велико. Ипак, надвладала је свијест о задатку, и мисао о томе да је у непосредној близини штаб бригаде, па да би сваки несмотрен корак открио наше присуство и угрозио животе другова.

— Не, одговорио сам тихо. Боље не!

Њемачки војници су и даље безбрижно спавали, ни у сну не слутећи какви су им »гости дошли у посјету«. Опрезно смо се, истим путем, вратили у штаб. Поднијели смо извјештај команданту бригаде. Можда је био и мањкав у ономе што смо рекли о батаљонима, јер ни то нијесмо заборав-

вили да »ироцијенимо«. Мало нас је зачудило командантово држање кад смо га извјестили да се у непосредној близини штаба бригаде, једва пола километра далеко, иако италијански »груп«. Чипило нам се да том податку није придавао нарочиту пажњу или, бар, ничим није показивао да га то узнемирава. ГТозвао је затим командира пратећег вода, кога смо такође обавијестили о Нијемцима, и наредио му да појача обезбјеђење штаба. Командир пратећег вода и курира био је Драгутин Велић. Појачао је стражу и одредио патролу која је обилазила наш рејон размјештаја.

Нас двојица курира те ноћи нијесмо могли заспати, иако више нијесмо имали никаквих дужности. Размишљали смо о сусрету с њемачким водом на сивавању. Чим је овануло, на врху брда се јаоно видео њемачки стражар.

Командант је, изгледа, у међувремену наредио батаљонима, који оу се враћали из акције, да у повратку опколе и униште ову њемачку групу. Борба је трајала неколико сати. Нијемци оу се упорно и жилаво бранили. Додуше, као јединица њемачки вод је врло брзо разбијен, али еу се његови војници појединачно бранили. Били су врло упорни, лукави и опасни. Знајући да ће бити уништени до последњег, настојали су да и нама нанесу што више жртава. Сачекивали су наше борце скривени у жбуњу, и из непосредне близине пуцали из пиштоља. То им је омогућавао пошумљен терен. Већ при самом крају борбе, једна група је упала у напуштено насеље, у рушевине које су биле обрасле коровом. У том скровишту био јој је крај. Погинуло је и неколико наших другова.

Драгутин МАРКОВИЋ ЦАР

НАЈДУЖИ МАРШ

Другом половином августа, рекло би се из чиста мира, добили смо наређење за покрет из рејона Бродарева. Поред Бијелог Поља, Павиног Поља, деоном обалом Таре, поред Пљеваља, те у правцу Бехотине. Био је врео дан, нигдје пуцња нити било каквог наговјештаја о непријатељу. Од усиљеног марша мнош су преморени, око поднева поче неке да удара сунчаница. За један дан бригада је прешла пут дуг око 90 км, усиљеним маршем, што би био велики напор и за најбољег пјешака.

У путу смо остављали борце које је захватила сунчаница; стизали су нас наредне ноћи и дана. Морали смо остављати и добар дио коморе, чијих је много коња било натоварено тек овршеном пшеницом. Јер, путевима којима смо маршовали били су врлетни, понекад једва проходни. То и нијесу били путеви, већ стазе, а некад ни то.

Коње који су издржали марш, под великим теретом, растоваривали смо да биомо на њих попели изнемогле борце. У ту сврху санитар је користио и коња команданта нашег батаљона, Миливоја Максимовића. Он је ишао пјешнице, као и други борци. На маршу нијесмо били гладни, али нас је морила жећ. Терен којим смо маршовали био је безводан.

Негдје као поподне прелазили смо некакав поточић, који је внше лично на баруштину. Иако су очи свих нас жељно гледале и у ту његову одвратну воду, уста ниједног борца нису је дотакла. Постављени старажари нијесу дозвољавали да се пије. Многима од нас није била разумљива та забрана и љутили смо се због такве наредбе.

На почетку марша питао сам помоћника комесара батаљона, друга Ваоилија Краљевића, зашто овако брзо и напорно маршујемо кад нигдје пема непријатеља. Одговорио ми је: »Кад би знао каква нам опасност пријети не би питао«.

Повјеровао сам ријечима помоћника комесара, и нијесам се жалио на тешкоће, иако сам скоро цијелог дана нооо пушкомитраљез »бренгал«.

У току ноћи наставили смо маршевање, али је сада било мнош лакше, није било оне љетне врелине, а и ишли смо кроз шуму.

Постојала је бојазан да ће неки борци, уплашени пренапорним маршевањем кроз непознате крајеве, дезертирати, због чега је појачана будност скојеваца и чланова Партије.

Та будност је и наредних дана била неопходна, поготово када омо сазнали да напуштамо терен Црне Горе. Из наше 3. чете дезертирала су само два борца, и то кад смо били у непосредној близини ријеке Бехотине. Занимљив је био случај једног борца из приштапске јединице. Био је веома храбар, али помало критизер, па је било наређено једном скојевцу да га на маршу прати да не би, евентуално, дезертирао. А њему никад то није ни пало на памет. Али јесте његовохм »пратиоцу«. Нестао је.

Нови, неоикусни борци, иако изненађени тежином марша и напуштањем познате територије свог родног краја, добрк) су се држали. О старима не треба ни говорити.

Благота БУЈАТОВИЋ

СУСПРЕТ СА ПРОЛЕТЕРИМА

Ми по четама не знамо куда то журимо, да ли да нападнемо Пљевља или ћемо продужити у Боону. Маршујемо цио дан и стално се пењемо, па нам се од умора чини да се све брже крећемо а да су застанци — све рећи и краћи. Дохватили смо се неке високе планине и нагаћамо да су Пљевља остала удесно од правца иашег кретања. Маршевали смо и ноћу, кроз густу шуму простране планине. Пењемо се и спуштамо једва примјстним кривудаваим путељком, па нам се чинило да се вртимо у кругу. Онако сањиви и уморни стално посрћемо. Кишица још од оиноћ ромиња, па је клизаво, борци се придржавау један за другога, а ја се хватам за реп коњића натовареног митраљезом бредом нашег пратећег вода.

У свануће смо чули понеки топовоки пуцањ. Експлозије дуго одјекују пространом шумом и планином. Вјеровали омо да то непријатељ насумице гаћа и тражи нас по планини однекуд из даљине, од Пљеваља.

Када смо као није изашли из шуме и спустили на неку зараван, поред пута угледасмо батерију топова; поче да гаћа у иравцу Пљеваља. Били

смо изненађени и једна да смо вјеровали брзој вијести, која је кроз колону прострујала — да је то наша партизанска артиљерија, артиљерија 1. пролетерске дивизије. Недавно је креиула из Бооне и јутрос осванула надомак Пљеваља. Недалеко одатле, на заравни, по групама, око ватри испод шума-рака, пролетери чисте оружје, довикују се, пјевају.

Срели смо се с пролетерима! За одмор смо се размјестили близу њих и одмах се иомијешали. Сусрет је кратак, но и да је трајао исколико дана — не биомо могли једни другима да испричамо све што смо жељели. Но, како год је то било кратко, било је довољно да осјетимо да је то радостан, другарски, одавно жељени суорет.

Разговарали смо, мало пјевали, распитивали за познанике.

Пролетери су добро наоружани. Имају доста машинки, пушкомитра-љеза и митраљеза. Имају минобацаче. И артиљерију! Многи наши борци први пут виде партизанске топове. Имају пролетери и велику интендантуру и позадину. Добро су обувени и обучени, а сви су уредни и обријани.

То је права војска!

У том кратком сусрету многи борци оу наслутили да биомо могли, са пролетерима заједно, у Србију. И када се то нешто каоније потврдило, наша радост је заиста била велика. Бригада је ушла у састав 1. пролетерске дивизије, на што смо особито били поноони.

Док еу се формирале колоне, ориле су се пјесме. Борци 8. бригаде су пјевали: »Куд пролази пролетерска, цијела ее земља треска«, а пролетери, као да пјесмом отпоздрављају: »Напријед 8. црногорока, поносите и хе-ројска«.

Петр КОМАТИНА

ЗЕНО И ЊЕГОВ МИТРАА)ЕЗ

Под притиском јаких непријатељских онага били смо приморани да се повућемо на лијеву обалу Таре. У том повлачењу, искрено речено, било је н бјежања, и то уз Бјелаоицу... Још нам се негдје изгубило и одељење са тешким митраљезом. У батаљону се помишљало и на најгоре — да је одељење изгинуло.

На лијевој обали ријеке организовасмо одбрану. Бранимо најважнију тачку, мост на Тари, код Мојковца. Кад бисмо имали митраљез лакше би било, али кад га нема — бранићемо га с оним што имамо.

Већ је падао мрак кад избише митраљесци! Заробили једног четника, па на њега натоварили митраљез! Ту, на мосту, нашао се и командант батаљона, Милан Павловић. Осу »ватру« на митраљесце! Критика, али некако друкчија, види се на команданту да је задовољан што су стигли. Нареди да поставе митраљез на узвишење повише моста.

Сутрадан, непријатељ навалио на мост, туче артиљеријом митраљеско гнијездо, али Зећо, тако смо звали Велимира Јанковића, не попушта. Заштек ће његов митраљез чим се неко појави на супротној обали.

Послије неколико дана пошли смо у противнапад, растјерали четнике и логурали до Бијелог Поља. Ту се устали фронт. Комесари организоваше »зидне новине« и поставише их близу кухиње. Ту се највише пролази. И ја сам написао један чланак за те новине. О Зећу, јунаку.

Дошао и Зећо на казан, да прими храну, па прочита и чланак. А ја у њему написао: »Зећо ми личи на хростов ба\ван, за који не пријања сјекира. За Зећа не пријања непријатељски метак. Истина, рафал му је исцпао гаће, а један му је метак и капу прошупљбио, али је глава остала читава ...«

Не знам шта га је то наљутило, тек, кад дође код мене, поче сиктати попут митраљеза:

— Немој ти писати о мојој глави! Пиши тп о митраљезу. О мени ни ријечи, нека митраљез говори!

— У реду, Зећо.

Ех, тај Зећов митраљез! Није ућутао од Берана до пробоја сремског фронта. А шта је значио за нас! Кад се нападало крчио нам је пут, кад се одступало затварао је пут непријатељу. Уз његове рафале и морал бораца био је већи.

Зећо и митраљез. Први храбар, други исправан, па успјех оигуран!

На Бојној њиви разбиом-о четнике. Али тек кад стиже митраљез, наста право бјежање. Нападамо Бродарево. Непријатељ не попушта. Тек кад стиже митраљез, ланац пуче и иепријатељ поче одступати. Исто је било и код Градине. На Увцу, Нијемци притисли 1. чету, сатјерали је у долину. Командант батаљона наређује да митраљез помогне извлачење чете. Зећо то учини најбоље што је могао. Заустави непријатеља — и омогући чети да се извуче.

Митраљез је заиста моћно оружје. Али само ако је у рукама једног Зећа. А сјећам га се, Зећа, и кад је био без митраљеза. Положајима непријатељским се привукао. Тамо набаса на њемачког официра, који је обилазио положаје. Зећова пушка плану. Са Нијемца је скинуо аутомат, пиштољ и торбицу са документима. С плијеном се упутио право замјенику команданта бригаде, Николи Поповићу. Предаде му све. Поповић узе аутомат и документа, а врати му пиштољ.

Рећао је Зећо подвиге. За ове то, јула 1944. године, као признање, одлучише да га приме у Партију. На састанку је био и замјеник комесара батаљона, Милован Милачић. Послије обављеног свечаног чина, он узе ријеч. Рекао је да комуниста мора да без поговора извршава сва наређења, да се понаша како му Партија каже. Никакви овојевољни поступци нијесу дозвољени. Члан Партије мора бити окроман. И Милован уиита:

— Да ли је то окромно да борац носи'пиштољ, а командант 2. батаљона га нема?

Зећу би јаоно да се то одноои на њега. Још увијек под утиоком великог доживљаја, скиде свој пиштољ . . .

— Аруже замјениче, ево, ја ћу му дати мој пиштољ.

— Добро, Зећо! Али знај, први који се заплијани у батаљону биће твој!

Комесар је одржао ријеч.

Милан РАДОЉЧИЋ СОЛЕ